
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Rima Malickaitė

Mielas Redaktoriau,

Noriu pakalbėti apie elitą. O pradėsiu visai neelitiškai, nuo kiekvienam, ne tik priklausančiam elitui žinomų dalykų. Paseksiu pasaką, tiksliau, jos pradžia.

Vieną kartą gyveno labai gera, graži, švelni, nuolanki mergaitė. Ji turėjo piktą pamotę, o pamotė turėjo dar dvi savo dukteris, savanaudes ir dar piktesnes už motiną. Šeima anaipol nebuvo vargetos, o visai neprastos kilmės, turėjo nemenkai turto. Bet vargšei mergeitei, kurios vardas, kaip jau tikriausiai supratote, buvo Pelenė, neteko naudotis šeimos gėrybėmis, – pamotė ją vertė sunkiai dirbti, niekino ir žemino, laikė prasčiau tarnaitės. Tos šalies karalius vieną kartą per metus rengdavo puotas, į kurias kviesdavo visus vertuosius, ištikimuosius savo pavaldinius. Pakviesta buvo ir Pelenės šeima, bet pamotė uždraudė vargšei engiamai mergeitei apie puotą net svajoti. Išvardijo darbus, kuriuos reikia nudirbti, kol visi laimingieji linksminsis karaliaus draugijoje, sėdo į karietą su savo dviem išsipusčiusiomis dukterimis ir išdulkėjo į balių. Laimė, kad laiku atskubėjusi Pelenės krikštamotė fėja mostelėjo burtų lazdele, skudurai virto prašmatnia suknele, pelės – eikliais žirgais, o darže šmirinęjė driežiukai – šauniai ūsą raitančiais liokajais. Pelenė nuvyko į puotą, o kas buvo toliau, visi puikiai žinome.

Kodėl primenu daugybę kartų girdėtą, matytą, įvairiausiai – feministiniu, psichoanalitiniu ir pan. – pjūviais išanalizuotą ir skerspjūviais išpreparuotą pasakojimą, be to, sustoju pačioje įdomiausioje – satisfakcijos vietoje? Tiesiog noriu dar kartą prisiminti priežastis, dėl kurių Pelenė nori patekti į puotą, į ją patenka ir galų gale sužavi prinčą taip, kad jis atlieka didelius žygius surasti paslaptį tarsi skradžiai žemę prapuolusiai gražuolei. Ir nesakykite, kad pamatuoti krikštolinę kurpaitę kiekvienai karalystės panelei – ne titaniškas darbas... Šios priežastys – Pelenės kilmės teikiama prigimtinė teisė dalyvauti aukštuomenės susibūrimo ir jos asmeninės savybės: gerumas, nuolankumas, švelnumas. Ir dar vienas šioje pasakoje itin svarbus ir pabrėžiamas dalykas – jos begalinis noras būti ten, kur ji galų gale nuskina visus laurus ir atmaino, atgauna savo gyvenimą.

Ar, kalbant šiandienos terminais, Pelenę būtų galima pavadinti elito atstove? Taip, ji – skarmalė, šveičianti puodus ir ravinti daržą. Tačiau ji tokioje padėtyje atsidūrė dėl nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių arba, kalbant tiesiai, dėl tėvo neapdairumo renkantis antrąją žmoną. Kai kas galbūt sakys, kad Pelenė nebuvo elito atstovė ir ja tapo tik po savo metamorfozės, bet aš, gerbiamas redaktoriau, drįsčiau nesutikti. Fėja pakeičia tik jos apdarus, o ne vidines savybes – charakterį, išsilavinimą ir t. t. Tai, kad ją pamilsta princas, liudija ją turėjus to meto aukštuomenei būdingų įgūdžių – šokti, kalbėti pasakos laiku aktualiomis temomis. Kitaip tariant, Pelenė buvo išsilavinusi ar išauklėta, išugdyta, suformuota kaip tikroji aukštuomenės sluoksnio atstovė – įgudusi anos kultūros vartotoja ir reprezentantė, *kultūros elito* atstovė.

Prisiminti Pelenę paskatino vienas vasarai baigiantis ištikęs įvykis. Elek-

troniniu paštu gavau bernardinų konferencijai siųstą laišką, kuriame renesanso muziką mėgstantys žmonės buvo kviečiami ateiti į koncertą Šv. Kotrynos bažnyčioje. Koncertas nemokamas, išmūs italų muzikantai. Bėda tik viena – organizatoriai stokojo pinigų reklamai, tad galimi koncerto klausytojai liko neinformuoti apie jų laukiantį gurmaniškos muzikos vakarą. Laiške nuskambėjo ir dar viena, beveik nevelties gaida: ateikite, atvažiuoja ypatingi muzikantai, jei bažnyčia bus tuščia, bus labai gėda. (Šioje pasakojimo vietoje norėčiau trumpai stabtelėti ir pasvarstyti, iš kur radosi šios gaidelės. Organizatoriai tikriausiai neįsivaizdavo, kiek yra tikrų tokios muzikos mėgėjų, kurie eitų į koncertą ne dėl socialinių ryšių ir autoreprezentacijos...)

Į koncertą nuėjau gerokai prieš jam prasidedant. Prie Šv. Kotrynos bažnyčios būriavosi neaprepiama minia. Iki pat „Dramblių“ kavinės, visame skverelyje, ant šaligatvių iki pat Mokytojų namų. Būriavosi įvairių, sociologiškai tariant, grupių atstovai: senjorai, studentai, moksleiviai, žmonės, mokantys mokesčius „Sodrai“. Visi jie atėjo išalkę renesanso muzikos. Gal kai kurie paskatinti amžino lietuvių kompleksų „neapsigėdinti“, gi dauguma – pasimėgauti, pajauti šios muzikos dekoratyvius disonansus ir pakylėjantį lengvumą. Bažnyčia buvo jau pilnutėlė. Laimė, susirinkusieji buvo kultūringi: nors sklandė tam tikras nusivylimas, nė vienas nebandė „šturmu“ prasibrauti į vidų, kaip neretai nutinka prie „elitinių“ klubų durų.

Nepakliuvusi į koncertą susimąščiau, kaip esmingai skiriasi „elito kultūra“ nuo „elitinės kultūros“. Pirmoji būtų ta kultūra, kurią vartoja elitu vadinamas visuomenės sluoksnis. Tam tikra prasme tai geto, atskirties kultūra, kuri palaikoma dėl tam tikros socializacijos terpės, reikalingos vadinamajam elitui, – Vienos balius, naujo automobilio modelio pristatymai, „elitiniai“ sezonų (pavyzdžiui, televizijų) atidarymai ir t. t., į kuriuos susirenka kelių tabloidų formuojamas ir propaguojamas vadinamasis Lietuvos „žvaigždynas“. Ypač renginiai, kuriais siekiama reklamos ir savireklamos, niekaip nesusiję su koku nors skoniu ar turimais ir kultivuojamais ypatingais, elitiniais – kultūros prasme – pomėgiais ir poreikiais.

Taip pat elito kultūra kartais pavadinama daug investicijų reikalaujanti kultūra. Simfoninio orkestro koncertas, kinas, kai už vieną seansą mokami tūkstančiai eurų autorių teisių savininkams, knyga, išleista šimto egzempliorių tiražu – visa tai atsieis brangiau, nes išlaidas pasidalysiančių vartotojų kiekį ribos vietų skaičius salėje ar tiražas. Būdamas brangi, tokia kultūra ne visiems prieinama, dėl to atsiranda „kultūrinis elitarizmas“, kuris gal dėl giminytės „elitui“ (iš prancūzų k. *élite* – geriausias, rinktinis) ir gali sudaryti tam tikrą išskirtinumo išpūdį, tačiau savaime nereiškia nei išskirtinių kultūrinių poreikių, nei apskritai kultūringumo. Tai, kad tam tikrą kultūrą įpirkti gali tik tam tikra visuomenės grupė, vadinama elitu, žvaigždynu ar pan., dar nereiškia, jog toji kultūra elitinė.

Dvi paminėtas elito kultūros atmainas, mano supratimu, lemia pirmasis žodžių junginio „elito kultūra“ dėmuo: elito kultūra suprantama kaip tam tikros išskirtinės grupės kultūra, priešpriešinama neišsilavinusios masės kultūrai. Taip buvo Pelenės laikais, kai luominė visuomenė aiškiai žinojo kiekvieno sluoksnio pareigas ir privilegijas, o aukštuomenė buvo ir intelektualiai bei meniškai išprususi, ir pajėgi už savo pomėgius susimokėti. Šiandien, demokratinėje visuomenėje, kur galioja kiti identifikavimosi ar priskyrimo visuomenės grupei kriterijai, daug įdomiau ir tikslingiau kalbėti apie kitą, apgręžtą minėto junginio žodžių santykį ir atitinkamai – prasmę. Pabandykime įsivaizduoti, kas būtų, jei kultūra apibūdintų ir apibrėžtų elitą, t. y. elitu būtų laikomi tie, kurie vartoja elitinę kultūrą, o ne kultūra taptų elitine dėl to, kad ją vartoja elitas. Kalbame apie tokią kultūrą, kuri dėl tam tikrų savo bruožų įdomi (suprantama, atpažįstama, „įkandama“ interpretuoti) dažniausiai siauram žmonių, turinčių atitinkamą išsilavinimą, išsiugdžiusių tam tikrą skonį ir kultivuojančių to skonio lemiamus įpročius, ratui. Plačiau visuomenei ji neįdomi, nesuprantama, neatpažįstama nei kaip edukacinė priemonė, nei kaip pramoga. „Elito“ grupė susidarytų tik pagal šį – kultūros ir kultūringumo kriterijų, o visi kiti

kriterijai – materialiniai, įtakos visuomenei, galų gale tabloidiniai – būtų atmesti. Galbūt kas nors pasakys, jog kartoju Ortegos y Gaseto „Meno dehumanizavime“ išsakytas mintis, kad turėtų būti „menas menininkams, o ne žmonių masei“, nes pagal jį reikėtų skirstyti žmones „į tuos, kurie jį supranta, ir į tuos, kurie nesupranta, t. y. menininkus ir nemenininkus“. Nuo šios minties tenorėčiau atsiriboti vienu aspektu: nemanau, kad elitas ir elito kultūra yra išsigelbėjimas nuo „masės“ ir kad nuo jos reikia gelbėtis, juolab nemanau, kad reikėtų elitinę kultūrą saugoti nuo masės kultūros, į kurią vėlgi nežiūriu kaip savaiminį blogį. Abi kultūros turi egzistuoti susiliedamos, atsiskirdamos, viena kitą veikdamos. Net jei kartais gali susidaryti įspūdis, kad vienas ar kitas kultūros įvykis ar fenomenas niekam nereikalingas, nereikalingas pirmiausia mums – tiems, kuriems taip „pasirodo“. O tai jau asmeninė pozicija, kurią lemia išsilavinimas, kultūrinės preferencijos bei įpročiai.

Vienoje leidykloje ant sienos užrašyti ironiški dabartinio kultūros ministro žodžiai: „Duokit man knygų sąrašą, be kurių Lietuva neišgyvens“. Panele, jei jūsų koja nelenda į krištolinę kurpaitę, nereiškia, kad ji negraži ir nereikalinga.

Šviesėjančių dienų einant šviesos link.

Vilnius, 2009-12-12

DIENORAŠTIS

Taivanas: skoniai, vaizdai, spalvos

Nerija Putinaitė

Nemėgstu užrašinėti išpūdžių ar prisiminimų ir visuo-
met stebėjau žmonėmis, kurie tai daro. Taip buvo, kol
spalio pabaigoje patekau į Taivaną. Staiga viskas pasi-
keitė bei savaiame, net nekalbinant redaktoriui, radosi
noras užrašyti išpūdžius. Viskas buvo pernelyg netikė-
ta, kad būtų buvę galima vaizdams, skoniams ir kva-
pams leisti išnykti be pėdsako.

Spalio 26 d., pirmadienis. Taipėjus. Patekome į mies-
tą, kuris mūsų architektams sukeltų košmarą. Neabe-
jotina, statant namus laikomasi tam tikrų estetinių ir
architektūrinių taisyklių ir proporcijų, tačiau pirmas
išpūdis žmogaus, pripratusio prie plačių erdvių, yra ki-
tas. Kai kur namelis prilipintas prie namelio, jie patys
pilkšvi ar dėmėti nuo laiko ir veikiausiai nuo drėgmės.
Išoriškai namai nėra renovuojami. Kai kur gali many-

Lung-shan šventykla Taipėje. Taivanas

ti, kad architektūriniai vienetai formuojasi stichiškai,
pristatant nelegalius statinius. Tai nestebintų. Labai
riboto dydžio sostinės plote turi išsitemkti apie šešis mi-
lijonus miestiečių.

Tai skatina formuotis labai specifinį didmiestį, kuria-
me niekaip negali išskirti „gyvenamųjų“ ir negyvena-
mųjų kvartalų. Labiausiai stebina, kad taivaniečiai yra

išmokę gyventi glaudžiai greta vieni kitų ar vieni su
kitais. Nepaisant žmonių gausos, justai didelio saugumo
jausmas. Tarpusavio pagarba tvyro ore.

Vieną minutę mintyse perkeliu į tokias aplinkybes lie-
tuvius. Nesunku įsivaizduoti, kad po dienos kiltų daug
vaidų, o po savaitės – pusė tautos veikiausiai emigruo-
tų. Gebėjimas gyventi su kitais yra bruožas, kuris tai-
vaniečius labiausiai skiria nuo lietuvių.

Mes labiausiai panašūs į juos santykiu su mirusiai-
siais. Tiesa, taivaniečiai kapų neapkrauna gelėmis, ta-
čiau kapinės yra labiausiai išpuošta vieta po šventyklų.
Pagal jų religiją kapai yra nedidelių namų formos. Tai
gražiausi, spalvingiausi ir geriausiai prižiūrėti namai,
kuriuos buvo galima pastebėti sostinėje. Lietuviai ka-
pus, kuriems skiria daug dėmesio, suvokia labiau kaip
gėlių darželius ir sodus, kuriuose apsigyvenusios dva-
sios. Šia prasme taivaniečiai mažiau sudvasina gamtą,
nes idant jų dvasios jaustųsi saugiai, joms reikia namų
su durimis ir stogu.

Būtent kapinės parodo, kaip taivaniečiai supranta ar-
chitektūrinės formas ir kaip savitai derina spalvas bei
dekoruoja pastatus. Tačiau jie to netaiko savo gyvenimui
ir aplinkai. Taivaniečiai nėra įsimylėję savęs, kas
dažnai būdinga lietuviams, o jaučia labai didelę atsako-
mybę ir pagarbą būsimoms kartoms ir protėviams.

Kvapas, išvaizda nebūtinai atitinka skonį. Turgus.
Beveik Gariūnai, tik į Gariūnus prekeiviai atvažiuo-
ja dirbti, o Taivano turguje jie gyvena. Maistas, rūbai,
galimybė ragauti ir bendrauti. Įvairiausi mums keis-
ti maisto patiekalai, iš ryžių masės su įdaru – saldžiu,
kopūstų, trintų vaisių ar koku kitu. Sunku atpažinti,
iš ko ir kaip padaryta. Dar sunkiau įsivaizduoti, kokie
produktai yra sudedamosios dalys. Tačiau nežinomy-
bė nesukuria nesaugumo. Pardavėjų geranoriškumas
ir šypsenos nepalieka jokių abejonių, kad verta ragauti
ir mėgautis.

Taivaniečiams priimtinas skonis, vaizdas ir kvapas yra
kitas nei mums. Kai kurių dalykų net nepagalvotume ra-
gauti: ypač aštriai ir nemaloniai kvepiančių žarnokų, viš-
tų širdžių ar inkstų. To, ką uždraudė Europos Sąjunga.

Prisiminiau, kad vieną kartą iš Jungtinių Valstijų Lietuvon atvykęs svečias atsisakė ragauti vėdarų. Ir tai buvo „civilizuoti“ kavinės vėdarai, nepalyginami su specifinį kvapą skleidžiančiais naminiiais. Ką ir kalbėti apie kraujinį troškinį. Kiekviena tauta turi savo egzotikos rinkinį.

Didžioji dalis sutiktų gyvūnų – balti šuniukai. Išpuoselėti, linksmi ir labai gerų manierų. Gyvūnų parduotuvėse galima nusipirkti ir baltų bei kitokių kačiukų. Kačiukų ar šuniukų čia niekas nevalgo. Juos myli.

Antradienis. Ginčai ir konfliktai. Niekas nekalba pakeltu tonu. Niekas nekalba greitai. Bendrame posėdyje vienos delegacijos atstovams pareiškus nepasitenkinimą svarstomu klausimu ir deklaravus priešingą poziciją, posėdžio vedėjas pamėgino klausimą „atidėti“. Buvau populiariame straipsnyje skaičiusi, kad tai esanti tradicinė taktika. Pamačiau, kaip tai veikia praktikoje. Vėliau europiečiams mėginat aiškintis situaciją ir derinti pozicijas, taivaniečiai stebėjo iš šalies. Buvo dėkingi, kad nekilo didesnis konfliktas ar netgi karas. Mums tai buvo normalu, juk mes stengiamės išsemti konfliktą iki galo, tikėdamiesi jo dugne rasti susitaikymą. Statistika rodo, kad Taivane labai didelis mirštamumas nuo skrandžio vėžio, išsivystančio iš gastrito. Gastritas turbūt labiausiai yra nervų liga. Lietuviai taip pat dažnai miršta nuo „nervų“ ligų, infarktų ir kitų. Veikiausiai tai yra dar vienas bruožas, bendras lietuviams ir taivaniečiams. Tačiau mes veikiau patiriame stresą vis giliau veldamiesi į konfliktus, o jie – jų vengdami.

Anksti temsta. Gausi vakarienė. Tokios patiekiamos svečiams. Asorti, kurį sudaro suši, grybai, kiaulienos vyniotinis, kepta kiauliena su sojos padažu, žuvis, kepti jautienos gabaliukai, pjaustytos jūros gėrybės su troškintais cukinijos gabalėliais, vištienos sultinio sriuba su ryklio pelekais, garuose virti koldūnai... Po penkto pagrindinio patiekalo paprasčiausiai nustoji skaičiuoti. Patiekalus lydi vynas ir, žinoma, tostai. Galiausiai yra patiekiamas sriuba (jei vakarienėje yra tik viena sriuba), po to galima tikėtis vaisių, deserto ir vakarienės pabaigos. Tad taivaniečiai, kaip jie supranta, valgo „atvirkščiai“ nei vakariečiai. Paaiškinimas paprastas. Europiečiai pradeda sriuba, „kad sušiltų“ (Europa suprantama kaip „šalta“ vieta). Kitaip tokios skonio keistenybės, kuri būdinga vakariečiams, turbūt neįmanoma būtų pateisinti.

Taivaniečiai mini, kad Kinijos imperatoriui per pietus būdavę patiekiami trys šimtai patiekalų. Kita istorija byloja, kad – šimtas keturiasdešimt aštuoni. Tačiau jei kalbame apie vienus pietus, beveik nelieta jokio skirtumo, ar ant stalo padedama šimtu patiekalų daugiau, ar mažiau. Pokalbio metu mėginau papasakoti apie „savo“ kultūroje aptinkamą gausaus ir įvairaus

valgymo analogą. Žinoma, prisiminiau dvylika Kūčių patiekalų. Faktas vertas paminėjimo, bet pasididžiavimas menkas. Mišrainė, silkė, kūčiukai, kepta žuvis, aguonų pienas, kita mišrainė... Čia atmintis ir pasiekia ribą.

Imperatoriaus ir rūmų virėjai neabejotinai turėjo labai stengtis, kad iš tų pačių produktų – ryžių, daržovių, mėsos, žuvies ir grybų – pagamintų tiek daug skirtingų patiekalų. Todėl nenuostabu, kad dabartinėje taivaniečių virtuvėje veši tokia įvairovė. Reikia pamiršti lietuviško valgymo įpročius. Būtina ragauti ir, žinoma, bendrauti. Vakarienė, kuriai būtinas geranoriškumas ir atvirumas, žinant, kad būsi išklaushytas, kad ir kokius keistus dalykus kalbėtum.

Jaunimas maištauja ir valgo McDonalde.

Taipėjaus miesto panorama. Taivanas. http://wallpapers.bpix.org/wp_63__Taipei,_Taiwan.html

Trečiadienis. Vis taip pat šilta, apie trisdešimt laipsnių. Čampakos kvapas tarsi nusileidęs ant miesto ir jį užpildęs sklidinai. Žmonės, su kuriais susitinkame, pirmiausia sveikina su tuo, kad mūsų vizitui pasitaike labai geras oras, kuris paprastai esanti išimtis tokiu metų laiku. Šviečia saulė, bet neįkyriai, drėgna, bet nelyja. Beveik rojus. Visur lydi čampakų kvapas: autobuse, viešbutyje. Iš pradžių neatpažinę palaikėme tai jazminais.

Aukštas pareigas užimantys žmonės elgiasi paprastai ir kukliai. Aiškiai suprantame, kad bendravimas su svečiais iš užsienio iš jų atima po dvi ar tris darbo dienas valandas, tačiau nei karto nebuvo galima pastebėti jokių nervingumo pėdsakų. Lietuviai tokiomis aplinkybėmis nervintųsi ir dejuotų, skųsdamiesi dėl prarasto laiko, kurį daug mieliau praleistų patys su savimi.

Taivaniečiai nesusireikšmina ir nesureikšmina savo gyvenimo. Veikiausiai tuo paaiškinamas jų specifinis santykis su šalies istorija, jos posūkiomis, okupacijomis, tremtimis ir negandomis. Jie neaštrina klausimo apie

„gryną“ tapatybę, neieško jos ženklų, kurie būtų grynai „taivaniečių“ ir kuriuos reikėtų saugoti kaip išskirtinius bruožus. Tapatybės klausimas nėra iškeltas į egzistencinį lygmenį. Vienas sutiktas sociologas minėjo, kad taivaniečiams labai svarbūs asmeniniai ryšiai ir jų užmezgimas. Kalbama ne apie draugystę iki grabo lentos, o apie ryšius, kurie gali užsimegzti parduotuvėje tarp pirkėjo ir pardavėjo, parke tarp dviejų su vaikais pasivaikščioti išėjusių mamų. Taivano istorija, kokia ji buvo, ir dabarties kasdienybė bei atvirumas ateičiai, kad ir kokia ji būtų, yra tapatybės rinkinio elementai.

Prisirišimas prie kasdienybės ir jos detalių pamėgimas yra didžiausia vietinė aistra. Tai pastebėjau keliomis skirtingomis aplinkybėmis. Ryškiausias pavyzdys – Nacionaliniame muziejuje eksponuojamas iš akmens sukurtas meno dirbinys, tobulai imituojantis kiaulienos lašinių gabalėlį. Neverta nė minėti žymiojo iš baltai žalio nefrito pagaminto kiniško kopūsto, dovanos Kinijos imperatorienei vestuvių proga. Žmogaus gebėjimas pamėgdžioti pačius paprasčiausius kasdienius dalykus šioje kultūroje tapo didžiausio meistriškumo šaltiniu. Lietuvui nė į galvą nešautų mėgdžioti tai, ką mes valgome. Medžio meistrai pagamintų paukštį ar rožę. Meninių pastangų mums būtų verti dalykai, kuriuos laikytume gražiais ir savaime nevertotiniais, į ką žvelgiame iš šalies, mėgdžiojimu stengdamiesi pratęsti to grožio laikiną egzistenciją. Lietuvoje meistrai rožę nukala net iš metalo. Tačiau jie veikiausiai palaikytų

Taipėjus. Taivanas. http://images.google.lt/imgres?imgurl=http://benito8888.googlepages.com/IMG_2306.JPG

pasityčiojimu, jei paprašytume nukaldinti skilandį ar spirgučių padažu užpiltą cepeliną. Gaminti gabalą lašinių, ieškant ypatingų dažų pigmentų, kad jis būtų kuo panašesnis į tikrą, reiškia turėti ypač netarpišką santykį su tikrove ir gebėjimą vertinti paprasčiausius, kas-

dieniškiausius dalykus bei situacijas. Veikiausiai tuo paaiškinamas ir nuostabą keliantis jau minėtas faktas, kad taivaniečiai nepavargsta bendraudami.

Ketvirtadienis. Taivanas beveik neturi gamtos išteklių, kuriuos galėtų kasti, parduoti ir iš to nerūpestin-

Šventinė eisena Taipėjaus gatvėmis. Taivanas. <http://images.google.lt/imgres?>

gai gyventi. Jie turi aukso, vario, tačiau pastaraisiais dešimtmečiais darbo jėga pabrango taip, kad metalų gavyba tapo pernelyg brangi. Reikalingos ir šiuolaikiškos išteklių gavybos technologijos, kurios ilgainiui gal ir atsipirktų. Veikiausiai taip ir vyktų, jei Taivanas pagrindinio dėmesio nebūtų skyręs aukštosioms gamybos technologijoms.

Nacionalinis universitetas yra vienas geriausių Azijoje, įsteigtas japonų okupacijos metais. Jo miestelis iš tiesų primena nedidelį miestą. Apie jį pasakojęs medicinos studentas mus vedžiojo ratais. Pats miestelis taip pat pastatytas taip, kad važiuodamas ar eidamas jo gatvelėmis turėsi sukkti nemažus ratus. Visiška priešingybė porevoliuciniams Prancūzijos miestams ar staliniams magistralių tiesimo projektams.

Toks studentų miestelio išdėstymas neatsitiktinis, ar bent jo gyventojai taip suvokia. Mūsų ekskursijos vadovas paaiškina, kad jei eisi tiesiai, tai būsi daug mažiau laimingas nei eidamas aplinkiniu keliu ir apskritimais. Be to, ėjimas aplinkkelio link tikslo išmoko nuolankumo. Atsisveikindamas paminėjo pažįstas dvi studentes iš Lietuvos, Dovilę ir Eglę.

Penktadienis. Pasiekimai. Taivano sala ilgą laiką buvo žemės ūkio kraštas. Buvo auginamos arbatžolės ir cukrašvendrės. Vadovai XX a. pirmoje pusėje nusprendė pakeisti situaciją, tuomet buvo pradėta vystyti tekstilės pramonė. Vėliau, jau po „didžiųjų skyrų“ su

Kinija, Taivanas apsisprendė vystyti aukštųjų technologijų pramonę, pirmiausia – elektroniką. Priėmę tokį sprendimą, jie sudarė sutartį su JAV gamyklomis ir išsiuntė grupę Taivano jaunuolių studijuoti bei semtis patirties. Jie grįžo ir steigė gamyklas vyriausybės skirtame plote. Įsteigus Silicio slėnio kopiją, iš pradžių ne viskas klostėsi sklandžiai. Sėkmės teko laukti dešimtmetį, kantriai dirbant ir nenuleidžiant rankų. Šiandien pasiekta tai, kas vadinama Taivano „stebuklu“: išvystyta informacinių technologijų pramonė, kuriai lygių pasaulyje gal ir nėra.

Niekas neabejotų, kad Taivanas yra labai tradicinė šalis. Tačiau vakariečiui savaime sunku suprasti, ką reiškia „tradicija“ taivaniečiams.

„Tradicija“ mes vadiname tai, kas nepasiduoda laiko tėkmei, ką galima „išsaugoti“ nepaisant visų pokyčių. O jie juk labai lengvai atsisakė žemės ūkio (kuris mums, lietuviams, pirmiausia asocijuojasi su tradicija); jie ypatingu būdu priima istorijos lūžius ir posūkius. Čia nesistengiama išsaugoti dalykų vien tam, kad šie neišnyktų laike. Laikas čia nėra priešas ir griovėjas, su kuriuo reiktų kovoti. Jis yra naujoves nešantis gyvenimas. Jei mėgintume Taivano tradiciją vertinti vakarietišku masteliu, niekaip nesuprastume, jos net neaptiktume.

Lietuvio ir taivaniečio santykis su kintančia tikrove skiriasi iš esmės. Lietuvis stengsis atrasti priežastį, kodėl vyksta taip, o ne kitaip, kaip būtų galima paveikti priežastis, kad pokyčiai būtų sustabdyti. Poky-

čiai mums yra labiau blogybė nei neišvengiamybė. Tad tenka ieškoti kaltų ar galiausiai „nuostolius“ nurašyti blogajam likimui. Kilus krizei pirmiausia ieškome ją sukėlusią priežastį, idant ateityje galėtume joms užkirsti kelią. Taivaniečiai į pokyčius žiūri kaip į neišvengiamybę, kurioje būtina išvelgti tolesnės kaitos tendencijas.

Šeštadienis ir sekmadienis. Mokslo parko direktorius pakvietė „vakarietiškos“ vakarienės. Sintetinė bulvių piurė, labai geras kiaulienos kepsnys. Minkštas, turbūt iš anksto marinuotas ar kiniškai paruoštas. Prieš pagrindinį patiekalą patiektos salotos, kurių prasmės, neabejotina, vietiniai nelabai suvokia. Tad salotos buvo labiau panašios į desertinių vaisių rinkinį. Sužinojome, ką reiškia „arbata vakarietiška“. Tai arbata, patiekta dideliame puodelyje, tokia pat, kurią geria visi. Dar vienas skirtumas – didelio puodelio lėkštelėje padėta cukraus, nevartotinas taivanietiškos arbatos priedas.

Lėktuvas. Frankfurte įsėdus į *Lufthansa* vėl pasijunti „kaip namie“. Stiuardėsės mechaniškai, be didelio entuziazmo, vien iš pareigos (nes toks darbas) išmėto keleiviams sumuštinis, nelabai domėdamosi, nori jų kas nors ar ne. „Kaip prieglaudoje“, – pirmoji kilusi mintis. Tai, ko tikrai nebuvo Taivane, – mechaniškų veiksmų ir automatiškai atliekamų funkcijų, abejingų žmonių. Aiškus atsakymas į klausimą, ar civilizacija nuasmeni- na žmones ir suardo bendruomeninius ryšius. Liko paslaptis, kaip jiems pavyko rasti tokį atsakymą. ❧

Pengu Matsu šventykla Makungo saloje. Taivanas

„JI VĒTROJ IR ŽIEMĄ ŽALIUOS“

Kalba priimant 2009 m. nacionalinę Kalbos premiją

Vaclovas Aliulis MIC

Sveiki gyvi, gerbiamieji lituanistikos paveldo globėjai ir visi gražiosios mūsų gimtosios kalbos bičiuliai / bičiulės!

Nuoširdžiai dėkoju gerbiamajam Lituanistikos paveldo Komisijai už man paskirtą 2009 metų Kalbos premiją, įsteigtą Felicijos Bortkevičienės atminimui, ir šios šventės rengėjams, priglaudusiems dzūką Mažosios Lietuvos renginyje.

Paskirtų litukų sumos trečdalis jau išėkvotas iš anksto – vertingos knygos¹ tiražui pakelti. Kas liko, irgi eis panašiems tikslams.

ABEJONĖS IR DVEJONĖS

Kažkas suabejojo: garbioji Felicija Bortkevičienė nebuvo bažnytinis žmogus, o jos vardo premija – kunigui? Tokiam atsakiau: Felicija Bortkevičienė apie 1915 m. darbavosi kunigo Juozo Tumo-Vaižganto leidžiamu „Vilties“ laikraščio ekspedicijoje. Priekaištaujantiems bičiuliams paaiškino: „Vis tiek tas kunigas dirba Lietuvai“. Laikui atėjus, ir Bažnyčia jos neatstūmė. Turiu tokio turinio metrikų kopiją: 1945 m. spalio 23 d. Troškūnų kapinėse palaidota Felicija Bortkevičienė, našlė

Kun. VACLOVUI ALIULIUI MIC 2009 m. buvo suteikta nacionalinė Kalbos premija. Lituanistikos tradicijų ir paveldo įprasminimo komisija šią nuo 2004 m. teikiamą premiją kun. Aliuliui paskyrė „už labdaringą veiklą Atgimimo priešaušriu ir jo laikotarpiu – katalikų periodikos organizavimą, taip pat už kūrybingą, moksliskai pagrįstą publicistiką, už liturginės lietuvių kalbos kūrimą ir diegimą, socialinio ir humanitarinio lietuvių kalbos žodyno brandinimą, jos sintaksės tobulinimą“. Premija buvo įteikta gruodžio 10 d. Lietuvos nacionalinėje filharmonijoje, per kasmet komisijos rengiamą teminį Kalbos vakarą. Šių metų Kalbos vakaras „Kalba Mažoji Lietuva“ buvo skiriamas Kristijono Donelaičio 300-ųjų metinių minėjimo programai pateikti (*sic!*).

Nuoširdžiai sveikindami laureatą, mūsų žurnalo ilgametį globėją ir bičiulį, skelbiame jo proginės kalbos visą tekstą (priimant premiją, dalis kalbos teksto buvo neskaityta).

po Jonui Bortkevičiui, 72 metų, rašytoja, mirusi Kaune spalio 21 d.; palaidojo kun. Povilas Kairys.

Nemenkai pats nustebau, pamatęs gražiajame šventės kvietime, kad patenku į renginį „Kalba Mažoji Lietuva“ ir jis skiriamas (būsimo) Kristijono Donelaičio jubiliejaus programai paskelbti. Dzūkas Mažajoje Lietuvoje – kaip Poncijus Pilotas Apaštalų tikybos išpažinime! Tiesą sakant, manęs negašdina, kad jubiliejaus programoje minimi asmenys (visi ar bemaž visi) yra evangelikų liuteronų dvasininkai. Turiu kuo maloniausią pusės amžiaus patirtį bendravimo su broliais liuteronais. Turėjau garbę 1967(?) m. pakviesti Lietuvos liuteronų vadovus į talką kun. Česlovo Kavaliausko įpusėtam Naujojo Testamento vertimui, ir bendradarbiavimas buvo vaisingas.

O ką sako istorija ir geografija apie mūsų genčių ryšius?

Istoriškai mažlietuviai ir dzūkai nesame tolimi, mūsų gyvenamų ar gyventų plotų smaigaliai bemaž susisiečia, Seinai ne taip jau toli nuo Įsruties. Mažoji Lietuva dengė nuo užpuolėjų ir prispaudėjų Sūduva ir Žemaičius, o Dzūkija – galiu ją pavadinti Didžiąja – gaubė visus pietinius ir rytinius Lietuvos pakraščius. Vieni ir kiti daug praradome žemių ir žmonių, žmonių ir žemių. Iš tikro mažlietuvių ir dzūkų laimėjimai ir pralaimėjimai – visos tautos ir viso krašto laimėjimai ir pralaimėjimai.

KAM IR UŽ KĄ PREMIJA?

Padorumas reikalautų, kad imčiau dabar kuklintis ir purtytis: „Ką jūs, ką jūs, yra daug labiau už mane nusipelnusių!“ Ir tai – tikriausia tiesa. Jeigu tik mano surinkti didžiajam Lietuvių kalbos žodynui žodeliai ir išbarstyti šen bei ten kalbos klausimais straipsneliai, matyčiau premiją kaip savo ausis. Bet suprantu, ir Jūs, Gerbiamieji ir Brangieji, puikiai suprantate, kad šia premija pažymimas ne kurio vieno, o apskritai Lietu-

¹ Tadeusz Górski, *Palaimintasis Jurgis Matulaitis*, iš lenkų. k. vertė Danguolė Šniūrevičienė, Kaunas: Marijonų talkininkų centro leidykla, 2009.

vos kunigijos XX a. antros pusės įnašas į gimtosios kalbos puoselėjimą, ugdymą. Štai Vytautas Vitkauskas, nenuilstantysis žodžių lobyno kaupėjas, pagarbiai mini dešimtis kunigų, „visokiu oru“ rankiojusių gyvosios kalbos posakius ir žodžius, o Zigmas Zinkevičius, kruopštus kalbos istorijos tyrėjas, juodu ant balto² pripažįsta didžiules kunigijos pastangas puoselėti lietuvišką žodį sovietmečiu ir tai, kad Bažnyčia buvo tapusi gimtosios kalbos gynėja ir skleidėja. Net ir pagrindinės katalikų spaudos kalba švari, gyva, taisyklinga.

Taigi nors premijos paskyrimus mane pirmiausia nustebino, paskui pradžiugino, bet galiausiai nepribloškė. *Vere dignum et iustum est*³, įvertinant visumą.

KAIP KLOSTĖSI MŪSŲ DARBELIAI?

Katalikų Bažnyčios Vatikano II Susirinkimas (1962–1965) paragino versti Šventąjį Raštą iš senųjų originalo kalbų, bendradarbiaujant įvairioms krikščionių bendrijoms, taip pat leido plačiai vartoti tautines kalbas liturginėse apeigose. To meto valstybinis režimas norėjo pademonstruoti, kad sovietų Lietuvoje Bažnyčia nėra visiškai beteisė, taigi leido įsteigti Lietuvos vyskupijų Liturginę komisiją ir rengti būtinas liturgines knygas ir Naujojo Testamento bei Psalmyno vertimą. Taip susiklostė, kad Vyskupai ir Vyskupijų valdytojai man padė vertimus galiausiai redaguoti, o šiandien Apvaizda leidžia vienam iš viso pirminio darbininkų būrio gyvam likusiam jų triūso įvertinimą priimti.

Leiskite išvardyti mūsų dirvos artojus – jau pašauktus į amžinybę prelatus, kanauninkus, monsinjorus, dekanus ir jokiais titulais nepažymėtus kunigus darbštuolius. Tai bus:

Česlovas Kavaliauskas (Vievis), Antanas Liesis (Gulbinėnai), Leopoldas Pratkėlis (Linkuva), Jonas Paľiūkas (Tverai), Petras Palšis (Skuodas), Jonas Mintaučkis (Kaišiadorys), Marijonas Mykolas Petkevičius (Birštonas), Kazimieras Ambrasas (Leipalingis), Pranciškus Tamulevičius (Kaunas). Dėkoju Dievui už juos ir už vėliau prisidėjusį ir šiandien veiklų Vytautą Masį (Panevėžys). Laikau didele malone, kad galėjau su Jumis, garbieji broliai ir bendražygiai, darbuotis. Sveikinu Jus visus ir kiekvieną, tikiu, kad girdite mane!

Negaliu nepaminti tvirtadvasių kalbininkų bei stilistų pasauliečių, kurie patylomis daug mums pagelbėjo. Tai jau iškeliavusieji Antanė Kučinskaitė, Aleksandras Žirgulys, Jonas Paulauskas, Petronėlė Bernadišienė ir, ko gero, čia esančios Donata Linčiuvienė bei Natalija Bucevičiūtė.

Po pusšimčio metų draudimo 1989 m. galėjo atgyti kukli religinė periodinė spauda. Dėkingai miniu to meto savo mokytojus (kurie kartais mane savo mokytoju vadina) Petrą Kimbrį, Vytautą Ališauską, Mariją Katiliūtę-Lacrimą, a. a. tėvą jėzuitą Joną Lauriūną. Ir Jus sveikinu, ir Jums dėkoju. Pagarbiai taipgi prisimenu savuosius leidybos darbo mokytojus a. a. Vladą Krupovnicką, a. a. Rimtautą Gibavičių, Mariją ir Vladą Vildžiūnus. Pavydėtini mokytojai ir talkininkai, ar ne? Dieve, atlygink visiems čia ir amžinybėje!

KALBA, KALBA. KOKIE SKURDŽIAI MES BŪTUME BE JOS?

Pagal Šv. Rašto Pradžios knygos mintį, davei daiktui ar būtybei pavadinimą – jau jį užvaldei, galbūt ilgam⁴. Užrašytai, akmenyje iškaltais žodžiais byloja į mus šumerai ir egiptiečiai po kelių tūkstančių metų⁵.

Kiekviena kalba savaip graži ir brangi kaip žmogaus mąstymo ir jautimo vaisius, o kuo gi vertinga pasaulio kultūrai mūsų gimtoji kalba, kad prieš pusantro šimto metų ją, rodėsi, mirštančią rūpinosi gelbėti vokiečių, rusų, prancūzų filologai? Mat lietuvių kalba teikia svarbų raktą apskritai indoeuropiečių kalboms tyrinėti, jų bendrumams ir skirtumams nagrinėti, kalbų istorijos pokyčių laikams nustatyti. Taip yra dėl nepaprasto mūsų žodyno bei formų turtingumo ir senumo, dėl pasakiškos gramatikos: penkios linksniuotės, susipynusios su keturiomis kirčiuotėmis ir trejopomis priegaidėmis, prie kurių klumpa studentai, bet nė neslysteldavo Alvito piemenys prieš šimtą metų

Sako, dera ispaniškai kalbėti su Viešpačiu, prancūziškai su damomis, vokiškai su priešais, na, angliškai – verslo reikalais, o lietuviškai su kuo gi? Nesuklysime atsakę: ir su *vyr̃ais mūr̃ais*, ir su *motule širdelė*. Formų ir sinonimų apstybė: *brolis, broliukas, brolelis, brolytis, brolužis, brolužėlis, broleliukas... Gegutė raiboji, vištelė margoji, sakalėlis pilkasis, karvelėlis mėlynasai, deglas paršiukas, sartos kumeliukas ir žalas veršiukas*, bet ne atvirkščiai... Nesistebėsime, kai svetimtautis vietoj *per kiaurą dieną* pasakys *per skylėtą dieną*... Tik labai muzikaliai ausį turintys kitataučiai gali įprasti „be akcento“ lietuviškai kalbėti. Rašyba taip pat ne iš lengvųjų (ne kaip italų ar baltarusių), bet įmanoma. Ne tokia kaip *english*, kur žodyne kiekvienam žodeliui reikia skliaustuose prisegti fonetinę išraišką. Vertinga pasaulio kultūrai, pavydėtina kalba, tad ir nelengva – juo geriau. *Pigią mėsq šunes ėda*.

² Žr. Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių poteriai: kalbos mokslo studija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 190.

³ Verta ir teisinga (*lot.*).

⁴ Plg. *Pr* 2, 19.

⁵ Atsimenu virpulį, kuris pagavo mane kažkuriame Drezdeno muziejuje užtikus stelą su įkirstais akmenin šumerų rašmenimis: taigi tie žmonės ir mano kartai norėjo pasakyti, kas jiems buvo svarbiausia!

MARGOS DAUGIAKALBĖS SAŠAJOS

Vieną kartą Marijampolės marijonų gimnazijoje, kai prieš atostogas būna *ultima lectio aut brevis, aut nulla*⁶, lietuvių kalbos mokytojas Jonas Stoskeliūnas mums praskleidė indoeuropiečių kalbų žodyno ir gramatikos tarpusavio giminystę ir kai kurių lietuviškų formų senoviškumą. Dar ne per seniai raštuose vartota forma *esmi* yra senesnė atitinkamai už graikų *eimi* (ką ir besakyti apie lotynų *sum*), o mūsų dabartinė *esi* – ankstesnė už graikų *ei* bei lotynų *es* ir t. t. Gaila, kad mokytojai neparodydavo mums lietuvių ir lotynų daiktavardžių kaitymo panašumų, ypač trečios linksniuotės: *avis* – *ovis*, *avies* – *ovis*, *aviai* – *ovi*, *avi* – *ovim*, *avių* – *ovium* (nosinės *i* ir *u*, kur nukrito *m*). Būtime lengviau ir sąmoningiau iškalę.

Stasys Šalkauskis išbandė, kaip mūsų gimtoji kalba tinka filosofiniams terminams kurti, nes yra be galo dari: *esmė, esatis, esimas, esybė, esinys, esamybė, būtis, buvimas, būtybė, būvis, buvinys*. Vertimui, ypač dailiajam, labai praverčia mūsų laisva žodžių tvarka sakinyje: *aš tau sakiau, sakiau aš tau, tau aš sakiau, aš sakiau tau...* Kalbos ritmą jaučiantys mano draugai taip sustygavo Biblijos skaitinius, kad jie skambūs ir lengvai įsimenami.

Iš išminčiaus vaikaičio Siracido knygos:

*Vaikams Dievas liepė godot savo tėvą
Ir motinos nuomonę deramai gerbti
Kas tėvą godoja – gyvens ilgą amžių.
Kas motiną gerbia – tas Dievą pagerbia.⁷*

Ir iš psalmių poezijos:

*Ko tu, manoji širdie, nusiminius?
ko taip nerimsti krūtinėj?
Pasitikėki Dievu: aš Jį garbinsiu vėl iškilmingai,
tikrąjį Dievą, vaduotoją savo.⁸*

Miela malonu juos prie altoriaus skaityti, skaitomų klausytis, psalmes ir giedoti.

EPIDEMIJOS IR PANDEMIJOS

Kalba – gyvas organizmas, tad jai būna gerų ir blogų metų, net išstinka ją ligos, epidemijos ir pandemijos. Kai susilpnėja atsparumas, visokie užkratai greitai paplinta ir nelengvai nugalimi. Nuo ko gi užsikrėsi pirmiausia, jei ne nuo kaimynų ar nuo madingų vėjų?

⁶ Paskutinė pamoka arba trumpa, arba jokios (*lot.*).

⁷ *Sir* 3, 2–6, vertė kun. Petras Palšis.

⁸ *Ps* 43, 6.12, vertė kun. Antanas Liesis MIC.

⁹ Jonukas su Jokūbėliu susimušę gatvėje (neva *angl.*).

¹⁰ *V osnovnon, ja ščitaju, delo v tom... (rus.)*

Pikčiausia, kai užkratas, mažumėlę pakitęs, gauna tarytum mūsų išvaizdą, nors esmė lieka svetima. Kai sakydavome *darom dielą ar išrinkom predsdatelių*, žinojome, kad tai svetimybė, bet kai savus žodžius imame rikiuoti pagal svetimą gramatiką ar sintaksę, tada griauinama mūsų kalba iš vidaus. Palyginsime.

Prieš šimtą metų Pensilvanijos angliakasių močiutės viena kitai porindavo kad ir taip: *Džoniukas su Džekiuku susifaitijo ant stryto*⁹... Visų prasminių žodžių šaknys angliškos, bet prielinksniai lietuviški, gramatika lietuviška, taigi maštoma lietuviškai. Kas kita, kai tūlas Seimo narys pradeda: *Pagrinde, aš skaitau, jog reikalas tame*¹⁰... Čia užkratas daug giliau įsismelkęs, pažeidęs patį maštymą.

Amžinai klumpame ties linksnių valdymu prie veiksmažodžių *atitikti* ir *atstovauti*. *Projekt zakona otvečajet čemu: Konstitucji*, ir narsus „seimūnas“ drąsiai tvirtina: *Įstatymo projektas atitinka Konstitucijai*. Varge tu mano, užmiršome Rygiškių Jono gramatiką: *Atitiko kirvis kotą (ne kotui)*. Taigi *atitinka Konstituciją*. Kita vertus, girdėdavome: *deputat predstavliajet svoich izbiratelej*¹¹ – ėmėm ir užsikrėtėm nelietuvišku linksnių valdymu, sakome: *Seimo narys atstovauja savo rinkėjus*, o taisyklingai būtų *atstovauja savo rinkėjams* (ar kokio verslo reikmėms?).

Panašus keblumas: *tęsti* ir *pratęsti*. Radijas praneša: *Seimas rytoj pratęs biudžeto svarstymą*. Jeigu privalėjo šiandien pabaigti, o nesugebėjo, tai taip, priėmė nutarimą *pratęsti sesiją*, bet jeigu viskas eina nustatyta eiga – paprasčiausiai *tęs svarstymą* arba *toliau svarstys*¹².

Smarkiai paplitęs vienas „savos gamybos“ užkratas: žodžiu ir raštu painiojame dalyvį *vedamas* ir būdvardį *vedinas*: *gerų norų vedinas, jis padarė tai ir tai*. Ką sako Rygiškių Jono gramatika: *Ėjo moteriškė vaiku vedina* – t. y. *vedamasi vaiką*, ne *vaiko vedama*. Kas tvirtina, veikęs *gerų norų vedinas*, tas mėgina pasakyti, jog ne geri norai jį vedė, bet jis vedėsi tuos gerus norus už rankutės ar už virvutės. Be to, vartoti čia kilmininką – tas pats, kaip *valgyti kopūstais, laukti draugą*. Dar kartą Rygiškių Jonas: *ėjo moteriškė vaiku vedina*: įnagininkas ir – po valdomojo žodžio! Kai geri norai mus veda, mes veikiame *gerų norų vedami* arba *gerais norais vadovaudamiesi*, bet ne *vedini*.

Pagaliau apie tikrą pandemiją – daugybėje kalbų paplitusį stabarą: *PROBLEMA: no problems, kein Problem, niente problemi, žádných problémů, nikakich „prabliem“* ir *složnaja „prabliema“*¹³. Geltonsnapis sūnus pradėjo rūkyti žolę, taip, tai rimta problema, bet kad rengiantis eiti į šventę ištrūko saga ir kažkur nu-

¹¹ „Deputatas atstovauja savo rinkėjus“ (nors iš tiesų atstovaudavo jį paskyrusiems partijos organams...).

¹² Ir rusiškai ne tą patį reiškia *prodliť* ir *prodolžat*; kas rusiškai *prodženije*, lietuviškai vadinasi *tęsinsys*, ne *pratęsinsys*.

¹³ *Angl., vok., ital., lenk., rus.*

riedėjo – ne, tai ne problema, tik mažas nemalonumas, žemaitiškai: *joukun darbs*. Visokie klausimai, reikalai ir uždaviniai, kuriuos pradėta vadinti *problemomis*, turi daug atspalvių, ir galime juos reikšti labai įvairiai: *rimtas reikalas, paini užduotis, sunkus, keblus klausimas, vargingas užmojis, įdomus sumanymas...* Ir visokie *sudėtingi klausimai* atsirado tik vergiškai verčiant *složnyje voprosy*.

KO VIENI KITIEMS PALINKĖTI? KUO PASIDRĄSINTI?

Padorumas reikalautų baigiant prakalbą tarti: *Norėčiau jums, Gerbiamieji, palinkėti to ir to*. Ar tik norėčiau? Iš tiesų noriu, tada tiesiog sakau: *linkiu to, linkiu dar ko...* Tiesiog linkiu, Brangieji, gražiai naudoti ir išnaudoti nepaprastai turtingos mūsų gimtosios kalbos žodžių ir posakių lobius.

Kai rytoj sutiktas bendradarbis/ė, draugas ar kūma paklaus: *kaip laikaisi?*, nesigriebsime nudėvėtojo *normaliai*, nes liktų neatsakyta svarbiausia: *normaliai gerai ar normaliai prastai?* Mes gi skiriame ištisą virtinę tiek šviesių, tiek niūrių nuotaikos atspalvių:

šiai taip, kaip paprastai, kaip visada, neblogiausiai,

gyventi galima, ar prastai, prastokai, ne kaip, visiškai blogai, pražuvimas, kaip žirnis prie kelio – kas nori, tas skina... pusė bėdos (ne su bėda perpus – s bedoj po-palam). Galėsime ir dar smagiau tarti: *neblogai, gerai, puikiai, smagiai, kasdien vis linksmiau, gyvenk ir norėk*, arba su užpalėnais: *bais gerai*, ar su dzūkiais: *geriau būc negali* (čia gali slypėti ir pašaipėlė sau pačiam).

Visiems ir kiekvienam linkiu nepamesti gerų vilčių. Mūsų gimtoji, brangioji, mieloji, malonioji, gražioji, dailioji, skambioji, vaizdingoji, išraiškingoji, turtingoji ir turiningoji lietuvių kalba ir šiandien *galuojasi kaip žuvis ant kranto*. Ji gyva, gyvuoja, gyvena ir gyvuos. Kol mūsų buhalterės laimi rašybos varžybas, o mūsų vyskupai ne tik šiaip sau *eina, slenka, kojas velka, tripena ar bidzena*, bet ir *žengia, žingsniuoja, žygiuoja, spaudžia, skuodžia ar kulniuoja*¹⁴, – ji gyvybinga, gaivi ir gyvastinga, ji *vėtroj ir žiemą žaliuos*.

Dėkoju kantriai klausiusiems. ❏

Kun. Vaclovas Aliulis MIC
Birštonas, 2009 06 20 – Vilnius, 2009 12 08

¹⁴ Vyskupo Juozo Tunaičio mėgstamas žodis.

Tomas Daugirdas
SPARNUOTO
ARKLIO
DANTYS
Šiuolaikinės Lietuvos kultūros profiliai

Naglis Kardelis
PAŽINTI AR
SUPRASTI?
Humanistikos ir gamtotyros akiračiai

NAUJOJO ŽIDINIO - AIDŲ BIBLIOTEKA

Sustojęs skrandis ir Geroji naujiena

TOMAS DAUGIRDAS

Mėgindami gyvenime vertinti vien giliausias prasmes ir reiškinius, būsim linkę nuvertinti tokius neva banalius dalykus kaip metų ciklas, Senųjų metų pabaigos ir Naujųjų metų pradžios sandūra. Net būdami krikščionys galbūt būsim linkę nuvertinti tokius cikliškus ir kasmet pasikartojančius ritualinius reiškinius kaip bažnytinių metų ciklas, Adventas ir kasmet vis taip pat švenčiama Kristaus atėjimo šventė, paprastai tariant, Jėzaus gimtadienis. Galiausiai būsim linkę nuvertinti ir tokį neva banalų dalyką kaip mūsų pačių gimtadienis. Ką reiškia švęsti ir minėti tokius dalykus? Iš tiesų metų ir minimų bei švenčiamų datų cikliškumas yra labai prasmingas. Juolab kai tai yra susiję su datomis, kurios reiškia pradžią ir pabaigą. Šių datų prasmė yra tokia svarbi, kad jei jų neturėtume, tai mums veikiausiai tektų jas išgalvoti.

Nemažai žmonių nemėgsta savo gimtadienių ir stengiasi jiems priartėjus pasislėpti nuo draugų ar šeimos narių. Slėptis galima užsidarant namuose, darbuose, išjungiant telefoną arba, kas veikia ypač efektyviai, išvykstant į kurią nors tolimą šalį. Gimtadienio galima nemėgti dėl įvairių priežasčių. Šykščiam žmogui tokia šventė visuomet susijusi su papildomomis išlaidomis. Gimtadienio galima nemėgti ir todėl, kad su juo susijęs šurmulingas šventimas išblaško. Jis tarsi vien tam ir skirtas, kad žmogus užsimirštų. Įprasta liaudies išmintis byloja, kad gimtadienis terodas vien tai, kad žmogus dar vienus metus pasenęs. Tad draugų užduotis tarsi ir esanti paguosti, kad dar praėję vieni metai tarsi nėra taip svarbu: „Nors

jau šarma nudažė Tavo plaukus, bet dar širdyje ne sutema“. Gimtadienis, dar vieni metai, juk tėra dar vienas laiptelis, artinantis prie mirties. Tą patį sugestijuoja liaudyje populiarus tikėjimas, kad vien vaikai, dar nesuvokiantys žmogiškojo gyvenimo traukimo, baigtinumo ir neišvengiamos mirties, gali džiaugsmingai ir nerūpestingai pasitikti savo gyvenimą. Jie gauna dovanų ir jomis netarpiškai džiaugiasi, nes yra naivūs.

Tačiau į gimtadienį galima pažvelgti ir kitaip. Vaikai galbūt tikrai daug labiau džiaugiasi tokiomis šventėmis, nes jiems gimtadienis nėra gyvenimo iššūkis. Iš tiesų minėti savo gimimo dieną reiškia priimti gyvenimo iššūkį. Datas, susijusias su asmenine istorija ir tarsi priklausančios man vienam, tikrai užduoda klausimą, kaip gyvenai ir kaip norėtum gyventi, ką norėtum pataisyti ar pakeisti? Gimtadienis gali reikšti didelę nevilgtį, jei ateityje tegalėsime tikėtis vien neišvengiamos mirties. Jis taip pat gali reikšti ir viltį, kai apsisprendžiame, kad daugiau taip tęstis negali ir kad praeitį būtina palikti.

Tokia yra ir metų pabaiga, kuri taip pat yra savitas gimtadienis. Tai yra mūsų kaip Žemės gyventojų gimtadienis, net nesvarbu, kada tiksliai jį švenčiame – viduržiemį, pavasarį ar vasarą. Svarbu, kad tą dieną aiškiai suvokiame, kad vėl atsiduriame pradžioje ir galime žengti naują žingsnį. Naujųjų šventimo svarbą tautiniam ar pasauliniam solidarumui pirmiausia yra pastebėję politikai ir menininkai, kurie ta pro-

ga sugalvoja įvairių akcijų. Labai paslaptingas ritualas tveria Lietuvoje, kai išsijungiamas televizorius, kad visi švenčiantieji išklaustų dvylika varpo dūžių ir išgertų „šampano“. Po to grupėmis ir pavieniui einama prie centrinės miesto eglės ar šiaip į masinio susibūrimo vietas, kur susirenka minia apgirtusių švenčiančiųjų, pavojingai sproginėja petardos, visi vienas kitą sveikina. Net jei įtartume, kad Lietuvoje šis ritualas buvo įvestas vėlyvuosiu sovietmečiu, – kai centrinė eglutė su raudona žvaigžde viršūnėje ir šampanizuoto vyno burbuliukai veikė tarsi maginiai ženklai, simbolizuojantys gerą ir laimingą gyvenimą, – nekyla abejonių, kad žmonėms kaip žmonijos atstovams laiko kaita, kurią sutvarko kasmet besikartojančios datos, yra labai svarbi. Be šių datų, kad ir kokių būdu jos būtų minimos, žmonių gyvenimas būtų daug liūdnesnis.

Įsimintini yra fantastiniai filmai apie kosmoso odisejas. Jie beveik visuomet palieka labai slogų išpūdį. Fantastinėse dramose kalbama apie Žemės gyventojus, kurie dėl vieno ar kitų priežasčių privalėjo palikti gimtąją planetą. Dažniausiai tai yra dramatinės istorijos kaunantis su priešais, lankant vieną planetą po kitos, niekur neįsikuriant. Nebent „įsikūrimu“ laikytume kosminį laivą ar sto-

tą, kurioje slenka pagrindinis herojų gyvenimas. Jiems nesti jokio pastovumo, kuris matuotų parą, mėnesius ir metus. Apie jų gimtadienius, jei tokie ir vyksta, tegali priminti mechaniškai laiką skaičiuojantys davikliai. Tačiau ką reiškia metai

ar asmeniškai svarbios datos kosmose, kai skrendama greičiu, pralekiančiu patį laiką? Juo labiau kad nemenuoju dalyje šių istorijų yra įvykusi tragedija, kurios metu Žemė buvusi sunaikinta ar netinkama gyventi. Tad net Žemės laikas, matuojamas Žemės ir Saulės santykiu, nėra joks tvarus atskaitos taškas.

Gyvenimo laikas tokia kosminiam laike praranda asmeniškumą, o patys žmonės tampa tarsi belaikiai. Nėra jokių datų, kurias galėtų drauge minėti skirtingų planetų gyventojai, nes visi jų gyvena savo laikuose ir tarsi nesutinka. Pasakojimuose apie kosmosą laikas tarsi apskritai neegzistuoja. Kartkartėmis vienas kitas ar net daugelis žūsta. Tačiau likusieji gyvi neturi žmogiškų galimybių pasenti ir mirti, nes jų gyvenamas gyvenimas yra tarsi anapus laiko. Jie negali stabtelėti, atsigręžti į save ir pasiryžti pradėti viską nuo pradžių. Kosmose sklendžiančiame laike nesama pradžios ir pabaigos. Tėra nesibaigiantis laiko tekėjimas, paįvairinamas aplinkybių atnešamų susidūrimų su kitomis civilizacijomis, kovų, laimėjimų bei smulkių laimijų.

Labai banalus iš pažiūros dalykas, kad gyvename Žemėje ir mūsų kūnai pavaldūs dienos ir metų cikliškumui, turi ypatingos reikšmės. Žinoma, mes galime atsisakyti įprasto dienos ritmo, maišydami dieną su naktimi. Mes galime nekreipti dėmesio ir į metų cikliškumą. Iš tiesų dabartinė civilizacija jau yra daug padirbėjusi, kad pradžios ir pabaigos riba būtų kuo mažiau pastebima. Mes esame išradę dienos šviesos lempas, kad nepastebėtume, kada ateina naktis. Neišvengiama miega esame linkę pateisinti vien savo kūno silpnumu, o ne natūralia nakties ir dienos kaita, kuri mūsų gyvenimams yra esminė, nes natūraliai skatina patikėti apie naujos pradžios galimybę.

Dabartinė civilizacija, pasinaudodama globalizacijos privalumais, beveik priverstė mus pamiršti, ką reiškia metų laikų kaita. Mes dirbame patal-

pose, kurios žiemą pakenčiamai šildomos, o vasarą – kondicionuojamos. Žiemą ir vasarą reguliuodami langų uždengtumą, pasiekiamo beveik panašų šviesos kiekį. Perėjimas iš darbo į namų patalpas gali sukelti diskomfortą, tačiau tik laikiną. Mes galime sėkmingai išvengti ilgesnio buvimo ten, kur reiškiasi žmogaus nesuvaldyta gamta, lietūs, prieblandos, šaltis ir drėgmė. Dienos ir nakties ar metų pradžios ir pabaigos kaita mums vis labiau tampa virsmu, turinčiu vien šalutinį poveikį mūsų asmeniniams gyvenimams. Tiesa, mes laukiame pavasario ir jo ilgimės. Tačiau labai išsilgę šilumos galime pasinaudoti kelionių akcijomis, paaukodami santaupas bent trumpam išsivadavimui iš neišvengiameybės. Ir štai po dviejų ar trijų valandų atsidiuriame ten, kur išstisus metus šviečia saulė.

Mes galbūt ir ilgimės šviežesnių daržovių ar dažnai prisimename braškių derliaus pradžios išpūdžius. Tačiau tai nereiškia, jog laukdami derliaus meto turime misti vien bulvėmis, grūdais ir raugintais kopūstais. Išstisus metus beveik kiekvienoje Lietuvos parduotuvėje galime rasti bananų, o didesnėse – net braškių ir kitų puikių dalykų, kurių mūsų klimatui būdingas derlius niekaip negalėtų pasiūlyti. Jei mūsų organizmas pradeda streikuoti, tai jį nesunkiai pamaitiname maisto papildais, vitaminais bei saulės šviesos lempomis.

Dabartinė civilizacija sukuria sąlygas, kai fiziškai beveik neįjaučiame stokos, net jei mūsų pajamos nėra pakankamos visiems patogumo norams tenkinti. Mes daug silpniau nei mūsų protėviai viliamės pokyčių. Šiandien mums beveik neįsivaizduojama, kaip mūsų protėviai pasininkaudavo prieš didžiąsias šventes, sąmoningai kurdami stoką savo gyvenimuose ir norėdami tinkamai pasirengti svarbiausioms metų šventėms, reiškiančioms naują pradžią. Nežinodami, kas yra apelsinai ir švieži pomidorai visus metus, savo gyvenimo kasdienybėje jie sugebėdavo rasti perteklių ir gausą, kurios

atsisakydavo prieš šventes. Pradžią ir pabaigą reiškiančios datos šiandien vis labiau tampa pramoga, siejama su besaikiškumu ir pertekliumi. Link jų einama kaupiant gausias atsargas, kurios be saiko vartojamos šventės metu, net jei tai akivaizdžiai kenktų sveikatai. Net krizės sąlygomis žmonės kaupia alkoholio ir maisto atsargas, apdairiai naudodamiesi nuolaidų akcijomis.

Šv. Kalėdos, Kristaus gimtadienis, jau tapo „šeimos švente“, siejama su gausiu valgymu ir būtinu bendravimu su giminaičiais. Bendrauti su retai matomais artimaisiais savaime nėra blogai. Tačiau mums įprastas bendravimas švenčių metu dažniau suvokiamas kaip neišvengiameybė ar net kančia, net nesitikint, kad giminaitis taps artimesnis. Naujieji metai yra tapę linksmybių, gėrimo, šampano butelių daužymo ir triukšmavimo šventė. Pasibaigusios pagirios ir vėl pradėjęs veikti skrandis ne vienam yra bene stipriausi naujų metų „naujos pradžios“ ženklai.

Žinia, švęsdami metų pradžią ir pabaigą nebūtinai naują turime pasitikti ir su nauja viltimi. Esama nemažai kultūrų, kurios ciklinį laiką ir atsikartojimus suvokia kaip žmogui skirtą likimą ir kančią, kai gyveni žinodamas, kad viskas kartosis metai po metų ir niekaip negalėsi ištrūkti iš kančią sukeliančio pasikartojimo rato. Mums labai pasisekė, nes Šv. Kalėdos švenčiamos prieš pat Naujuosius. Jie nėra tapę kančios ženklu, kai pėtardų triukšmas, spalvingi apdarai ir ilgos linksmybės padėtų bent trumpam atsidiurti „anapus“ žmogų įsukusio laiko.

Krikščioniška žinia mums atvėrė perspektyvą, kaip šį žingsnį galime padaryti bet kurią dieną, be ypatingų stimuliatorių, sąmonės išvalymo bei kitų nuo savo gyvenimo atsiskirti padedančių technikų. Kristaus gimtadienis parodo, kaip mes galime švęsti savo gimtadienį, ko linkėti draugams jų gimtadienio proga ir su koku nusiuteikimu sutikti Naujuosius. ☞

CAMINO VAINIKAS

Antanas Gailius

I

Pagerbsime sonetų vainiku
Ir tuos, kurie pragydo, bet nutilo,
Pamatę, kaip nežmoniškai sunku
Nueiti pačią pirmą anglų mylią.

Rankas nuleidę vidury laukų,
Bejėgiai, pasimetę ir sutrikę
Kol kas jie dairos lengvesnių takų
Ir paukščių kliedesiais padangėj tiki.

Jie dar nežino, kad nėra kitų
Nei kelio, nei paguodos, nei likimo.
Bet pagaliau, visas ligas iškentę,

Jie irgi žengia su visais kartu
Ir su visais kartu giedoti ima
Gyvenimą, jo iškilmę ir šventę.

Danutė Gražienė. Mėnulis. Fragmentas. 2003.
Estampas, autorinė technika

II

Gyvenimą, jo iškilmę ir šventę
Pažino tas, kas, gairinamas vėjo
Ir saulės kepinamas, ėjo, ėjo
Camino savo, kas nebijo senti,

Kam dešinė suaugo su lazda
Kaip kūnas kartais su liga suauga,
Ir vienas kitą rūpestingai saugo,
Kad jau nebesiskirtų niekada.

Akis ranka nuo saulės prisidengęs,
Jis žvalgosi, ką pranašauja dangūs
Ir sako pranašystēm: Sutinku.

O su savim jis nešasi į šventę
Ir visą savo neįmantrią mantą
Iš sunkesnių ir lengvesnių laikų.

III

Iš sunkesnių ir lengvesnių laikų
Gyvenimas: į kalną, į pakalnę.
Ne kiekvienam jis, žengiančiam taku,
Paduoda žirgą, pentinus ir balną.

Dažniausiai mes juk turim pėsčiomis
Nueiti nuo pradžios ir iki galo.
Todėl tebus Jokūbas su mumis,
Tebus kas dieną su mumis Mergelė.

Kai pereisim nuo kranto iki kranto
Per tiltą, kojų minamą skaudžių,
Kas dieną lydimi skardžių gaidžių,

Gal nesvarstysime, ar mus supranta
Tie, kas pakriaušy, po pačiu skardžiu
Netvarų savo būstą susirentę.

IV

Netvarų savo būstą susirentę,
Ir mes galėtume kelias dienas
Šiltoj Navaros saulėj pagyventi,
Kartodamies istorijas senas.

Bet angelas, paėmęs mus už rankos,
Į kalną veda statmenu taku.
Ar mes ką renkamės, ar mus kas renkas –
Nežinome, ir tas nėra sunku.

Sunku tik tvirti tamsą, o tamsa
Nuo mūsų žingsnių traukiasi į šalį –
Pikta, negailestinga, atgrasi.

Nežinome, ar tai tikra tiesa,
Bet jaučiame, kad, leisdamies į kelią,
Kalbėsime daugiskaita visi.

V

Kalbėsime daugiskaita visi –
Karaliai, ekscelencijos, varguoliai.
Juk mūsų kojos mynė tokią uolą,
Kad jom jokia uola jau nebaisi.

Kas šitaip žengia, tas nepasiklysta,
Jam kelią rodo draugo nugara.
Taip randasi didžioji giminystė,
Dinastija, kuriai lygių nėra.

Išvydę saulę betekant raudoną,
Visi užkopsim į Foncebadoną,
Bėdų ir sopulių tvinkte pritvinkę.

Ne purpuras veikiau, bet ašutinė
Mum pelnė šitą garbę kraštutinę –
Pluralis majestatis mum pritinka.

VI

Pluralis majestatis mum pritinka –
Mes kalbam vieno sielvarto balsu.
Juk mus į šitą plynaukštę surinko
Ne pergalės riksmi, bet kuždesių

Litanijos, atodūsiai maldingi,
Neišsakytos viltys, ilgesiai.
Čia mūsų daug – pirmieji jau pradingę
Už kelio posūkio, ir dar visai

Paskutiniųjų nematyti: žengia
Kariuomenė, procesija, tauta.
O vėjas gena debesis per dangų,

O saulė šildo gelsvą mūrų tinką,
Ir tik šaižesnė sopulio nata,
Kai tiek šviesos, tiek prabangos aplinkui.

Danutė Gražienė. Amuletas. 2003.
Estampas, autorinė technika

VII

Kai tiek šviesos, tiek prabangos aplinkui,
Mum darosi truputį nejauku.
Ne mes juk šio pasaulio šeimininkai,
O dvasios iš praėjusių laikų,

Statytojai, į katedras sudėję,
Kas jau tada netilpo širdyse.
Kalbėtojai, giedotojai, guodėjai,
Tikėję ne galybe, o dvasia.

Mes einame iš paskos jų taku.
Jis akmenuotas, o vis tiek pramintas,
Nors kai kurie jų žengė net basi.

Tik sykais mus nudilgina jų mintys.
O šiaip – tyku, o šiaip visai tyku,
Kol mus globoja vasara alsį.

VIII

Kol mus globoja vasara alsį,
Ir gervuogės prisirpusios gaivina,
Kol nepristigom nei vandens, nei vyno,
Kol aš esu, ir tu šalia esi,

Kol kelias randa žengiantį, kol randa
Ir kelią žengiantysis, kol abu,
Ties perėja pasiekę savo brandą,
Suranda bendrą kalbą be kalbų,

Kol rytmečiais burkuojantys balandžiai
Mum porina istorijas, kol tas,
Kuris pabudo, keliasi ir eina,

Kol galim sumokėti visą kainą
Už tai, kas klostos paprastai ir sklandžiai, –
Dėkosime už dovanas šventas.

IX

Dėkosime už dovanas šventas:
Platano ūksmėje mum gera būti.
Tai kas, kad kartais paryčiais truputį
Širdis nerimsta. Už visas kartas,

Kurios lig mūsų buvo, bus po mūsų –
Žinau šešias, bet jų yra daugiau, –
Dėkoju tau, Kastilijos dangau,
Už tai, kad čia buvau, esu ir būsiu.

Čia kelias daro vingį. O tada
Dar lieka mūsų prakaito malda,
Kuri neturi būti užrašyta.

Dar iki tikslo ne viena mylia,
Dėkosime už tuos, kurie šalia,
Už dieną, už metus ir šitą rytą.

X

Už dieną, už metus ir šitą rytą
Ilgesnė tvers kelionė, kol tamsa
Bus iš visų pakampių išvaryta,
Kol ji išnyks ir mūsų akyse.

Kasryt našta lengvėja, o lazda
Kasdien tvirčiau į kelio molį kerta –
Tokia kelionė bus tik vieną kartą,
Ir jos nepakartosi niekada.

Čia dera prisiminti korsikietį –
Jį vieną paminėti iš visų:
Jis buvo liūdnas, vienišas ir senas,

Bet juokės: *Aqua par los christianos!*
Dabar žinau, ką turime mokėti,
Kai vakaro sulaukti nebaisiu.

XI

Kai vakaro sulaukti nebaisiu,
Kai nuovargis apglėbęs mano kūną,
O tu sakai: aš su tavim esu, –
Tegu šita akimirka nežūna.

Kas dešinien pasuko, kas į kairę –
Visus į pulką suburia vėsa.
Mes šiandien įveikėme O' Cebreiro,
Ir šviečia mum žvaigždė vakaruose.

Ar taip ir bus, ar bus kitaip – kas žino.
Nuo kalno viskas regisi arti
Dėl prieblandoje mirksinčių šviesų.

Mes sėdime ir geriam tamsų vyną:
Tas vakaras pasaulio pakraštį –
Atminsime, kad buvo iš tiesų.

XII

Atminsime, kad buvo iš tiesų
 Buveinės dvasių, ažuolynų rūkas.
 Bet kelias vėl į kitą pusę sukos,
 Ir kartais darės net per daug šviesu.

O žmonės, akimis mus nulydėję,
 Gyveno kaip gyvenę visados.
 Mes jautėmės pirmieji atradėjai
 Pasaulio, kuriame nėra raudos.

Tas tvėrė neilgai. Rauda netruko
 Ištikti mus kaip nelemta liūtis.
 Bet liko mum tegu visai mažytė

Ir vos įžiūrima pro tirštą rūką,
 Tačiau labai nežemiška viltis –
 Akimirka, kada tiesa nušvito.

XIII

Akimirka, kada tiesa nušvito
 Tenepragaiš tarp kelio akmenų.
 Tebus ji mūsų kojom įrašyta
 Į plytą po stulpu paskutiniu.

Nuo karo, maro, bado ir nuo pikto
 Išgelbėk mus – kartojam atkakliai.
 Jei nekartotume, kažin ar liktų
 Net patys mūsų minami keliai.

Kas kriauklę segas prie kepurės, tas
 Yra kol kas nenuovokus kaip vaikas,
 Kuris per dieną boružėlę vaikos,

Bet kelias užaugins jį ir išmokys,
 Ir bus jis vakare gražiai nunokęs,
 Kaip obuolys, į delną mum krentas.

XIV

Kaip obuolys, į delną mum krentas
 Ateina ir paguoda vakarinė.
 Ir šitą dieną, kaip visas kitas
 Lyg sagą ligi blizgesio nutrynė

Vidurvasaris. Grauduliu lengvu
 Žybsėdama ji šliejasi į gretą
 Arba, tikriau, į žiburėlių ratą
 Virš miegančių pavargėlių galvų.

Keista ši pabaiga. Aplinkui klega
 Ispanai, nežinia kodėl pulku
 Išėję pasivaikščioti lengvai.

O tu sakai, nes jau parkeliavai:
 Visus, kurie išėjo į Santjagą
 Pagerbsime sonetų vainiku.

XV

Pagerbsime sonetų vainiku
 Gyvenimą, jo iškilmę ir šventę,
 Iš sunkesnių ir lengvesnių laikų
 Netvarų savo būstą susirentę.

Kalbėsime daugiskaita visi,
Pluralis majestatis mum pritinka.
 Kai tiek šviesos, tiek prabangos aplinkui,
 Kol mus globoja vasara alsu.

Dėkosime už dovanas šventas –
 Už dieną, už metus ir šitą rytą,
 Kai vakaro sulaukti nebaisu.

Atminsime, kad buvo iš tiesų
 Akimirka, kada tiesa nušvito
 Lyg obuolys, į delną mum krentas.

Danutė Gražienė. Stalas. 2004.
 Estampas, autorinė technika

INCIDENTAS UNIVERSITETE

1925 m. lapkritis, Kaunas

Kęstutis Skrupskelis

Visos istorijos atskleisti nebeįmanoma¹. Tikriausiai net ir reikalui esant niekada nebeišsiaiškintume, ar kareivis buvo nužudytas, ar sužeistas, ar studentai mušėsi, ar stumdėsi, ar sąmyšį pradėjo vieni, ar kiti. Tačiau net ir nežinodami visų aplinkybių, toliau aptarsimą nutikimą galime pavadinti reikšmingu, nes jis atskleidžia nuotaikas, kuriomis studentija gyveno Nepriklausomybės pradžioje. Akivaizdi demokratinio gyvenimo dorybių stoka, o kartu ir ryški nežinomybė, netikrumas, gaubiantis nepriklausomos valstybės vaikystę. O to meto studentija – tai būsimieji kultūros bei visuomenės vadai, kuriems, vos prasidėjus brandžios kūrybos metui, teks save ir kraštą gelbėti okupacijoms užklupus.

Lyginant su šių dienų studentais anie buvo vyresni, tarp jų – ne vienas Nepriklausomybės kovų savanoris, atsargos karininkas, keli Vyties Kryžiaus kavalieriai. Daugelį vien nepriklausoma valstybė padrašino palikti skurdžius tėvų ūkelius, stoti universitetan, kurtis mies-

Lietuvos universitetas. Apie 1928. Atvirukas is LNB Meno sk. fondų

te. Rusijos imperijos užkampio Lietuvoje daug iš jų būtų arba emigravę, arba pasilikę kaime ir universitetuosna nepatekę. O kaime jie būtų pragyvenę maždaug taip, kaip jų protėviai valstiečiai, sudarę žemiausią visuomenės sluoksnį, žemesnį net ir už žydus. Tad šiai kartai

Nepriklausomybė buvo ir asmeninės gerovės, ir tautinės savivarbos, ir socialinio mobilumo sąlyga. Nenuostabu tad, kad mūsų akimis menkas, dėmesio nevertas studentų socialistų akibrokštas jiems galėjo pasirodyti griauančiu ir valstybę, ir asmenines modernaus gyvenimo viltis.

Juo labiau verta prisiminti, kad vis dar esant gyvai Rusijos revoliucijos, pilietinio karo, lenininio teroro, nepriklausomybės kovų atminčiai. O ir spaudoje buvo galima dažnai perskaityti apie užsienio pinigus ir bolševikų pagrindinę, teroristinę veiklą.

1925 m. liepos–gruodžio mėn. žurnalo „Židinys“ puslapis

Šis 1925 m. incidentas buvo vienas tarp daugelio, kaitinusių viešąją nuomonę. Visų tokių nutikimų pasekmė – krašto susiskaldymas į kairiuosius ir „tautiškai“ nusiteikusių

susius bei plačiai paplitęs tikėjimas, jog priešininkai siekia paslėptų, nešvarių tikslų: kairieji, prisidengę humanistine bei socialinio teisingumo retorika, griaua Nepriklausomybę ir siekia įgyvendinti internacionalistinių bei bedievišką bolševizmą, o tautininkai – patriotiniais šūkiiais dengia kapitalistinių vargdienių išnaudojimą ir asmenines ambicijas². Skaitant to meto spaudą akivaizdu, kad nė viena pusė nereagavo į pačius įvykius, bet visur ieškojo „tikrosios“ prasmės.

Taip visuomenei esant susiskaldžius, suprantama, kodėl mažos ir demokratinuose rinkimuose pritarimo nesusilaukusios Tautininkų partijos 1926 m. gruodžio perversmas daugelio vertintas teigiamai. Trys pagrindiniai dienos politikos klausimai – patriotizmas, reli-

gion nusikaltimą joje nėra.

² Tuo metu žodis *tautininkas* dar nereiškė tautininkų partijos nario.

¹ Lietuvos Centriniam Valstybės Archyve yra incidento byla (LCVA, f. 631, ap. 13, b. 218), bet daugiau informacijos apie Nochimo Jubile-

gija ir žemės reforma – susipainioję su partijų pastangomis išvirtinti valdžioje, jungė ir skyrė visuomenės dalis. O 1926-ųjų žiemą vyravo tautiniai bei religiniai rūpesčiai, tad valdant primityvų antiklerikalizmą skelbiantiems liaudininkams, nepriklausomybės ir tikėjimo ginti stoji sunkiai suderinama koalicija, jungianti radikalią žemės reformą vykdančius krikščionis demokratų ir tautininkus, pagrindinius žemės reformos kritikus. Socialinio teisingumo bei demokratinės politikos atžvilgiais suprantamesnė buvo krikščionių demokratų ir liaudininkų koalicija, kokia susikūrė Nepriklausomybės pradžioje ir atgijo ketvirtajam dešimtmečiui besibaigiant³.

Incidento chronologija maždaug tokia. 1925 m. spalio 23 d. karo teismas nuteisė sušaudyti antrojo DLK Algirdo pulko kareivį Nochimą Jubilerį.

Sprendimas įvykdytas spalio 25 d. Ta proga Kaune pasirodė komunistų agitaciniai lapeliai. Šiek tiek vėliau, Lietuvos Universiteto Studentų socialistų draugijos valdyba savo vitrinoje iškabino protestą, skelbiantį, esą Jubilerio sušaudymas – „eilinis krikščionių demokratų partijos žiaurumas“⁴. O lapkričio 8 d. ta pati socialistų draugija surengė paskaitą tema „Studentų teisės ir jų atstovavimas“. Paskaitai dar neprasidėjus, salėje pasigirdo protesto balsai, ir vietoj paskaitos kilo gal muštinės, o gal tik apsistumdymas, nutrauktas pasirodžius universiteto vadovybei. Tada aštuonių kairiųjų organizacijų blokas – tarp jų trys žydų – paskelbė „juodašimčiams“ bei jų organizacijoms boikotą, reikalavimą kaltininkus pasmerkti ir juos iš organizacijų pašalinti. Minėti iš viso devyni „degutininkai“ – aštuoni ateitininkai ir vienas neolituanas (tautininkas politinės partijos prasmė). Po kelių dienų Kauno karo komendantas nubaudė po mėnesį arešto penkis mušeikas, – atrodo, visus socialistus, – tarp jų ir rašytoją Kazį Borutą. Lapkričio 12 d. Senatas nutarė iš universiteto metams pašalinti penkis socialistus ir, trumpesniai laikui, du ateitininkus. Lapkričio 13 d. studentų ateitininkų

³ Neapsiimu spręsti, ar religinis bei tautinis nerimas atspindėjo tikrąją padėtį, ar tebuvo perdėtos politinės retorikos gaminys. Tačiau neabejotina, kad anais laikais visi gerokai tirštino spalvas.

⁴ Tuo metu Seimo daugumą sudarė krikščionių demokratų vadovaujama koalicija. Prezidentas Aleksandras Stulginskis taip pat buvo krikš-

draugovės „taryba“, tegul ir „iš principo nesutikdama su fizinės prievartos panaudojimu“, savo narius pateisino, nes buvo „pakankamas pagrindas išeiti iš pusiausvyros“⁵. Lapkričio 14 d. Senatas nutarė pastariesiems bausmę sušvelninti, pasitenkinant papeikimu. Tos dienos vakare „tautiškai“ nusiteikusi studentija Vytauto Kalno restorane surengė mitingą, triukšmingai smerkdama socialistus ir teisindama saviškius. Po mitingo universitetas aprimo.

Du socialistų retorikos žodžiai reikalingi paaiškinimo. „Juodašimčiai“ – tai 1905 m. revoliucijos metu radęsis pavadinimas kraštutiniams monarchistams, pogromininkams, komunistų žargonu – reakcionieriams. O degutininkais pravardžiuotas „tautiškai“ nusiteikęs jaunimas, kuris keletą kartų Kaune ir kitose vietovėse degutu ištepčiojo svetima kalba – daugiausia žydų – rašytas iškabas⁶.

Tikra tai, kad nelaimingasis Nochimas Jubileris buvo komunistas. Pasak „Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos“, partijon jis įstojo 1924 m., o „1925 pašauktas į kariuomenę, joje dirbo rev. darbu. Už tai sušaudytas“. „Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija“ dar priduria, kad buvęs nuteistas mirti „provokatoriaus išduotas“. Taigi abu sovietiniai šaltiniai nutyli, kuo Jubileris buvo kaltinamas, kokį revoliucinį darbą jis dirbo. Būtent tai, kad Jubileris arba nužudė, arba sunkiai sužeidė kitą to paties pulko eilinį – Stasį Daugmantą.

Man įtikinamiausias atrodo „Kario“ aprašymas, pa-

1925 m. lapkričio 5–11 d. žurnalo „Karys“ puslapis

Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto studentai užsiėmimų metu. Kaunas, 1924. Nuotrauka iš knygos „Tarpukario Lietuva“ (Kaunas, 2007)

sak kurio Jubileris savo pulko bendro nenužudė. „Karys“ rašo, kad Jubileris pasmerktas už „pasikėsinią nužudyti“ kareivį „kliudžiusį bolševikų veikimui pulke“. Nors ir persautas trijose vietose, Daugman-

čionis demokratas.

⁵ Rytas, 1925-11-14.

⁶ Dėl vieno degutininkų pasireiškimo Šalkauskis ateitininkus barė; žr. mano straipsnį „Šalkauskis ir degutas Kauno gatvėse“, in: *NŽ-A*, 2006, Nr. 9–10, p. 389–395.

tas pabėgęs⁷. Katalikų „Židinys“ taip pat rašo tik apie pasikėsiniimą: Jubileris, „priklausydamas slaptai bolševikų-komunistų organizacijai, politiniais tikslais kėsinosi nužudyti kareivį“⁸. Tačiau ir kairiosios pakraipos liaudininkų „Lietuvos žinios“, ir krikščionių demokra-

Karininkų-aspirantų I laida, išleista 1926 m. gruodžio 1 d. Nuotrauka iš Lietuvos karininkų laikraščio „Kardas“. 1926-12-10

tų „Tėvynės sargas“ rašo, kad kareivio būta nužudyto. Skaitant 1925 m. lapkričio 21 d. „Lietuvos žinias“, susidaro įspūdis, kad nusikaltimą vykdęs visas būrys, nes rašoma apie sušaudymą „žmogžudžio, padėjusio nužudyti, rodos, dar einantį tarnybos pareigas“. Tačiau dėl detalumo patikimiausia laikytina „Kario“ versija. Deja, niekur neradau žinios apie patį pasikėsiniimą, nors an-tai „Karys“ dažnai aprašydavo pulkų gyvenimo įvykius⁹.

Tikėtina Jubilerį buvus Kominterno agentu, specialiai parengtu darbu kariuomenėje¹⁰. Panašu, kad grėsiant demaskavimui, Komunistų partijos sprendimu mėginta Daugmantą likviduoti. Tačiau neaišku, kiek informuotas buvo teismas ir beveik tikra, kad nei studentai, nei spauda apie tokius užkulisius nežinojo. O nežinant, kokia informacija rėmėsi teismas, jo sprendimą vertinti sunku: pasilieka neaišku, ar tai bausmė įprastinę drausmę sunkiai pažeidusiam kariui, ar svetimos valstybės agento likvidavimas, ar politinis susidorojimas, ar antisemitizmo išraiška, nes Jubileris buvo žydas. Bet turime prisiminti, kad visur karinė drausmė esti griežtesnė už civiliams taikomą kriminalinę teisę. Juolab kad buvo kiti laikai. Mes mirties bausmei esame jautresni. O praeityje, net ir brandžiose demokratijose, mirtimi bausta dažnai. Kita vertus, karo teismas dėl bylų gausos dažnai skubėdavo. Pavyzdžiui, 1925 m. lapkričio 29 d. po 42 valandas užtrukusio posėdžio, „ne-

pasišalindamas iš teismo rūmų“, teismas paskelbė net 72 sprendimus: vieną pasmerkė mirti, 18 – sunkių darbų kalėjimo ligi gyvos galvos, 12 – išteisino, kitus – įvairiom kalėjimo bausmėm¹¹. Aišku, dirbant tokiais krūviais, neįmanoma nei laikytis procedūrinių taisyklių, nei skirti pakankamai laiko gynėjams. Įtarimą taip pat didina tai, kad bausmė įvykdyta beveik tuojau po nuosprendžio. Karo teismo nuteistiesiems priklausė teisė kreiptis į Vyriausiąjį Tribunalą, kuris dažnai bausmes švelnindavo. Sunku tikėti, kad tai būtų buvę galima atlikti per dvi dienas.

Kad byloje būta politinio momento, matyti ir palyginus Jubilerio likimą su policininko, kuriam už vieno policininko nužudymą ir kito sužalojimą – abu tuo metu ėjo pareigas – kariuomenės teismas teskyrė aštuonis metus sunkių darbų kalėjimo. Nors kaltininko „būta išsigėrusio ir kokaino pauosčiusio“¹². Aišku, politinį momentą pabrėžė komunistai. Ta proga Lietuvos raudonosios pagalbos centro komitetas rašė: „Draugas Jubileris žuvo dėl kilnios komunizmo idėjos. Jo vietoj stas šimtai naujų kovotojų, kurie iškas duobę kraugerių kademų valdžiai“¹³.

Į sukeltą triukšmą atsiliepė Petras Šniukšta, kariuomenės teismų pirmininkas. Pasirodo, Lietuvoje dar galiojo mirties bausmę daug kur numatantis caro laikų

Lietuvos kariai. Apie 1926. Atvirukas iš LNB Meno sk. fondų

karo baudžiamasis statutas. Keli seimai satutą taisė, tačiau tik įrašydami vis naujų mirtimi baustinių nusikaltimų. Be to, Lietuvoje dar galiojo karo padėtis. Tokiomis sąlygomis mirčiai pasmerkdamis karo teismai teskiriantys įstatymų numatytas bausmes ir kitaip elgtis negalintys. Šniukštos nuomone, karo padėtį atšau-

voje“ (VDU, 2007, p. 22–23) Jonas Švilpa teigia, jog nuo 1922 m. Kominterne veikė Nuolatinė komisija darbu kariuomenėje, kurioje dirbo ir Vincas Mickevičius-Kapsukas. „Ateitis“ (1925, Nr. 11, p. 503) paminėjo tris komunistinio teroro aukas Lietuvoje, įskaičiuojant ir Jubilerio auką.

¹¹ *Tėvynės sargas*, 1925-12-11, p. 591.

¹² *Lietuva*, 1925-11-16.

¹³ *Rytas*, 1925-11-12.

⁷ *Karys*, 1925, Nr. 45, p. 379 (1925-11-5–11).

⁸ *Židinys*, 1925, Nr. 8–12, p. 312. „Židinys“ davė ir bendrą įvykio chronologiją.

⁹ Nežinant datos, laikraščiuose rasti žinių beveik neįmanoma. Užpuolimą paminėti galėjo dienraštis „Lietuva“, juodajai kronikai skirian-tis pakankamai dėmesio. Kita vertus, ar cenzūra būtų praleidusi žinutę apie kariuomenėje vykstančią komunistinę agitaciją?

¹⁰ Savo disertacijoje „Kominternas ir komunistinis pogrindis Lietu-

kus padėtis pagerėtų ir tai būtina nedelsiant padaryti. Tarsi pabrėždamas, kad karo teismai – ne politiniai, Šniukšta pastebi, kad mirties bausmei pritarė visos vyriausybės, nežiūrint kurios partijos formuotos¹⁴.

Šniukšta iškėlė mirties bausmės klausimą. Panašiai studentų socialistų elgesį suprato ir „Lietuvos žinios“. Tiesa, lapkričio 21 d. vedamajame „Lietuvos žinios“ rašė, kad savo vitrinoje iškabindami protestą prieš mirties bausmę, sušaudymą „padėjusio nužudyti kareivį“, socialistų draugijos valdyba elgėsi neapgalvotai. „Šis tų jaunuolių žingsnis buvo ir neišmintingas ir toli gražu negirtinas.“ Tačiau jų išsišokimas nepažeidęs universiteto taisyklių ir savo vitrinoje iškabinti protestą jie turėjo teisę. Kad reikalas sukosi apie mirties bausmę, lapkričio 6 d. sutiko ir katalikiškoji „Lietuva“ – oficiozas, kraštą valdant krikščionims demokratams. Tačiau „Lietuva“ neatkreipė dėmesio į galimą socialistų pilietinių teisių pažeidimą, nekėlė klausimo, ar socialistai turėjo teisę išreikšti poziciją. Laikraščio nuomone, socialistai pasielgė pagal žinomą „hotentotų logikos“ dėsnį: „jei aš tavo karvę pavogiau – tai gerai, bet jei tu mano pavogei – tai negerai“. Esą „kada terorizuoja komunistas, studentai socialistai tyli, o kada valstybė nuo šito terorizmo ginasi, jie drąsiai šaukia“. Socialistai daug kalbantys apie humaniškumą, bet jie nenuoseklūs, nes pamiršta žmogžudžio auką, neprotestuodami prieš Jubilerio „kruviną darbą“.

Tik iš „Lietuvos“ puslapių pavyko sužinoti socialistų pareiškimo tekstą. Po pastabos apie eilinių krikščionių demokratų žiaurumą jie rašė: „Mes protestuojame prieš tokį žiaurų valdovų terorą ir primenam draugams būtiną reikalą nurodyti darbo masėms to teroro kaltininkus“. Jeigu tik tiek kiek pasirodė „Lietuvoje“, tada aišku, kad buvo politinė agitacija, kova su „valstybės tvarka“, o ne humaniško jautrumo išraiška. Socialistų nekaltėta nei apie mirties bausmę, nei apie Jubilerio nusikaltimą, nei apie teisiniu požiūriu svarbiausią dalyką, kad Jubileris buvo kareivis, saistomas griežtesnės karinės drausmės. Šiame kontekste taiklus atrodo „Lietuvos“ redakcijos prierasas: socialistai turėtų sugebėti skirti karo teismą ir krikščionių demokratų partiją.

Negalima nustatyti, ar socialistai studentai veikė savarankiškai, išreikšdami nuoširdų pasipiktinimą, ar buvo valdomi kitų jėgų, siekiančių išprovokuoti incidentą ir krašte sukurti revoliucinę padėtį. Galėjo būti vienaip arba kitaip. Tai, kad užkulisiuose veikė ir kiti, leidžia manyti Jono Norkaus dalyvavimas socialistų draugijoje. Norkus buvo istorikas, pedagogas, nuo 1928 m. suaugusiųjų gimnazijos direktorius Kaune – taigi tarytum eilinis pareigūnas. Tačiau pasak „Tarybų Lietuvos enciklopedijos“, 1917 m. baigęs gimnaziją Voroneže, jis dirbo „Lietuvos reikalų liaudies komisariatai“ ir komunistų partijos organo „Komunistas“ redakcijoje¹⁵. Enciklopedijoje nerašoma, kad jis buvo pagrindininkas. Bet jeigu jis komunistams dirbo Voroneže, esama tikimybės, kad jiems jis dirbo ir Kaune.

Kas atsitiko lapkričio 8-ąją – tikriausiai negrįžtamai dingio politinių kovų miglose. Tikra tik tiek, kad prieš prasidedant paskaitai, ateitininkas studentas Jonas Matulionis užprotestavo. Tai tas pats Matulionis, krikščionių demokratų partijos veikėjas, kuris 1941 m. buvo Laikinosios Lietuvos Vyriausybės finansų ministeris. Pasak „Lietuvos“, lapkričio 9-ąją paprašęs balso, jis pareiškė: „Draugai! Ar mes galim klausyti paskaitų tokios Draugijos, kuri aiškiai remia bolševikus, toleruo-

tuos“ redakcijos prierasas: socialistai turėtų sugebėti skirti karo teismą ir krikščionių demokratų partiją.

1925 m. lapkričio 14 d. laikraščio „Rytas“ žinutė

Miesto reginys nuo Vytauto kalno. Kaunas. 1926. Atvirukas iš LNB Meno sk. fondų

ja teroristinius aktus ir ragina ardyti viešąją tvarką?“ Katalikiško „Ryto“ lapkričio 10 d. versija panaši: gavęs žodį, ateitininkas kvietė visus protestuoti prieš organizaciją, gynusią „žydą bolševiką, dalyvavusį užmušime kareivio“. Tada, anot „Ryto“, socialistai pradėję švilpti, trypti ir sukėlė muštynes.

Savaime aišku, kad „Lietuvos žinių“ lapkričio 10 d. tonas kitoks. Incidentas, kurį sukėlė „gerokai išsigėrę

¹⁴ P. Tvarkanta (Petras Šniukšta), *Lietuva*, 1925-11-20. Karo teismą sudarydavo penki asmenys: pirmininkas, du karininkai ir du „mokantys skaityti ir rašyti“ eiliniai. Tačiau pagrindinis vaidmuo priklausė kaltinamojo viršininkui, kuris ir užvesdavo bylą, ir skirdavo teismo narius.

¹⁵ Voroneže veikė Lietuvos reikalų komisariatas, kurio kultūros ir švietimo skyrius leido daugiausia komunistines brošiūras. Bet šis nesivadino „liaudies“ komisariatu. „Komunistas“ buvo Rusijos komunistų partijos „lietuvių sekcijų Centro biuro organas“.

„patriotai“ – tai „juodašimčių puolimas Lietuvos Universitete“, „ateitininkų ir fašistų iš anksto“ apgalvotas. Studento V. Karoso pasakaitai dar neprasidėjęs, buvę galima pastebėti „judėjimą ateitininkų tarpe. [...] Jie gaujomis atėjo iš krikšč. demokratų klubo“. Matulioniui užšokus ant tribūnos, susiorganizavę „ateitininkai ir tautininkai puolė stud. Karosą ir Borutą“. Tada „prasidėjo tikros kumščių muštinės“. Sulaužytos kelios kėdės, stalas, išmušti spintos langai. „Lietuvos žinios“ dar pridūrė, jog vienas iš užpuolikų grūmojo revolveriu.

Kur „Lietuvos žinios“ pastebėjo muštynes, ten „Rytas“ tepastebėjo tik stumdymąsi. Vieni giedoję *Gaudeamus* ir Lietuvos himną, kiti Internacionala, tik neaišku, ar toje pat vietoje ir tuo pačiu metu. Galbūt tautiškas jaunimas giedoje salėje, o socialistai – koridoriuje, į kurių buvo iš salės išstumti.

„Lietuvos“ lapkričio 9 d. reportaže detalių daugiau. Išstūmę socialistus, studentai esą priėmė tokio turinio rezoliuciją: „Stovėdami humanizmo, žmogaus teisių, respublikos gėrovės ir universiteto garbės sargyboje, mes Lietuvos universiteto studentai, susirinkę 1925 lapkričio 8 d. 15 val. didžioj universiteto salėje [...] dėl sušaudyto žmogžudžio [...], kuris drišo kėsintis užmušti žmogų Lietuvos respublikos karėvį [...]“. Apkaltinę socialistus bolševikų rėmimu, „teroristinių aktų“ toleravimu bei viešosios tvarkos ardymu, jie socialistams paskelbė „Lietuvos studentų boikotą ligi 1925 metų pabaigos“. Truptų keista po viso triukšmo skelbti pusantro mėnesio boikotą.

1905 m. lapkričio 8–14 d. laikraščio „Lietuvos ūkininkas“ vienjetė ir 1925 m. lapkričio mėn. laikraščio „Jaunimas“ puslapis

1925 m. lapkričio mėn. laikraščio „Ateitis“ puslapis

Tarsi kolegų pasigedę keliuose renginiuose socialistai taptų patriotais.

Universitetas pagrindiniais kaltininkais laikė socialistus: pirmuoju sprendimu jų penkis pašalino metams, o ateitininkų – tik du ir tai trumpesniai laikui. Ir nors spaudoje pasirodė įvairių nuomonių, sunku tikėti universitetą pasidavus valdančiųjų krikščionių demokratų spaudimui. Rektorius – kairiųjų ir laisvamaniškų pažiūrų Petras Avižonis, o tarp Senato narių – Petras Leonas ir Vincas Krėvė-Mickevičius, taigi tikrai ne krikščionys demokratai. Manau universitetą buvus objektyviausią incidento vertintoją. Nutarime universitetas abu ateitininkus kaltino už sumišimo ir muštynių sukėlimą ir už „paruoštą ir paskelbtą svetimam susirinkimui rezoliuciją ir Matulionio prakalbą“¹⁶. Tačiau griežčiau baudė socialistus.

„Lietuvos žinios“ lapkričio 11 d. pabrėžė ateitininkų vaidmenį, pridurdamos, kad ne visi ateitininkai pritarė: „ir ateitininkai ne visi patenkinti kumštinių „atnaujinimu Kristuje“. Kylanti opozicija prieš krikdemų centro diktatūrą“. Maždaug šimtas narių esą reikalaujantys ateitininkams nepriklausomybės nuo krikščionių demokratų. Taigi „Lietuvos žinių“ nuomone, kalčiausi

buvę incidento režisieriai krikščionys demokratai, jaunos ateitininkus vedantys politikos klystkeliais. Panašiai rašė ir „Lietuvos ūkininkas“, taip pat liaudininkų valdomas. Ateitininkai pradėję „krvynas peštynes. Sudaužyta daug nosių, stalų, kėdžių. [...] Tai bus džiaugsmo kademams, kad jų vaikeliai taip uoliai seka tėvų pėdomis“¹⁷.

1925 m. gruodžio mėn. 11 d. laikraščio „Tėvynės sargas“ puslapis

Ar iš tiesų pasireiškė vien ateitininkai? Jau minėta, kad aštuoni iš devynių socialistų kontrboikoto taikinių buvo ateitininkai. Tarp jų jau minėtas Matulionis ir Pranas Vainauskas, savanoris, krikščionių demokratų veikėjas, 1941 m. Laikinosios Vyriausybės prekybos ministeris. Tačiau tariamo revolverio savininko būta neolituano. Taip pat ir du iš spaudoje socialistų paprašiusių juos boikotuoti nebuvo ateitininkai. Vienas jų – neolituanas, kitas nepriklausomas. Pirmasis – vienas iš trijų brolių savanorių, antrasis – savanoris ir atsargos karininkas. Pastarasis teisinosi, kad „kaip lietuvis“ kitaip pasielgti negalėjęs¹⁸.

¹⁶ Lietuva, 1925-11-14.

¹⁷ Lietuvos ūkininkas, 1924-11-8-14, p. 5.

¹⁸ Rytas, 1925-11-13.

Tad negalima atmesti versijos, jog kaltę ateitininkams primesdama liaudininkų spauda politikavo. Kraštą valdant krikščionims demokratams, ateitininkai buvo riebesnis taikynys už mažiau reikšmingus tautininkus. Ateitininkų „Ateitis“ savuosius teisingo, bet ateitininkų vaidmens nereikšmino. „Valstybiškai tautiškai“ nusistatę studentai pradėję patys tvarkyti, universiteto senatui nereagavus į socialistų protestą prieš pasmerkiamą „žydo teroristo, pasikėsinusio ant mūsų kareivio gyvybės“¹⁹.

Akivaizdu, jog „Ateitis“, panašiai kaip ir kiti tautiškai nusiteikusiai, Jubilerį laikė teroristu, tikriausiai prisimindami Rusijos revoliucijos bei pilietinio karo dienas. „Ateitis“ su įtairimu pastebėjo ir tai, jog paskaitai pasirinkta lapkričio 8-oji, būtent „sovietų respublikos“ aštuntos metinės.

Manau, tai svarbus momentas. Teroristai – tai ne demokratijoje pageidaujama opozicija, karo padėčiai esant siekianti atsikratyti kai kurių pilietinių laisvių suvaržymų. Teroristai žlugdo ir valstybę, ir pilietinę visuomenę, o visuotinio žlugimo išdava – kova kiekvieno su kiekvienu, nevaržoma jokių moralinių ar teisinių normų, kaip rodė gyvai atsimintas Rusijos pavyzdys. Kaip ir daugelis mūsų laikais, anuometiniai žmonės nebuvo linkę teroristams pripažinti demokratinei opozicijai priklausančių teisių. O riba tarp terorizmo ir teisėtos opozicijos sunkiai nustatoma, juolab kai opozicija manipuliuoja tamsesnės jėgos, pačiai opozicijai to nesuprantant.

Lapkričio 14-osios mitingas tegul ir buvo triukšmingas, bet be pasekmių, universiteto senatui ateitininkams sušvelninus bausmę. „Lietuvos žinios“ lapkričio 17 d. akcentavo mitingo antisemitizmą. Teisinant „kumščio karžygius“, kilę „nežmoniški balsai“, susidariusi tikra „degutininkų brolija“: „Pogromą padaryti... ištepti L. Žinias degutu“. Nubalsavus, kad studentas revolverio neturėjo, „nuvažiuotą į žydų karalystę ir drožta jausmingos prakalbos vyt juos iš U-to“. Buvo siūlymų universitete pradėti žydams „mordas“ tepti. Kad iš tikrųjų taip buvo, liudija lapkričio 17 d. „Rytas“: „Susirinkime buvo siūlymų ne tik žydams „mordas“ degutu tepti, kaip „Lietuvos Žinios“ sako, bet taip pat ištepti

Lietuvos universiteto studentai-ateitininkai. 1926. Nuotrauka iš laikraščio „Studentų žodis“

degutu „mordą“ ir „Lietuvos Žinių“ redaktoriui“. Beje, „Lietuvos žinios“ randamas mūsų ausis rėžiantis anti-feminizmas. Susirinkę 300 studentų „ypač daug moterų, kurios nekantravo ir savo moteriška širdimi laukė sensacijų“²⁰.

Antisemitizmas akivaizdus ir „Tėvynės sarge“. Pavyzdžiui, „žydberniai“ socialistai protestavę: „dar vienas išrodymas, kad mūsų socialistus už nosies vedžioja žydai“²¹. Universitetas – ne vieta nedalyvaujantiems tautinėse šventėse, nenešantiems vainikų žuvusiems kariams. O štai dabar jie dėję „vainiką“ ant „žydo bolševiko kapo, kuris užmušė kareivį, Lietuvos gynėją!“²²

Retorika antisemitinė. Tačiau sunkiau nustatyti, kiek šis antisemitizmas buvęs gilus ir autentiškas, o kiek – ritualinis. Tų dienų retorika pastebimai tirštesnė negu mūsų: priešininkai pulti nuožmiau, agresyviau²³. Antai ateitininkai vaizduoti gal net pikčiau už žydus. Pavyzdžiui, „Lietuvos ūkininkas“: „Ateitininkai tai tie ką raudonas jermulkaites užsimovę vasaros metu laikosi pas parapijų klebonus“²⁴. O tų pačių liaudininkų „Jaunimas“ ironizavo, esą ateitininkai griebęsi smurto bijodami po paskaitų įprastinių diskusijų, nes

Kaunas. Vytauto Kalno Paviljonas. Apie 1925. Atvirukas iš LNB Meno sk. fondų

„pažangiųjų tuojau esti sukritikuojami“. „Jaunimas“ neabejojo viską surežisavus krikščionis demokratų iš baimės, kad neilgai trukus taps iš valdžios išspirti. Todėl jie bandantys „kumščiu įsigalėti“. Nors esama kultūringesnių kovos formų, „bet ateitininkams smurtas arčiau prie širdies“²⁵.

Lapkričio 26 d. „Socialdemokrata“ net galėtume kaltinti rasizmu, – neva tautiškai nusiteikęs jaunimas jau savo išvaizda skyręsis nuo doro socialistinio. Vy-

studentiškų iškilnių dalis. Todėl būtų buvę nesunku pastebėti, jeigu socialistai tokių eisenų nerengė.

²³ Nuo seno stebiuosi, kaip Lenino agresyvi, perdėta polemika vis dėlto buvo veiksminga. Pasirodo, kad Leninas buvo savo laikų žmogus. Jo tonas mažai kuo skiriasi nuo to meto lietuviškos spaudos.

²⁴ *Lietuvos ūkininkas*, 1925-11-8–14, p. 5.

²⁵ *Jaunimas*, 1925, lapkritis, Nr. 23, p. 1.

¹⁹ *Ateitis*, 1925, Nr. 11, p. 502–503.

²⁰ Antikatalikiškoje spaudoje bandant sumenkinti 1925 m. ateitininkų kongresą, tvirtinta, kad dalyvavo daugiausia moterys. Ateitininkai aiškino, kad moterų buvo tik 37% iš 1344 registruotų dalyvių (*Ateitis*, 1925, Nr. 12, p. 135).

²¹ *Tėvynės sargas*, 1925-11-12, p. 574.

²² *Tėvynės sargas*, 1925-11-19, p. 577–578. Anais laikais eiseną – kartais su fakelais – prie nežinomojo kareivio kapo buvo įprastinė

tauto Kalno restorane susirinkęs jaunimas „žiauriais veidais, sugniaužtais kumščiais, putotomis lūpomis ir žvėriškomis akimis“. O kalbėdami apie tepimą degutu bei daužymą langų, „prisiminę degutininkų pareigas, iš pasigerėjimo seiles rijo“.

Autoriaus išvada: reikia steigti savus apsaugos būrius. Socialdemokratams „pasekus kaimynus latvius, vertėtų susirūpinti savais sportininkais, kurie mūsų jaunas [...] organizacijas apsaugotų nuo degutininkų kumščio ir mokolo“. (Išvada perdėta. Nėra proporcijos tarp veiksmo ir atoveiksmio. Tačiau išgyvenusiems Rusijos revoliuciją, studentiškame pasistumdyme lengva įžiūrėti kruviną juodašimčių terorą, nuo kurio tegalima apsiginti savomis jėgos struktūromis. Ryškus politinis menkus įvykius sureikšminti, juose įžiūrint gilesnę prasmę, taip pat nepasitikėjimas jaunomis krašto institucijomis. Įdomu, jog rašinio autorius – fizikas Antanas Žvironas. Atrodo, ne komunistas, nes sovietinės enciklopedijos komunistinės veiklos nemini.)

Su didele panieka „Socialdemokratas“ aprašė dviejų studentų bandymą Vytauto Kalno salėje raminti susirinkusiuosius: „Labai nedrąsiai, lyg spaviedodamies bandė kalbėti du studentėliai: varpininkas [liaudininkas] ir šiaip sau – „nesrovininkas“. Tik nabagai [...] Pirmąjį, kaip eretiką, išvijo iš salės (jei ne policininko lydimas, tai gal būtų buvęs suvalgytas) o antrąjį, verkšlenančiai maldaujantį vienybės juokdariu padarė“. Beje, pasak lapkričio 17 d. „Ryto“, antrojo ramintojo socialdemokrato būta. Jų nesėkmę laikraštis vaizdavo švelniau. Paklausti, ką veikiantys degutininkų susirinkime, „nuleidę akis pasišalino“. Jeigu iš tiesų susirinko 1000–1500 studentų, tai tie du turėjo būti pakankamai drąsus žiauriaveidei miniai raminti²⁶.

Mums, negyvenantiems tomis pačiomis nuotaikomis, žvelgiant iš tolo, sunku vertinti, ar visa tai buvo teatras, studentiška išdaiga, ar nuožmi ideologinė kova. Gal tiršta retorika jau buvo tapusi ritualine, gilesnių jausmų nebeženklinanti? „Ateitis“, pavyzdžiui, nepraleido progos iš socialistų pasišaipyti, humoro skyrelyje atpasakojusi tariamą „Lietuvos žinių“ redaktoriaus sapną. Sapnavęs įvairiausias baisybes ir pabudęs: „Nei bačkų, nei penzelių [...] nei banditų, nei juodašimčių, nei degutininkų“. Pasišaukęs „maliorių“ ir liepęs „numaliavoti“, kad „po gazietas“ ateitininkus apkaltintų jo poilsio trukdymu²⁷.

Bet reikia trumpam sugrįžti prie antisemitizmo. Yra ženklų jo nebuvus gilaus. Po kelių metų universitete, sudarant studentų atstovybę, ir tautininkai, ir ateitininkai kartais su žydais sudarydavę bendrą bloką. Štai

1932 m. žydų frakcijos atstovas O. Šmidtas džiaugėsi, kad atstovybėje su ateitininkais darbas buvo „nuoširdus ir malonus“. To jis nesitikėjęs, nes ateitininkus jis tapatinęs su krikščionimis demokratais, kurių valdžia palikusi nemalonių atsiminimų²⁸.

Liko nepaminėtas vienas svarbus momentas. Tautiškai spaudai incidentas kartu buvo ir pretekstas bendrai universiteto kritikai: troškome lietuviško universiteto, o gavome visai kitokį. Čia pasižymėjo lapkričio 10 d. „Rytas“: „Lietuviai studentai atliko darbą, kurį turėjo įvykdyti Universiteto vyresnybė. Jie apvalė Lietuvos Universitetą nuo komunistų užtarėjų ir Lietuvos kariuomenės įžeidėjų“. Po kelių dienų, lapkričio 15 d., universiteto kritikai „Rytas“ skyrė ilgesnį vedamąjį: „iš pirmųjų dienų jis pakliuvo į netikusias rankas ir lig šiol neįstengia išsivaduoti“. Už tai kalti socialistai, nes jie universitetą kūrė. Socialistai skyrė savo partijos žmones ir dabar, universitetan patekęs, nežinai, ar esi Kaune, ar Maskvoje, ar Palestinoje. Pasodinti tokie kaip Vaclovas Biržiška ir Avižonis, kurie neįstengia suprasti „lietuvių tautos aspiracijų“. „Kai kurie stodami į valstybės tarnybą turėjo duoti pasižadėjimą, liautis varę komunistinę propagandą.“ Socialistai prisikvietę svetimšalių, nors netrukė ir labiau kvalifikuotų kandidatų. O lietuviai studentai – juk Nepriklausomybės kovų dalyviai, savanoriai, Vyties Kryžiaus kavalieriai.

Manau, taip išryškėja gilesnis visuomenės susiskaldymas. Viena pusė pakankamai aiški: tai tie, kurių vertybinėje skalėje pirmoje vietoje stovėjo lietuvių tauta, jos siekiai, kuriems labiausiai rūpėjo lietuviška viešoji erdvė. Jų akimis Nepriklausomybė kartu reiškė ir teisę, ir pareigą kurti lietuvišką Lietuvą. Kitos vertybės jiems tapo instrumentinėmis: demokratija, kultūra, socialinis teisingumas, dažnai ir religija vertintos tiek, kiek kraštui atrodžiusios reikalingos. Antrosios pusės bendrų bruožų rasti sunkiau. Be abejo, ten būta ir panašiai tautiškai nusiteikusių kaip pirmojoje. Bet jie Lietuvą išsivaizdavę savaip – radikaliai socialistinę ir sekuliarizuotą, ir patriotizmą viešai rečiau deklaruodavę. Jų atveju sunkiau dabar spėti: kur tikslas ir kur priemonės. Pavyzdžiui, ar jie socializmą propagavo, nes tai, jų nuomone, buvę Lietuvai reikalinga, ar jie kūrė Lietuvą kaip socializmui diegti palankią erdvę?

Aišku, abiejose pusėse turėjo rasti neturinčių patovesnės vertybinės orientacijos, tenorėjusių netrukdomai, sėkmingai dirbti, nesvarbu kokia kalba, kokioje politinėje sistemoje, kokioje socialinėje santvarkoje, kokioje valstybėje. Taip pat turėjo būti ir saujelė dirbusių svetimai valstybei, tokių kaip Nochimas Jubileris. ❧

²⁶ Tuo metu universitete studijavo maždaug 2500 studentų, iš jų koks trečdalis žydų, kurių tikriausiai tik vienas kitas mitingas užklydo. Savaiame aišku, kad socialistinė spauda mitinge priskaičiavo daug mažiau.

²⁷ *Ateitis*, 1925, lapkritis, Nr. 11, p. 512.

²⁸ *Studentų žodis*, 1932-10-28. Tuo metu antisemitinė retorika dažniausiai randama arba kalbant apie bolševikus, arba apie krautuviių iškabas ir lietuvių kalbos vartojimą.

ALFONSO NYKOS-NILIŪNO IR HENRIKO NAGIO VIZUALINĖS POETIKOS BRUOŽAI

„Suprasti ir subręsti“: egzistencinių rūpesčių karta

Manfredas Žvirgždas

Alfonsas Nyka-Niliūnas ir Henrikas Nagys priklauso bene vienintelei kūrėjų generacijai, apie kurią literatūros kritikai kalbėjo kaip apie vientisą egzodo kultūros fenomeną. Kritikams priskirti juos filosofškai orientuotam egzistencializmui nebuvo sunku, kaip argumentą jie galėjo ištiesai cituoti Juozo Girniaus įvadinį straipsnį „Žemės“ antologijai (1951), kuriame penki poetai (be juodviejų dar Kazys Bradūnas, Juozas Kėkštas ir po mirties prie išėivijos poetų sambūrio „prisidėjęs“ Vytautas Mačernis) pristatyti kaip (tik) trečioji sąmoningai idėjiškai apsisprendusi literatūrų karta. Šios kartos atstovai apie save dramatiškomis intonacijomis pranešė Antrojo pasaulinio karo metais: laikai esą pasikeitę, lyrinė tradicija patyrusi lūžį, naujai kūrybai reikia naujo žodyno, netikėtų sprendimų. VU Humanitarinio fakulteto studentų literatūrų kelyje šiuo laikotarpiu kyla daug abejonių, gyvenama netikrumo ir nepasitikėjimo atmosferoje, bet ši karta norinti būti kantri ir žadanti viską atlaikyti – taip teigė pradedantis literatūros kritikas Mamertas Indriliūnas:

[Ši karta] rodo tendencijos pasukti į ekspresiją ir dramatiškumą literatūroj, pabrėždama sunkesnius ir grubesnius vaizdus, laisvajį eiliavimo būdą. Vis labiau pradedama rašyti išeinant iš savęs stebėjimo, o ne išorinių įspūdžių itakoj. Gal dėl to, kad panašiais laikotarpiais žmonės dėmesį daugiau atkreipia į savo vidų. Suprasti ir subręsti – galbūt, svarbiausi šios kartos siekimai. [...] Ši karta, galbūt, per mažą turi jaunatviško optimizmo ir entuziazmo. Ji pernelyg greit bręsta, nes gyvenimas sugriovė joje daug iliuzijų ir jaunatviško tikėjimo, ji matė daug sunkių ir kankinančių vaizdų. Ji yra daug netekusi ir rezignavusi.¹

Įkvėpimo ši karta sėmėsi iš „tamsiosios“, iracionalistinės ir pesimistinės Vakarų filosofijos bei poezijos, tad neretai konservatyvesniems kritikams kai kurie

¹ Mamertas Indriliūnas, „Literatūrinis gyvenimas Vilniaus universitete“, in: *Naujoji Lietuva*, 1942-10-25, p. 3.

jos kūrėjai atrodė, kaip vėliau pasakys Nagys, „nuosavi svetimšaliai“.

Karo metais Nykos-Niliūno ir Nagio bendravimas buvo netiesioginis, nes Niliūnas studijavo Vilniuje, o Nagys Kaune, jie pirmą kartą susitiko karui baigiantis sąjungininkų bombarduojamame Berlyne. Nyka-Niliūnas publikuoti poezijos vertimus ir poleminius straipsnius literatūrinio gyvenimo temomis ėmėsi pokario pabėgėlių stovyklų kultūros žurnaluose, ir, kaip matyti iš jo susirašinėjimo su „Aidų“ žurnalo redaktoriumi Bradūnu, darė tai su neslepia entuziazmu. Nagys spaudos puslapiuose pradėjo reikštis dar anksčiau: jis dienraštyje „Naujoji Lietuva“ (1941–1945) skelbė Rainerio Marijos Rilke’s, Richardo Dehmelio ir Stefano George’s poezijos išsamias pristatomašias apžvalgas, kuriose didžiąją dalį teksto sudarydavo jo paties atlikti vertimai. Sunku vertimus kategoriškai atskirti nuo originaliosios kūrybos: išengiant į iki tol nepažintą, intelektualine įtampa svaiginantį XX a. pradžios vokiečių poezijos kosmosą, perimamas ir transformuojamas Vakarų simbolistinės ir metafizinės lyrikos repertuaras, mokomasi dar negirdėtų intonacijų, pasirodo stipri, antžmogiška Poeto figūra – demiurgas, naujų pasaulių kūrėjas ir senųjų griovėjas, tolygus Nietzsche’s Zaratuštrai.

Nykos-Niliūno eilėraščiuose šalia egocentriško, savo būties rūpesčiais užsiėmusio subjekto iškyla prometiškai šviesos nešėjai (kolektyvinis, generacijos balsą išreiškiantis subjektas „mes“), ryškinamas mistinis žmogiškosios prigimties pradas, kurį savo laiku buvo atskleidę Jurgis Baltrušaitis, Oskaras Milašius, Charles’is Baudelaire’as, Paulis Verlaine’as. Lyginant tai, kas skaitoma ir verčiama, matyti, kad Nykos-Niliūno interesų spektras platesnis negu Nagio, kuris lieka ištikimas vokiškos poezijos gerbėjas. Nyka-Niliūnas nuo pat jaunumės orientavosi į klasikų, aiškiai apibrėžė vertybinius kriterijus, savo skaitomus autorius klasifikavo ir katalogavo, tarsi sudėdamas atminties „lentynele“, kurdamas mėgstamiausių knygų (kaip, beje, ir paveikslų, muzikos kūrinių ir t. t.) sąrašus.

Nyka-Niliūnas savo vertimais atliko švietėjo vaidmenį pokarinėje egzodo bendruomenėje. Nagys, Insbruko universitete apsigynęs disertaciją iš Georgo Traklio kūrybos, labiau domėjosi novatoriais, ekspresionistais, paskelbė pirmuosius „žemininkų“ kartos bendraamžio Paulio Celano eilėraščių vertimus, gerai pažino latvių poeziją, tačiau savo erudicijos pernelyg nedemonstravo, dažnai pasišaipydavo iš gudragalviškais metodais apsiginklavusių akademinį literatūros vertintojų. Jo estetines pažiūras smarkiai veikė šokinėjanti emoci-

Telesforas Valius. Henriko Nagio lyrikos knygos „Lapkričio naktys“ iliustracija. 1947. Medžio raižinys

jų kreivė, santykių su draugais (ir kartu Nyka-Niliūnu) komplikacijos, asmenybės prieštaravimai. Nagiui greta radikalių modernistų svarbūs buvo ir tarpukario laikotarpiu išpopuliarėję Vakarų neoromantiniai rašytojai, priešinęsi anų laikų kultūriniam dekadansui, o šiandien dėl savo naivaus sentimentalumo neretai atsiduriantys literatūrinės refleksijos periferijoje (Sally Salminen, Henri Alain-Fournier, Augustas Gailitas).

Nagio kūryboje nedaug mistikos, sapnų simbolikos, kosminių vizijų – galbūt tai bus nulėmusi ir protestantiška namų aplinka (Nagio motina latvė, šeimoje dažnai

kalbėta latviškai ir vokiškai). Anot estų poeto ir baltų egzodo literatūrų tyrinėtojo Ivaro Ivasko, „lyrinė egzaltacija, mistiniai pergyvenimai, pojūtinis esteticizmas mažiau traukia protestantišką mentalitetą“². Nagio pasaulėžiūrą formuojantys metafiziniai motyvai skiriasi nuo niliūniškųjų. Jo subjektas Dievui meldžiasi maldaudamas jo buvimo įrodymų, jo skausmingai ir atkakliai ieško. Tuo tarpu Nyka-Niliūnas tariasi Dievą atradęs, tačiau prieš jį maištauja, renkasi agnostiko kelią: jam už ištikimybę kolektyvinei tradicijai (žemei, krikščionybei, lietuvių kultūrai ir išeivių bendruomenei) svarbesnis individualus pažinimo ir savižinos imperatyvas.

Nykos-Niliūno poezijos, sukurtos iki „Žemės“ antologijos pasirodymo, semantinis centras – įvairiais rakursais eksponuojama namų erdvė, motinos globojamas kosmosas su savo nuolatiniais gyventojais, kasdienės apyvokos daiktais – „smalsiais ir piktais dievukais“. Iš namų verždamasis jis nevirsta romantiškai sentimentaliu valkata, kaip Nagio kasdienybe nusivylę herojai, o renkasi intelektualų autorefleksijos kelią. Nykos-Niliūno subjektas neretai tiesiog gyvena kitoje vaikystės veidrodžio pusėje, utopinėje sapnų valstybėje („Veidrodis – tylus vaikystės princas“ „Vidudienio parafrazėje“), tuo tarpu Nagys aiškiai skiria prisiminimų ir dabarties plotmes, jo kūrybos subjektas svajoja sugrįžti namo, aiškiai jaučia esąs atskirtas nuo idiliško, bet ne utopinio vaikystės erdvėlaikio. Apsvaigimas iracionalia kosmoso begalybe jam irgi pažistamas, tačiau tam nebūtina ypatinga, asmeninės nostalgijos pažymėta erdvė, tinka ir anoniminė turgaus aikštė. Anot Viktorijos Skrupskelytės: „Nagys yra ypatingai jautrus laiko ritmui. Niliūnas sugeba sukurti įtikinančių vizijų, įrėmintų belaikėje erdvėje, o Nagys, atvirkščiai, yra stipriausias ten, kur jis kūrinio struktūrą paremia tikrovės laiko pajutimu“³. Nagio kūryboje daugiau panoraminių vaizdų, itin išplėtotų figūratyviųjų konstrukcijų, vaikystės erdvėlaikis eksponuojamas su smulkiausiomis detalėmis. Čia dominuoja emocionalus, tačiau chronologinio nuoseklumo neardantis verlibro formos pasakojimas, primenantis Jono Meko „Semiškių idilių“ epinius, panoraminio užmojo vaizdus (ypač rinkinio „Saulės laikrodžiai“ (1952) skyriuje „Už vaikystės langų“). Vėliau, jau nutolus nuo „Žemės“ egzistencialinės problematikos, jo kūryboje iškilis mitinė priešistorinės idilės šalis Dainava, mažai ką bendra turinti su asmenine vaikystės patirtimi. Tuo tarpu Nyka-Niliūnas mitologizuos gimtuosius Nemeikščius.

AKLASIS – VISATOS ŠIRDIS

Viena iš pastovių vizualinių figūrų – aklasis, regintis vidinėmis, dvasios akimis. Tiek Nykai-Niliūnui, tiek

² Ivar Ivask, „Baltų egzilio literatūra: Šimtmečio ketvirčio apžvalga“, in: *Aidai*, 1973, Nr. 1, p. 9.

³ Viktorija Skrupskelytė, „Egzodo poezijos šuoliai“, in: *Egzodo literatūros atšvaitai*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 353.

Nagiui tai figūra, žyminti poetinę iniciaciją: eilėraščių „Aklasis“, beje, rašytu dar VII Kėdainių gimnazijos klaseje, pradedamas Nagio pirmasis rinkinys „Lapkričio naktys“, Nykos-Niliūno „Praradimo simfonijose“ vienas pirmųjų tekstų – „Aklasis pasakoja apie namus“. Abu jie sukurti tais pačiais 1939 m., nerimo prieš artėjančius tragiškus lūžius metais.

Nykos-Niliūno aklasis – entuziastingas kultūros vartotojas, organiškai, ne vien silpstančiomis juslėmis, bet ir visa savo esybe, „krauju ir gyslomis“ jaučiantis muzikinę namų erdvės harmoniją. Liesdamas kambarių sienas, priemenės grindis, išsiklausydamas į liepų ošimą ir visai kitaip tėviškės erdvėje oktavomis aidintį lietaus barbenimą, jis jaučia pareigą liudyti tai, ką patyrė, kurti rišlų, klausytojams skirtą naratyvą. Taip tęsiama sena tradicija. Antikoje žymiausi pranašautojai (Teiresijas) ir poetai (Homeras) buvo akli: manyta, kad aklieji, atsiribodami nuo apgaulingos dienos šviesos, regi dievų paslaptis. Klajūnas net ir monotoniškame lietaus šniokštyme atpažįsta muzikinę struktūrą, jo santykis su namais jusliškai konkretus, nepaliestas anestezijos: „Vidudienį klausiau artėjančio lietaus oktavos / Po liepom su apakusiu paukščiu“. Nykos-Niliūno poeziją kaip patriotinės pasaulėžiūros raišką aiškines filosofas Antanas Maceina priešino ją su neoromantinė Bernardo Brazdžionio aklo pranašo paradigma – tai esą ne tik dvejopos laikysenos, bet ir priešingi pasaulėžiūros poliai:

Brazdžionio neregys yra *psichofizinis* aklasis, Niliūno – *metafizinis*, Brazdžionio neregys virsta pamoklininku ir bara reginčiuosius, kam jie suklupę „prieš žemės stabus“ ir pasiklydę „pasaulį šviesiam“; Niliūno neregys jaučiasi būtyje tarsi tuščiam kambaryje ir susitelkia savyje, kad apmąstytų save ir prarastus daiktus.⁴

Vieno pirmųjų Nagio eilėraščių aklasis – neįtrauktas aplinkos siūlomoms estetiniams impulsams, tragiškos nuojautos apimtas, tačiau nedemonstruojantis pranašo galios. Šis eilėraštis neperspausdintas rinktinėje „Grįžulas“ (1990), tad pacituosime jį ištiesai:

AKLasis

Jūs sakote: graži naktis ir žvaigždės dega.
O manyje tiktai tamsi naktis.
Jūs juokiatės: koks permatomas tas upelis!
dugne, kaip aukso gabalas, panirus pilnatis...
O manyje tiktai tamsi naktis.
Jūs šnabždate: audra nulaužė juodą medį,

⁴ Antanas Maceina, „Patriotų sukilimas, arba Poezijos kivirčas su tautybe“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. IX, sudarė Antanas Rybelis, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 331, išn. 13.

grūmojusį bevaisiu liemeniu dangun, lyg
mirusia ranka.

Aš jo dejuojančias ir lūžtančias šakas
girdžiu siaubingoj vėtroj, lyg negyvą širdį plakant:
ak, tai mana širdis tenai – audroj – lauke –⁵

Tarp aklo ir aiškiaregio subjekto bei jį supančio entuziastingų balsų choro nėra dialogo: aklasis nemato gražių reginių, tuo tarpu minia negirdi jo perspėjančio balso, o kai savo akimis įsitikina audros padariniais

Telesforas Valius. Henriko Nagio lyrikos knygos „Lapkričio naktys“ iliustracija. 1947. Medžio raižinys

(nulaužtas medis), juokas nuščiūva, virsta šnabždesiu. Nagio aklasis – katastrofos liudytojas, atsiliepiantis į metafizinės negyvos širdies, pirmapradžio, gamtos laiko tėkmę reguliuojančio ritmo dūžius: jo paties širdis aidu atkartoja šį vis grėsmingiau skambantį visatos ritmą. Aklojo – pasaulio širdies motyvas yra literatūrinės kilmės, turbūt atėjęs iš Rilke's. Palyginkime to paties Nagio versta Rilke's eilėraštį „Pont du Carrousel“:

Aklasis vyras, tilto vidury stovįs,
pilkas, tarytumei akmuo ties siena

⁵ Henrikas Nagys, *Lapkričio naktys*, Freiburg im Breisgau: Povilas Abelkis, 1947, p. 7.

bevardės karalystės; jis tik vienas
yra, gal būt, amžina širdis,
apie kurią žvaigždynai sukasi,
nes visa srūva, praskrenda pro jį.⁶

Įsijautimas, svetimų kančių ir patirčių perėmimas
itin būdingi Nagio subjektui. Po kurio laiko jo poezijoje

Kazys Janulis. Alfonso Nykos-Niliūno poezijos
knygos „Praradimo simfonijos“ iliustracija. 1946.
Lino raižinys

pasirodys subjektas, ne tik atidžiai klausantis visatos
širdies, bet ir ieškantis aplinkui save brolių, ištikimų
draugų. Empatija, solidarumas su kenčiančiais ir pažemintaisiais karo metų eilėraščiuose prilyginami aidui, atspindžiui, sinchroniškam pakartojimui:

Aš tau kalbu. Mano tylusis broli.
Kai tu verki, ir aš verkiu kartu.
Kai aš sakau: esu kaip medis – vienas, išdidus, –
ir tu kalbi: aš vienišas ir išdidus kaip mano brolis.⁷

Nagio poetiniame pasaulyje tarsi išvengiama dialogo,
ginčo, abejonių, kurių labirintuose blaškosi agnostiškas

⁶ Rainer Maria Rilke, „Pont du Carroussel“, vertė Henrikas Nagys, in: *Aidai*, 1946, Nr. 7, p. 111.

⁷ Henrikas Nagys, *Grįžulas*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 24. Toliau cituojant poetų kūrybos rinktines vartojamos santrumpos: *E* – Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Eilėraščiai 1937–1996*, Vilnius: Baltos lankos, 1996; *G* –

ir skeptiškas Nykos-Niliūno subjektas. Nagio poezijoje tarpsubjektinį dialogą keičia aiškiaregystės galia apdovanoto subjekto monologas, susitapatinimo, įsijautimo strategijos, suderintas vienos temos rečitatyvas arba, kaip eilėraštyje „Aklasis“ – dviejų nesusikalbančių balsų disonansas.

Nykos-Niliūno poezijoje aklumas, apakimas – tai auka, kuria sumokama už maišto pastangas, riba, kuri peržengiama pernelyg įsijautus į kitų kančią. Vaikai apanka susidūrę su suaugusiųjų pasaulio sutemomis, kasdienybės skurdu („jie, herojiškai kovoję su tamsa, apako, – / Ir parvedė juos brolis skurdas į namus“, „Praradimo simfonija“, *E*, p. 100). Jiems subjektas trokšta gražinti regėjimą, jį apima „bežadis troškulys“ nuklysti į temstantį nuo vaikystės pažįstamą miestą ir „galingu žiburiu jų [vaikų] tamsoje spindėti“ („Septintoji arba agnostiškoji elegija“, IV, *E*, p. 162). Tikima, kad atnešus daugiau metafizinės šviesos, o pačiam subjektui susiliejus su žeme, kritus į ją naujos šviesos pradą užmezgančiu grūdu, imanoma išsklaidyti tamsą.

Nykos-Niliūno 1950 m. „Aidų“ žurnale publikuotame, vėliau taisytame eilėraštyje „Miegančio vėjarodžio simfonija“ apanka ištuštėjęs, paklydusių ir nesugrįžusių jo gyventojų apleistas namas: „Aš nueinu tenai, kur ant kalvos, pageltusių ražienų viduryje / Palinkęs stovi tuščias namas negyvu žvilgsniu aklu“⁸. *Aklu žvilgsniu* subjektą patraukusi tuštuma pasirodo pripildyta, turtinga, prisodrinta garsų ir net vaizdų, nors akivaizdūs ir žlugimo, erozijos ženklai. Gamta laimi prieš kultūrą, kai žmogaus atminties nebežadina iš praeities atkeliaavę šifrai, kai jis puošniame interjere tarp prasmės netekusių daiktų tesijaučia esąs pašalinis, nors ir labai atidus stebėtojas.

Subjekto akivaizdoje nuo vaikystės pažįstama erdvė įgyja kūniškas dimensijas, ir jos sąsajos su juntančiu, reginčiu kūnu tebėra ryškios net kai ji netenka vientisumo. Brutaliai naikinamos namų į pasaulį nukreiptos akys-langai: „O rudenio audra įnirtus ima stogą plėsti / Ir langus – mėlynas akis – draskyti su nagais“ (*E*, p. 140). Apakinama ir siaubiama namų erdvė ne tik nesvetinga, bet ir pavojinga. „Vėjarodžio elegijoje“ gausu Marcelio Prousto romanus primenančio aristokratiško „prarasto laiko“ ženklų, tačiau tai menka paguoda: namai tiesiog subjekto akivaizdoje virsta griuvėsiais.

STEBIMAS IR STEBINTIS GAMTOVAIZDIS

Nagys tarsi pratęsia nykstančių gimtųjų namų kaip personifikuoto, reginio kūno temą Nykai-Niliūnui de-

Henrikas Nagys, *Grįžulas*.

⁸ Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Miegančio vėjarodžio simfonija“, in: *Aidai*, 1950, Nr. 6, p. 248.

⁹ Henrikas Nagys, „Rudenio upės“, in: Henrikas Nagys, *Lapkričio naktys*, p. 104.

dikuotame sonete „Rudens upės“. Čia niliūniškosios izotopijos perrašomos kiek sentimentalio neoromantiškos maniera. Pacituosime jį vėl ištiesai, nes Lietuvoje jis neperspausdintas:

Žemės nuostabių akių gelmėj skaidrioj
mirkuliuoja žaidžiančių žuvų sidabras,
ir nuplėšti paskutinės vasaros audros
saulėje liepsnojusiujų sodų lapai...

Gal tai ašaros manų draugų liūdnuj.
Nuo puošnių tiltų žiūrėjo jie į srovę,
matė atspindžius namų ir bokštų svetimų,
ir svajojo apie pilką kaimą šiaurėje: jis stovi

vienas vėjuje ir darganoj – našlaitis,
ir pro beržus nulapojusius į dangų žiūri:
lyja šaltas rudens lietus jam į akis...

O širdy paslėptas stebuklingas kraitis:
jų skurdžios vaikystės dainos liūdnos,
ir negrįžtančių legendų žodžiai padriki.⁹

Eilėraštyje galima išskirti išpuoselėto parko svetima-me mieste ir pilko, bet nostalgiskai pasiilgiamo kaimo kontrastą, itin būdingą visai pirmųjų pokarinio egzodo metų lyrikai. Niliūniški motyvai gali būti atpažįstami sodo, puošnių tiltų ir legendos figūrose, taip pat abiejų erdvių – sodo tvenkinio ir pilko kaimo personifikacijoje. Prisiminkime, kad Nykos-Niliūno sodas regintis, įgijęs žmogaus siluetą: „Prie lango, degdamas žaliom liepsnom, / Ateina ir, akis išplėtęs rymo sodas“ („Rytas“, *E*, p. 194). Gamtovaizdis ne tik stebimas, bet ir pats mus stebi, su jo akimis susiduriama kaip su regėjimą klaidinančiu, mirguliuojančiu atspindžiu, ieškoma jo neįvyko, neatsiliepiančio, į dangų nukreipto žvilgsnio. Nagio subjektas upėje atsispindinčio praeities panoraminio vaizdo šįkart detaliau neišskleidžia – juk jis regimas lyg pro ašaras, neryškus. Iš nostalgijos gimsta kūryba – dainos ir legendos, tiesa, bylojančios padrikais žodžiais. Sonete „Rudens upės“ akivaizdus svyravimas tarp pastabaus esteto ir jausmingo neoromantiko pozicijų. Dedicacinė nuoroda, adresuota Nykai-Niliūnui (tokių draugams skirtų tekstų Nagys yra parašęs ir daugiau), padeda suvokti estetinių asociacijų foną, kuriame šis eilėraštinis buvo sukurtas.

Paviršinių, tiesiogiai išreikštų kultūros motyvų Nagio ankstyvojoje kūryboje negausu, ypač lyginant su to paties laikotarpio Nykos-Niliūno tekstuose pasitaikančių pavardžių, įvairiakalbių citatų, mitinių siužetų pertekliumi. Pažeriama variacijų Henri Alain-Fournier „Didžiojo Molno“ temomis, emociškai taupus į juodus kitų šalių vandenį įplaukiančio valtinko siluetas

eil. „Šešėlių karalystėn“ (*G*, p. 98) primena archetipinį mirusiųjų vedlį Charoną. Nyka-Niliūnas nevengia intertekstinių citatų, nuorodų ne vien į poeziją, bet ir į dailę, muziką. Ypač komparatyvistinių tyrinėjimų nusipelnė antrasis jo rinkinys „Orfėjaus medis“ (1953). Ne vieną jo eilėraštinį galima interpretuoti kaip ikono-

Kazys Janulis. Alfonso Nykos-Niliūno poezijos knygos „Praradimo simfonijos“ iliustracija. 1946. Lino ražinys

tekstą, t. y. kaip tekstą, kuriame išvelgtinos prasmės struktūroje įkomponuotos nuorodos į meno kontekstus. Vakarų Europos tapybos siužetus interpretuojančiais eilėraštiniais skaitytojui prisistato *kitoks* Nyka-Niliūnas – nebe egzistencializmo filosofija savo pasaulėžiūrą grindžiantis neivilties bei praradimo liudininkas, o poetas, išsipareigojęs kultūros ir meno vertybėms: „Dažnai pačios temos savo grynai estetiniu turiniu rodo naują kryptį Nykos-Niliūno poetiniam kely: *Praradimo simfonijų* stiliumi būtų buvę visai neįmanoma rašyti apie Fragonard'ą, galantiškų scenų meistrį, žaismingą rokoko genijų [...]“¹⁰.

Henrikui Radauskui patikęs eilėraštinis „Fragonard“ (*E*, p. 131) pilnas šio antraštėje minimo manieringo

¹⁰ Henrikas Radauskas, „Alfonso Nykos-Niliūno poezija. Jo Orfėjaus medžio pasirodymo proga“, in: *Radauskas: Apie kūrybą ir save, recenzijos ir straipsniai*, Henrikas Radauskas atsiminimuose ir kritikoje, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 206–207.

XVIII a. dailininko paveikslams būdingų figūrų, praėjusių laikų prabangos, saloninės kultūros atributų ir kurtuazinio galantiškumo ženklų. Naktis įkūnija geidulingą moteriškąjį pradą, intymioje tamsoje aidi išlaisvinanti iš drovumo muzika: „Naktis – mergaitė, šviesą užgesinus, / Ateina prieblanda, šlamėdama gašliai“. Nakties oras pritvinkęs jusles sužadinančių spalvų ir garsų: erotika čia reiškiasi kaip nesubstanciali, kūniško paviršiaus neribojama stichija, oru laisvai sklindantis garsas, muzika¹¹. Tokios scenos ir situacijos sunkiai įsivaizduojamos Nagio eilėraščiuose, kur naktis – vienatvės apmąstymų ar metafizinio siaubo laikas.

Nykos-Niliūno poezijoje autonomiško subjekto teises įgyja emblemiškas žmogus-gamtovaizdis iš „Septintosios arba agnostiškosios elegijos“, tampantis egzistencialistinių idėjų „ekranu“. Tokiam sapno ir atminties paribyje išylančiam gamtovaizdžiui būdinga laisva, kartais deformuota, fragmentiška forma: jis įvertinamas pasitelkus visas jusles – į peizažą išsižiūrima, įsiklausoma, lytimi paviršiai. Peizažas įgyja balsą, ilgesio ir ištikimybės balsai skamba „Visose peizažo linijose kaip žodis, / Kurio aš niekuomet nesupratau“ („Žiemos elegija“, *E*, p. 202).

Nagio eilėraščių regimieji įvaizdžiai susiję su metų laikų cikliška kaita, ir tai natūralu, nes jo kūryboje daugiau grynosios gamtos lyrikos. Absolutus ir nebylus visaregis žvilgsnis atpažįstamas ne utopiniame peizaže, kaip Nykos-Niliūno atveju, o pasimetusių, sugniuždytų miesto žmonių minioje – jis išsklides, bekryptis: „Pro akis moteriškių liūdnu / žiūri siaubas miestan ir vienatvė“ („Tvanki valanda“, *G*, p. 83); „Miesto akys pilkos ir nuobodžios, / sklidinios svajonių negyvų“ („Spalio lietus“, *G*, p. 92). „Saulės laikrodžių“ rinkinyje nėra prometėjiškų, savaisiais žvilgsniais sutemas nušviečiančių herojų, čia regimojo plano kontrastai prislopinti, vaizdai estetiškai niuansuoti, ryškius reginius keičia prieblandų šešėliai, atspindžiai, o muziką – aidai, vientisas akiratis suskyla į fragmentus: „po valtim apvožtom užmigom / su valkatom šunim ir sutrupėjusiais geltono gintaro žvaigždynais“ („Sūnūs palaidūnai“, *G*, p. 87); „ir sudaužytos saulės gabalus migla užklojo“ („Agonija“, *G*, p. 91); „skurdžioj gatvelėj sutrupa vežėčių aidas“ („Karalaitė“, *G*, p. 93). Kaip ir Nykos-Niliūno poezijoje, daugėja poetinių metamorfozių, kai akustinis fenomenas įgyja fizinį pavidalą: „Vienodai laša klonin vakaro varpų aidai“ („Rudens diena“, *G*, p. 84); „Ak, tai naktų lietus ir bokštų / varinis laikrodžių skambėjimas į širdį laša“ („Sūnūs palaidūnai“, *G*, p. 87); „į blaškomus kaštanus krenta / rudens ir gervių klegesys šiurpus“

(„Lapams krintant“, *G*, p. 94). Nagio rinkinys „Smėlio laikrodžiai“ rodo, kad šio poeto kūrybos semantika pokario laikotarpiu keitėsi veikiama panašių estetinių nuostatų kaip ir Nykos-Niliūno, tuo metu parašiusio daugelį „Orfėjaus medžio“ eilėraščių atveju. Turbūt tai bendra tendencija – vaizdai sudėtingėja, atrandamos laiko ir erdvės plotmių dekonstravimo galimybės.

Nagys dažniau pasiduoda emocionaliai įtaigai, griebsiasi patetiškos retorikos, kaitalioja skirtingus vaidmenis: kalba pavargusio fabriko darbininko, sužeisto kareivio, pamišusio laikrodininko, žemę praradusio žemdirbio vardu. Tie pasirinkti vaidmenys nesumenkina jo pastangų likti autentiškam. Poetas savo laikysena, anot kritikų, įkūnija poetišką gyvenimo būdą¹², įtikina tokios gyvensenos pranašumu prieš rutinos kaustomą prozišką kasdienybę.

Metams bėgant trintis tarp skirtingų Nagio ir Nykos-Niliūno estetinių pozicijų darėsi vis aštresnė, vertinimai tapo negailestingi, kartais net užgaulūs. Nagys pasišaipydavo iš Niliūno tariamo pseudointelektualizmo, „makaroniško“ kalbinių ir kultūrinių kontekstų sumaišymo. Tuo tarpu Niliūno požiūriu, Nagio kūryba neatlaikė laiko išbandymų, kadaise atrodžiusi autentiška poetinė pasaulio vizija po daugelio metų demaskuojama kaip dirbtinumo ir banalybės koncentratas, tuščia retorika, nedaug nutolusi nuo prieškarui madingos „čiobrelių lyrikos“, kurią pats Nagys niekino:

Emocinė (bet vis dar tebejaudinanti) butaforija, sentimentalinis rekvizitas, iliuzorinio jaunystės pasaulio liekanos, jau dabar gerokai dvelkiančios senų albumų įrašais ir fotografijomis: vynas, supiltas į popierines statines. Laikas visuomet keršija už jo deklamavimą. Aukso kasyklos kiekvienam, kuris norėtų sudaryti karų dešimtmečio (1939–1949) poetinės frazeologijos (kas tuomet buvo laikoma poetiška) žodyną.¹³

Norėtuši apginti vieną poetą nuo kito kategoriškų priekaištų. Juk Nykos-Niliūno jaunystės eilėraščiai šiandien atrodo intelektualiai brandesni todėl, kad vėliau jie buvo taisomi, tobulinami, iš jų išvalyti poetizmai, sustabarėjusi „poetinė frazeologija“. Dabar svirstome apie vientisą Nykos-Niliūno fenomeną, tai yra nelyginant „daiktas savyje“, vienišas visos lietuvių poezijos kontekste. Tuo tarpu Nagys buvo pasiryžęs išsaugoti autentišką tam tikros epochos stilistiką ir žodyną su visu jos spontaniškumu, kampuotumu, laiko ženkla, klaidomis ir riktai. Poezija jam išties buvo gyvenimo būdas, autentiškos būties įmanoma galimybė. ❧

¹¹ Gitana Notrimaitė, „Nesubstancialus erosas Alfonso Nykos-Niliūno lyrikoje“, in: *Žmogus ir žodis*, 2002, t. 2, Nr. 4, p. 114.

¹² Medardas Bavarskas, „Henriko Nagio poetinis kelias“, in: *Tėviškės*

garsas, 1947-07-17, p. 5.

¹³ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai 1976–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 32 (1977.06.09).

NEMUNAIČIO EPOCHA

Tarp pradžios ir vidurinio mokslo III

Sigitas Jegelevičius

KOMJAUNIMAS

Jau 1949 m. rudenį prasidėjo mėginimai kurti pionierių organizaciją (klasėje dar buvo neišaugusių iš pionieriško amžiaus). Pionierių reikalu kartą su visa klase kalbėjo švietimo skyriaus inspektorius Kunčinas. Vėliau apie tai Kęstutis Grubevičius keletą kartų kalbėjosi su mumis, agitavo. Tėvai visiems ar bent daugumai griežčiausiai buvo užgynę: *nesirašyti* į jokiais organizacijas. Suburti pionierius mėginta ir besimokant šeštoje klasėje. Su tinkamo amžiaus kalbėtasi mokytojų kambaryje, šaukiant po vieną. Vyresnieji kalbinti stoti į komjaunimą. Tais metais klasėje nebuvo sukurta nei pionierių, nei komjaunimo organizacija. 1950 m. rudenį pavyko sukurti tik Raudonojo kryžiaus pirminę organizaciją (vadovė – mokytoja B. Lukoševičiūtė).

Spaudimas stoti į komjaunimą sustiprėjo septintoje klasėje. Ypač 1952 m. pradžioje, kai dauguma klasės moksleivių jau buvo komjaunuoliško amžiaus. Mes seniai įtarinėjome, kad mokytojai Grubevičius, Natalija Stačkonytė, D. Kupčiūnaitė yra komjaunuoliai. Kas savaitę vieną kitą mokinį išsikviesdavę į mokytojų kambarį pokalbiui apie komjaunimą, kartais tie pokalbiai ilgai užtrukdavę. Kažkurį 1952 m. pradžios dieną pamokų nebuvo, bet visi sėdėjo klasėje Kupčiūnaitės prižiūrimi. Pagal abėcėlę po vieną šaukė į mokytojų kambarį (neseniai sužinojau, kad nekvieta tik Gražinos, nes jos brolis buvo klierikas). Kai aš įėjau, kambaryje buvo Adomas Vencius, Grubevičius ir Stačkonytė. Pasiūlė stoti į komjaunimą. Aš atsisakiau. Grubevičius klausė, kodėl: bijau, nenoriu ar apskritai esu priešiška nusistatęs. Atsakiau, jog nežinau ar noriu stoti, bet nestosiu, nes bijau. Visi ten buvusieji man aiškino, kad bijoti man nėra ko, nes tai nepolitinė organizacija. Kažką žadėjo. Priešais mane ant stalo padėjo lapą popieriaus ir liepė rašyti pareiškimą. Pradėjo diktuoti.

Šiame numeryje baigiame publikuoti nuolatinio NŽ-A bendradarbio atsiminimus iš mokymosi Nemunaičio septynmetėje mokykloje metų (žr. Nr. 8–9, 10–11).

Grubevičius mane taip prispaudė, kad vienu momentu nė nebežinojau ką daryti. Nedaug betrūko, kad parašyčiau pareiškimą. Atsisukau į mokytoją Stačkonytę, kuri man buvo autoritetas. Ji stovėjo prie krosnies, veidu į stalą, už kurio sėdėjo kiti du mokytojai. Mokytoja linktelėjo galva ir nusišypsojo. Keista man pasirodė ta jos šypsena ir pradėjau kategoriškai kratytis pasiūlymo. Dar kiek pasikalbėję, mane paleido. Grįžau į klasę, ilgokai joje nebuvęs. Visi klausia: tai jau iširašei? Ne iš karto patikėjo. Paskui daugelis pasakojo sakę direktoriui bijantys stoti į komjaunimą. Visi vengė sakyti *nenoriu*, juolab *priešiška nusistatęs*.

Mokytoja Natalija Stačkonytė.
Apie 1954. Petro Kaupinio
fotografijos fragmentas

Daugiau su manimi mokytojai šiuo reikalu nesikalbėjo. Komjaunimas man buvo dar prieš akis. Alytuje.

Man atrodė, kad tuomet Nemunaičio mokykloje ir nebuvo sukurta komjaunimo organizacija. Vis dėlto buvo keista, kad daugiau į mokytojų kambarį šiuo reikalu viešai nieko nebekvietė. Paašikėjo, kad apsirikau, patikėjęs kitų prisiekinėjimais. Daugiau kaip po 10 metų bendrakaimis Petras Maslauskas, ragaujant jo išvarytą samagoną (gerą, švarų sunkdavęs, nes tik sau varydavęs), parodė savo komjaunimo bilieta, kuriame buvo įrašyta įstojimo data: 1952 m. vasaris ar kovas. Jis papasakojo, kad tuomet iš mūsų septintos klasės į komjaunimą įstojo Susmara, Vytautas Tocionis, Viktoras Vitkauskas, Ona Mažeikaitė, dar kažkas iš panelių ir jis pats, šeštokas... Taigi Nemunaičio septynmetėje mokykloje taisyk sukurta komjaunimo organizacija, bet ji buvo lyg pogrindyje, – plačiau niekas nežinojo apie jos egzistavimą ir nebuvo jokios viešos šios organizacijos veiklos.

Tikėtina, kad mokykloje buvusi sukurta pionierių organizacija, tą 1952 m. pradžioje sukurta ir SDAALR (DOSAAF) pirminė organizacija. Keletas klasės vaikų puikavosi jos ženkliais švarkelių atlapuose.

PARAPIJOS SALĖ

Šalia bažnyčios, priešais didžiuosius šventoriaus vartus, prie senos špitolės stovėjo erdvi, prieš karą statyta parapijos salė. Ji buvo paversta šiukšlynu. 1944 rudenį ir 1945 m. pirmą pusmetį salė daugiausia naudojosi NKVD kariškiai. Joje kartais ištisomis savaitėmis apsisitodavę NKVD baudėjų padaliniai. Partinis sovietinis aktyvas mėgino salėje rengti miestelėnų ir apylinkės ūkininkų mitingus, susirinkimus. Neapsikentęs klebonas pavedė bažnyčios varpininkei Marceli Tunylaitei

Nemunaičio bažnyčios šventoriaus didieji vartai. Mano laikais vartuose stovėjo 5 medinės skulptūros, dabar belikusi viena... Apie 1970 m.

salę padaryti netinkama mitingams ar apsigyventi karščiavimams. Buvo išardyta scena, jos lentos išneštos. Po scena nebuvo grindų – tiesiog užpilta smėliu. Marcelė į salę privilkė visokio šlamšto.

Salę tikriausiai nacionalizavo ir ji buvo atiduota mokyklai. Direktorius vadovaujama, mūsų klasė 1949 m. rugsėjo pabaigoje visą dieną valė salę. Jos grindys buvo nuklotos samanomis, pušų spygliais. Priversta karčių nuolaužų, pliauskų, netgi vėjo nulaužtų didžiulių pušų šakų. Primėtyta visokiausių popiergalių, laikraščių (sovietinių, nacių laikų, prieškarinių), įvairių skelbimų. Radome pluoštelius okupacinių markių, červoncinių rublių, netgi apipelijusių pfenigų krūveles. Buvo šiaip visokių atmatų. Tempėme laukan ten buvusį šlamštą ir deginome dykvietėje. Triūsėme iki vakaro. Direktorius uždraudė ką nors imti. Tikriausiai bijojo, kad neprisirinktume prieškarinių ir nacių laikų laikraščių, skelbimų. Mane domino pinigai. Ir tuos sudeginome, nedrįsau pasisavinti. Kitą dieną Aneliukė ir Marcelė, talkinamos mūsų klasės mergaičių, išplovė grindis.

Lentomis tvarkingai užkalė visus šoninius langus, buvusius beveik be stiklų. Panaudodami stiklo likučius įstiklino, sutvarkė du priekinio fasado langus ir langą už scenos. Sukalė ožius, ant jų prikaldė įvairiausių lent-

galių ir taip atstatė sceną. Varganai atrodė toji scena. Lietingomis dienomis, o vėliau atšalus orui, salėje vykdavo fizinio lavinimo pamokos – darėme mankštos pratimus. Vėliau kažkas iš storų lentų padarė ilgus suolus. Nuo 1950 m. pavasario salė pradėta naudoti mokyklos ir viso miestelio kultūros renginiams, kartais šokiams.

VADOVĖLIAI

Dvejus metus buvo didžiulių problemų su vadovėliais. Trečiaisiais kiek palengvėjo. Ypač vargome pirmaisiais mokslo metais. Mokytojai aiškina pamokos medžiagą, mes vadovėlių neturime, o užsirašyti dar nepratę. Niekas to ir nemokė. Kitą pamoką – apklausa... Mokytojai kažkokius vadovėlius turėjo. Sunki padėtis buvo netgi su lietuvių kalba. Atsinešėme ketvirto skyriaus gramatikas. Yra kažkas panašaus, bet netinka. Kai kuriuos vadovėlius gavome rugsėjo viduryje. Mokytojai buvo neprityrę ir neperžiūrėję gautųjų vadovėlių išpardavė juos mums. Greitai paaiškėjo, kad kai kurie gauti vadovėliai jau pasenę, kiti apskritai neatitinkantys programų. Tikriausiai Alytaus knygynas ištuštino sandėlius ir realizavo užsigulėjusias knygas. Kitokių vadovėlių knygynas neturėjo, jau rugpjūtį išpardavęs, matyt, Alytaus moksleiviams. Mes rugpjūtį dar nežinojome, ko mums reikės. Steigiamos mokyklos direktorius vasarą vadovėliais nepasirūpino. Švietimo skyrius dabar niekuo padėti negalys. Aš įsivaizduoju, kas atsitiko: staiga viršūnėse nusprendė ir pristeigė daugybę septynmečių mokyklų, o leidyklų bei spaustuvių prieš metus sudarytuose planuose tų mokyklų moksleivių kontingentui vadovėliai neužplanuoti. Popierius. Fondai. Limitai. Planinė ekonomika, kai visko stigo...

Kažkas išsiaiškino, kad reikalingų vadovėlių kartais galima gauti Vilniuje. Problema: kaip išsiaiškinti, kaip surasti vadovėlius ir kaip atsigabenti į Nemunaitį. Tuo metu Vitkausko du broliai gyveno Vilniuje. Direktorius per mokinį teko prašyti jų pagalbos. Pirmiausia buvo sužinota penktos klasės vadovėlių komplekto kaina. Direktorius ar mokytojas iš visų surinko pinigus, kuriuos kažkaip perdavė į Vilnių. Vadovėlių rado knygų bazėje. Gal po poros savaitių naktį Viktoro brolis Zigmantas vadovėlius sunkvežimiu atvežė į Vabalius. Iš ryto mūsų visų trijų namiškiai vadovėlius nuvežė į Nemunaitį, sukrovę knygų ryšulius į vežimus. Mokiniai be matant suvilko ryšulius į klasę.

Ir prasidėjo klasėje knygų dalybos! Dalijo Grubevičius. Tam sugaišome bene tris pamokas. Ne visų vadovėlių buvo gauta tiek, kiek reikėjo. Kažkas turėjo negauti viso komplekto. Visi norėjo turėti viską, ko reikia. Nelengva buvo mokytojo padėtis, kuris turėjo nuspręsti, kas liks be vieno ar kito vadovėlio. Aš gavau visą komplektą, nes Mamytė prisidėjo prie knygų gavimo – vežė jas į Nemunaitį. Visos knygos naujos,

tokios gražios! Niekas nežiūrėjo į jų vidų. Sprendėme pagal viršelius. Tais metais buvo pradėti leisti vadovėliai spalvingais viršeliais. Knygos kietai įrištos (gal dar ne visos?). Iki tol vadovėlių viršeliai buvo minkšti ar rudo kartono, prisegti geležinėmis skabomis ar paprasčiausiai priklijuoti prie nugarėlės. Neretai tokios knygos greitai suirdavę. Daug vėliau gavome dienoraščius, kažkodėl atspausdintus ant labai gero standaus popieriaus.

Ir šeštos klasės knygas gavome tiesiai iš Vilniaus. Tokiu pat būdu, kaip ir 1949 m. Tik šį kartą direktorius pasimokė, ir knygas užsakė anksčiau, tad jas atvežė tiesiog į Nemunaitį jau pirmomis rugsėjo dienomis. Šį kartą jų užteko visiems. Septintai klasei daugumą vadovėlių gavome per Alytaus švietimo skyrių. Vis dėlto kažką dar teko užsakyti Vilniuje. Vienas kitas mokyns kažkodėl negavo TSRS konstitucijos vadovėlio.

Mūsų laimei, tais laikais sąsiuvinį jau buvo užtekina. Ne taip, kaip buvo normuojama iki 1948 m. pradžios. Tik juos reikėjo pirkti Alytuje.

BIBLIOTEKA IR KNYGOS

Besimokydamas Nemunaityje godžiai puoliau skaityti knygas. Kai kada jose buvo galima sužinoti daugiau, nei nuobodžiai vedamose pamokose. Žinia, tai nebuvo nuoseklios žinojimo paieškos. Mokykloje knygų būta, bet nebuvo bibliotekos. Knygų rietuvės buvo sukrautos ant grindų viename nedideliame antro aukšto kambarėlyje. Jos buvo nesuinventorintos. Pirmųjų mokslo metų rudenį direktorius kartą pasakė, kad po pamokų pas jį bus galima gauti pasiskaityti knygų. Norinčius nusivedė į tą sandėliuką. Ant stalo gulėjo krūvelė politinių ir mokslinių žinių skleidimo draugijos brošiūrėlių. Jos jau buvo sunumeruotos. Direktorius visus norinčius skaityti iš eilės apdalijo tomis brošiūrėlėmis, net neklausdamas, kas ir ko norėtų. Man teko brošiūrėlė apie gyvybės raidą Žemėje. Jos buvo tinkamos skaityti nebent vyresniųjų klasių moksleiviams. Tas plonas brošiūrėles perskaitėme gana greitai. Supratome nesupratome, bet perskaitėme. Prašome direktoriaus pakeisti knygas, o jis tik nusistebėjo, kad mes gana greitai įveikėme gautąsias. Liepė dar kartą atidžiai perskaityti tas brošiūrėles. Esą greitai skaitydami nieko nesupratote. Perskaitėme dar kartą. Manėme, kad jis mus klausinės, kas jose parašyta. Pasiruošę apklausai, vėl prašome direktorių pakeisti knygas. O jis pasiūlė jas pasikeisti tarp savęs. Ir keistis tomis brošiūromis tol, kol visas perskaitysime. Idealus sprendimas! Kažkas panašaus į tuo metu dar kai kur egzistavusių gyvojo rožančiaus ratelių kassavaitinį keitimąsi paslapčių lapeliais. Tik prieš žiemos atostogas pats pasiūlė pakeisti knygas. Vėl apdalijo panašiomis brošiūromis iš ant stalo pūpsėjusios krūvelės. Daugiau knygų

iš mokyklos bibliotekos neėmėme. Per likusius dvejus mokslų Nemunaityje metus negirdėjau, kad kas nors iš mūsų klasės imtų skaityti mokyklos knygas. Apie tų knygų likimą būtų atskira kalba.

1950 m. rudenį Nemunaityje buvo įkurta miestelio biblioteka. Įkurdino ją senosios mokyklos pastate. Ten dar buvo vieno pradžios mokyklos komplekto klasė, gyvenęs Antano Tamošiūno šeima. Jo žmonos sesuo ir tapo bibliotekos vedėja. Bibliotekoje buvo dvi ilgos iš prastai obliuotų lentų sukaltos lentynos, prikrautos knygų. Buvo knygų kartoteka, bet leidžiama pasirinkti ir tiesiai iš lentynų. Atviras fondas! Tapau vienu pirmųjų skaitytojų (turėjau skaitytojo kortelę Nr. 6). Skaitytojų lėtai daugėjo. Vaikams ir paaugliams knygų nebuvo. Lentynose vien rimta lektūra. Gal komplektuojant apylinkių bibliotekas buvo orientuojamasi tik į suaugusių skaitytoją, tikintis, kad vaikų ir paauglių interesus tenkins mokyklų bibliotekos. Apskritai mano karta išaugo be vaikiškų knygų. Vedėja visai skatino daugiau skaityti. Gal jai to reikėjo ataskaitai?

Godžiai ir daug skaičiau. Vakaraus, iki Paulinka nuvarydavusi miegoti, kad neišeikvočiau daug žibalo. Skaičiau ir lietuvių autorių knygas, ir vertimus. Daugiausia tai buvo vertimai iš rusų kalbos, nemažai įvairaus lygio apysakų apie neseniai pražūsią karą.

Nemunaitis. Mokytojas Kęstutis Grubevičius ant Klebono akmens. 1951 m. Petro Kaupinio nuotr.

Perskaičiau ir tris tais laikais itin peršamas, tiesiog kultines knygas: Nikolajaus Ostrovskio „Kaip grūdinosi plienas“, Aleksandro Fadejevo „Jaunoji Gvardija“ ir Boriso Polevojaus „Apysaka apie tikrąjį žmogų“. Pažinimo siekis buvo didelis. Mėginau skaityti Stalino biografiją. Puošniai išleista, bet nuobodi ir sunkiai skaitoma knyga, – toks buvo išpūdis. Netgi buvau pasiėmęs Lenino „Raštų“ tomelį, kažkodėl 6 tomą. Pavarčiau, pa-skaitinėjau. Nyku. Nuobodžiau nei Stalino biografija! Ir vėliau nesu nuosekliai, idėmiai perskai-tęs nė vieno didesnės apimties Lenino veikalų, kurie buvę priva-lomi pagal įvairių studijų progra-mas. Išskyrus vieną – „Kapita-lizmo raida Rusijoje“. Tai tiesiog labai solidi monografija, o ne poli-tizuotas ar į filosofijos aukštumas pretenduojantis rašinys. Vienas ankstyvesnių jo veikalų. Leniniz-mas iš šios monografijos dar ne-trykšta.

Skaitymas gerokai išplėtė akiratį, davė ir realios naudos. Retsykiais knygų epizodais mė-gindavau iliustruoti istorijos ir geografijos pamokų medžiagą. Buvo nepanašu, kad tai visiems mokytojams patiktų. Gal tie mė-ginimai buvo nevykę.

Po metų knygų bibliotekoje nepadaugėjo. Susmara pasakė, kad jų namuose esanti bibliote-ka ir joje kur kas daugiau knygų nei Nemunaityje. Sesuo esanti bibliotekos vedėja. Pa-kvietė pažiūrėti. Po pamokų su juo nuėjau. Jų sodyba Galintėnų gale, jau prie Galintankos. Didokas kam-barys, pristatytas iš lentų sukaltų didžiulių spintų, jų lentynose – knygų! Bent trys lentynos užkrautos ru-siškėmis knygomis. Daugiausia storos, gražiai išleis-tos. Atkreipė dėmesį viena pusė spintos, kurioje visos lentynos užkrautos vienodomis storomis juodai įrišto-mis knygomis. Susidomėjau. Paaiškėjo, tai *Bolšaja so-vetskaja enciklopedija*. Pirmą kartą pamačiau enciklo-pediją! Man buvo nesuprantama, kodėl ten tiek daug rusiškų knygų, kai aplink nėra nė vieno ruso. Dabar jau aišku. Trejus metus Lietuvoje buvo administraci-nis teritorinis vienetų – srities. Nemunaitis buvo Kau-no srityje, o Galintėnai – Vilniaus srityje. Pastarojoje buvo vykdoma savita tautinė politika, kai buvo ma-siškai likviduojami lietuviški židiniai. Per tuos me-tus Vilniaus srityje daugybė lietuviškų mokyklų buvo paversta lenkiškomis ar rusiškėmis. Taigi biblioteka Galintėnuose gavo standartiškai priklausantį rusiškų

knygų komplektą, o prie jo buvęs pridurtas lietuviškų knygų komplektas, atsižvelgiant į vadinamas *vietines sąlygas*. Šioje bibliotekoje tik kelis kartus ėmiau kny-gas. Man ji buvo nepakeliui. Einant iš mokyklos rei-kėjo pasukti porą kilometrų į šoną, o paskui tiek pat sugrįžti į savo kelią. Apsigyvenęs žiemai Nemunaity-je daugiau knygų iš Galintėnų nebeėmiau. Aukščiau minėtas tris *kultines* knygas gavau šioje bibliotekoje.

Tikriausiai jas pasiūlė pati Su-smaraitė, žinojusi konjunktūrą.

Pagal programą ilgesnius ir sudėtingesnius rašinius reikėjo pradėti rašyti tik septintos klasės antroje pusėje. Stačkonytė nuo pat tos klasės pradžios neretai užduodavusi namuose parašyti sudėtingesnius rašinius, taip su-keldama daugelio mokinių nepa-sitenkinimą. Kažkaip man tai ne-sudarydavo problemų. Pramokau sklandžiau rašyti ilgesnius teks-tus (*sic!* – red. past.). Bebaigiant šeštą klasę, Antanas Pangonis taip pat buvo davęs parašyti raši-nį tarsi apie drąsą, pasiaukojimą ar pan. Aš parašiau, panaudoda-mas vienos skaitytos knygos he-rojus. Mokytojas rašinių perskaitė visai klasei. Kita vertus, įnikimas į knygas turėjo ir neigiamų pa-sekmių. Neretai namuose vietoj vadovėlio skaitydavau dailiosios ar bent panašios į dailiąją litera-tūros knygą. Tai atsiliepdavo ir

mokymosi kokybei. Kalikstas Martušis kartą klasėje mane užsipovalė dėl pernelyg didelio pomėgio skaityti, užbaigdamas, kad iš knygų skaitymo duonos nevalgys. Kažkaip gyvenime susiklostė, kad knygų skaitymas buvo sudėtinė dalis triūso, reikalingo užsidirbti duo-nai. Nemanyčiau, kad pedagogikos sumetimais moky-tojui tiko viešai prieš visą klasę išdėstyti savo neigiamą nuostatą knygų skaitymo klausimu.

Nemažai knygų perskaičiau daug anksčiau nei de-rėtų pagal amžių. Taip septintoje klasėje susipažinau beveik su visa klasika, kuri tuo metu buvusi išleista lie-tuviškai. Po kelerių metų, besimokant vidurinėje mo-kykloje, kai kurias iš skaitytų knygas vėl reikėjo per-skaityti ir sugromuliuoti pagal mokyklinę programą. Ne pagal amžių skaitomose knygose neatkreipi dėme-sio į daugelį dalykų, sudarančių veikalų esmę. Pakar-totinis skaitymas nebuvo produktyvus. Pradedi skai-tyti – tekstas pažįstamas, viskas žinoma. Ryji tekstą, praleisdamas ištisas pastraipas. Akys tiesiog bėga pa-žįstamu tekstu ir tiek. Viskam savas laikas...

Mokytojai prie Nemunaičio pradžios mokyklos. Iš kairės į dešinę Antanas Tamošiūnas, Vytautas Jėgelevičius, Antanas Pangonis. 1950 m. pavasaris. Petro Kaupinio nuotr.

LENINIZMO KLASIKA

Bene 1951 m. pradžioje lietuvių kalba išėjo genialus Stalino veikalas „Marksizmas ir kalbos mokslo klausimai“, – rimtas įnašas ne tik į kalbotyrą, bet ir į *leninizmą* apskritai, kaip tuomet buvo tvirtinama. Tai buvo paskutinis vado vardu parašytas veikalas. O kuo čia dėtas Nemunaitis? Visoje bekrasėje Sovietų Sąjungoje staiga prasidėjo masinis vėjus – *genialaus* veikalo *visaliaudinis* studijavimas. Nuo šito *visaliaudinio pakilimo* nuošalyje negalėjome likti ir mes, Nemunaičio šeštukai. Ir mes privalėjome studijuoti šį veikalą. Studijų įrodymo reali išraiška – veikalo konspektas. Mokykla gavo du šitos brošiūros egzempliorius. Mus 42 suskirstė poromis. Porai – po brošiūrėlę popiečiui. Iki vakaro turėjome išstudijuoti ir sukonspektuoti tą veikalą. Užduotis davęs Grubevičius, deja, nepaaiškino, kaip ir ką konspektuoti. Mūsų laimei, brošiūra buvo nestora. Mano konspektą persirašė Vitkauskai ir dar bent pora panelių. Konspektus surinko. Kažkuriam dalykui juos įvertino (abejoju, ar Grubevičius juos skaitė). Man parašė teigiamą pažymį. Trejeta. Po egzamino sąsiuvinus gražino.

LAIKRAŠČIAI

Sovietmečiu laikraščių platinimas/prenumerata buvo laisvai priverstinė kampanija. Joje ižiūriu vieną teigiamą momentą: žmonės nuo vaikystės buvo pratinti skaityti laikraščius. Sakysite, – tarybinius. Tai kad kitokių nebuvo (tiesa, už mane 50 metų vyresnis Vincentas Dilijonas, tiesiog Vincuku vadintas, su kuriuo tris vasaras ganiau karves, trečiam kompanionui nematant, pakišdavęs mūsų krašte leistą gana solidžiai atrodantį pagrindžio laikraštį „Partizanas“, kurį perskaičius reikėję gražinti). Apie tų tarybinių laikraščių poveikį galima daug ir įvairiai kalbėti ir pokalbio temos neišsėmsime. Mano kartai ar net dviems tas suformuotas įprotis reguliariai skaityti laikraščius išliko iki šiol. 1949 m. rudenį mokytoja visiems, išskyrus pusbernius, užprenumeravo „Lietuvos pionierių“. Vėliau spaudimas prenumeruoti sumažėjo. Mokytojai suprato, kad neturime tam pinigų. Tik 1950 ar 1951 m., rengiantis leisti žurnalą „Lietuvos kolūkietis“, buvome verčiami bent trims mėnesiams užsiprenumeruoti jį nuo pirmojo numerio. Taip buvo formuojamas šio žurnalo išsivaizduojamų skaitytojų ratas. Neilgai jis ėjo.

Nuo 1950 m. pradžios mokyklai buvo prenumeruojami trys laikraščiai – „Tiesa“, „Komjaunimo tiesa“ ir „Molodiož Litvy“. Jų komplektai būdavo mūsų klasėje, ant atskiro stalo šalia durų prie krosnies. Laikraščių komplektams įrišti Vladas Jegelevičius kasmet išdroždavęs dailiai ornamentuotas lenteles, imituojant tautines juosteles kaklaryšiams. Paulinka laikrodžio netu-

rėjo, užtat anksti išstumdavo mane iš namų, kad tik nepavėluočiau į mokyklą ir jai nesutrukdyčiau nueiti į bažnyčią. Būdavau pirmas. Iš neturėjimo ką veikti, pradėjau vartyti laikraščius. Paskui pradėjau skaitinėti, užtikęs suintrigavusią antraštę. Skaitydavau paprastai tik naujienas iš užsienio. Kiti tekstai būdavo nuobodūs. Skaičiau tik „Tiesą“. Laipsniškai pradėjau laikraštį skaityti kiekvieną dieną. Paprastai vakarykštį ar netgi užvakarykštį laikraštį į komplektą įsegdavo kitos dienos popiečiu. Išėitų, kad laikraštį skaitydavau į trečią ar ketvirtą dieną. Į mokyklą dažniausiai atėdavome gerokai anksčiau ir kai vaikščiojome iš namų. Kiti eidavę žaisti su kamuoliu, o aš – skaityti laikraščio. Kamuolio daužymas man taip ir netapo nei įpročiu, nei poreikiu. Po truputį pradėjau šiek tiek orientuotis įvykiuose. Tais laikais buvę įprasta per geografijos ir istorijos pamokas paklausinėti apie *einamąjį momentą*. Gal buvęs toks nurodymas. Pagonis pastebėjo, kad šiek tiek orientuojuosi ir retsykliais pavesdavęs klasei padaryti tarptautinių įvykių informacijas. Mokykloje radijo nebuvo. Po to, kai enkavėdistai 1944 m. atėmė visus radijo aparatus, netgi ir detektorinius, žmonės įvairiais sumetimais ilgai vengė įsigyti radiją. Tik apie 1951–1952 m. apylinkėje atsirado pirmieji sausomis baterijomis maitinami radijo imtuvai (elektra atėjo maždaug dar po 15 metų). Tad laikraštis buvo vienintelis šioks toks informacijos šaltinis. Nuo 1952 m. pradžios mokyklai buvo prenumeruojami žurnalai. Juos

Nemunaitis. Sigita Jegelevičius miestelio salėje (scenoje Jungėnų k. kapela). 2006-05-27. Jurgio Kochansko nuotr.

taip pat atnešdavo į klasę, bet tik po to, kai perskaitydavę mokytojai. Žurnalų skaitytojų netrūko. Juos ypač graibstydavusios mergaitės.

VIEŠI REFERATAI

Kažkur buvau skaitęs ar girdėjęs, kad tikslinga ir netgi naudinga daryti trumpus perskaitytų knygų aprašus. Nuo 1950 m. rudens ir aš taip dariau. Sąsiuvinyje įrašydavau perskaitytos knygos bibliografinius duomenis, išvardydavau svarbiausius veikėjus (svarbos eilės tvarka, pagal savo išmanymą), trumpai aprašydavau siužetą. Susikaupus keletui sąsiuvinių, juos įrišau. Nuo šeštos klasės buvau mokytojo prirašytas prie vadinamojo literatų būrelio, kuriame buvo ne literatai, bet knygos mylėtojai, t. y. ne rašytojai, bet skaitytojai. Viešai skaičiau tris savo referatus. Neilgą referatą apie knygą „Kaip grūdinosi plienas“ skaičiau prieš kino filmo seansą moksleiviams. Tikriausiai tai buvo to paties

Nemunaitis. 1935 m. pastatytas paminklas 1933 šventiesiems Metams atminti (autorius J. Jarmala). Sovietmečiu paminklas išliko nenugriautas. 2002. Rasos Weiss nuotr.

pavadinimo filmas. Labai plačiai 1952 m. kovą minėtos Nikolajaus Gogolio 100-osios mirties metinės. Didokam moksleivių būriui perskaičiau netrumpą referatą apie Gogolio apysaką „Tarasas Bulba“ ir jos veikėjus. Gegužės pabaigoje mokykla salėje surengė viešą Julijos Žemaitės mirties metinių minėjimą. Mokytojai Stačkonytei pavedus, didelėje salėje, nuo scenos, pirmą kartą iš tikros tribūnos perskaičiau pranešimą apie Žemaitę ir jos kūrybos reikšmę. Tikriausiai tai buvo šeštadienio popietė. Salė buvo pilna mokinių ir miestelėnų, nes po pranešimo buvo moksleivių saviveiklos koncertas. Pranešimui parengti šį kartą mokytoja davė knygų. Pranešimo tekstas buvo parašytas 10 sąsiuvinio lapų. Galite išsivaizduoti to pranešimo lygį, bet vis tik... Mokytoja niekuomet necenzūrodavo referatų teksto. Kai perskaitydavau – pasakydavau savo pastabas. Gaila, kad neišliko tie tekstai. Po paskutinio tikrai viešo referato mūsų klasės dičkiai pradėjo mane erzinti, vadindami *šlubės kavalieriumi*. Ar tai tik nebus buvęs per ilgai užsilikęsio paaugliško pavydo (*kodėl jis, o ne aš?*) proveržis? Mano laimei, čia pat jau buvo mokyklos pabaiga.

Iki šiol esu dėkingas gal prieš metus ar dvejus *išėjusiai* Mokytojai, daugiau kaip 55 metus gyvenusiai Nemunaityje, bet čia taip ir nepritapusiai. Gal tam ir buvę priežasčių, bet aš jų nežinau. Dėkingas, kad to meto slogioje Nemunaičio aplinkoje ji mane pastebėjo, skatino toliau lavintis ir kilstelėjo aukštyn. Gal būtent tas geranoriškas Mokytojos rankos stumtelėjimas ar kilstelėjimas vėliau suteikė ryžto mėginti skleisti sparnus? Mokykloje ji dirbo tik pirmus metus, bet jau buvo Mokytoja. Tais metais jai neprilygo nė vienas ten dirbęs.

REŽISIERIUS IR ARTISTAI

Tuoj po žiemos atostogų (1950) Grubevičius užsimojo parapijos salės scenoje pastatyti pjesę. Mokinių savi veiklą jis suvokė tik kaip dramos ratelį/būrelį. Tinkamiausi jo sumanymui įgyvendinti buvome mes, penktokai, nes tarp mūsų buvo įvairaus ūgio ir amžiaus kandidatų į artistus. Įsakymo keliu atrinko potencialius, niekas neklausė jų noro. Pradžiai pasirinko pjesę pagal Antoną Čechovą „Sniego karalaitė“ (*sic!*). Pjesėje buvo daug smulkių vaidmenų, tad spektaklyje dalyvavo pusė klasės. Pagrindinius vaidmenis gavo Kirvelevičiūtė (Greta), Slavinskas (Kajus) ir Sabonytė (Sniego karalaitė). Aš buvau plėšikas. Režisavo patsai Grubevičius. Iš teksto išbraukė visus posakius, kur buvo minimas Dievas. Sakė, kad taip reikia, nevalia minėti Dievo vardo, juolab scenoje. Ilgai repetavome.

Butaforijos gamybai ir aprangos pritaikymui scenoje vadovavo Tamošiūnas. Šauliai ir plėšikai turėjo atrodyti kuo išpūdingiau. Iš medžio drožėme peilius, kalavijus, kovos kirvius, ietis, lankus. Plėšikams pakako tik peilių ir kalavijų. Šauliai pasigamino skydus, šalmus,

vienas turėjo netgi kartoninius šarvus. Jų ūsai ir barzdos – iš pakulų ir linų. Plėšikams, kad baisiau atrodytų, liepta pasidaryti iš avikailio kaukes, dengiančias veidą ir galvą (buvome plikai kirpti). Vėliau antveidį nukirpome. Palikome tik ūsus, barzdas ir plaukus. Visus šiek tiek nugrimavo patsai režisierius. Premjera įvyko balandį, sekmadienį. Įėjimas buvo mokamas ir tų laikų supratimu nepigus: vyrams – 3 rb., moterims – 2 rb. Salės gale buvo palikta tikriausiai pigesnių vietų – stovėti. Salė buvo pilnutėlė – nuo 1944 m. vasaros tai pirmas toks renginys Nemunaityje. Scena buvo dekoruota eglaitėmis, kelmais, nuklota samanomis. Tokias dekoracijas, butaforiją ir klaikią daugumos artistų išvaizdą žiūrovai priėmė labai rimtai. Spektaklio pasisekimas buvo milžiniškas. Plojimai buvo griausmingi. Režisierius – laimingas.

Be jokių apeliacijų rengėmės gegužės 1-osios švenčiai valsčiaus centre – Alovėje. Mokėmės marširuoti ir griausmingai rėkti *Valio!* Tos dienos rytą didelė vežimų vilkstinė (pagal prievartinę pastočių prievolę) mokytojus, penktokus ir ketvirtokus nuvežė į Alovę. Iš ryto dalyvavome demonstracijoje (demonstrantai lyg kokia procesija apėjo visą miestelį). Po demonstracijos visus išvežė į Nemunaitį, Alovėje pasiliko tik artistai. Tą dieną valsčiaus klube vyko ilgas moksleivų saviuoklos koncertas. Jo antroje dalyje, jau pavakaryje rodėme savo spektaklį. Aplink klubą po langais buvo gausi sribų sargyba – saugotasi netikėtumų, nes Alovėje partizanai kartą jau sprogdino klubą per kažkokį renginį. Į sceną įeidavome ir išeidavome pro langą. Kai pagal veiksmą artistui reikėjo išeiti ir vėl sugrįžti, tai jis iššokęs pastovėdavo palangėje ir reikiamu momentu vėl iširopdavo į sceną. Patalpa persirengti buvo kitapus gatvės. Scenos dekoravimas buvo skurdus: eglaičių buvo nedaug ir tos pačios nedidelės, nebuvo kelmų, samanų... Salė buvo pilna įvairaus amžiaus žiūrovų. Spektaklis turėjo didžiulį pasisekimą. Vėliau buvo kalbama, kad valsčiaus valdžia labai gyrusi mūsų direktorių ir režisierių.

Sėkmės paskatintas, Grubevičius 1950 m. vėlyvą rudenį ėmėsi statyti dar vieną spektaklį. Šį kartą pagal pasaką „Jonukas ir Elenytė“. Vėl paskyrė artistus. Pats pasiėmė Raganos vaidmenį. Svarbius vaidmenis gavo Kirvelevičiūtė (Elenytė?), Vitkauskai, Tocionis. Burzdikui, Būtėnui, Krajauskui ir man paskyrė nykštukų vaidmenis. Buvo ir nykštukų penktokų. Nykštukėmis taip pat buvo penktokės, o iš mūsiškių atsimentu tik Juknevičiūtė. Pradėjome repetuoti. Viskas ėjo gerai iki nykštukų šokio. Kol dar šokome ratelį, dar buvo normalu. Skirstant poromis, mane pastatė su Juknevičiūte ir dar kažką pasakė, sukeldamas scenoje *artistų* juoką. Šokti aš kategoriškai atsisakiau! Ir tą vakarą, ir vėliau Grubevičius įkalbinėjo, šaipėsi, grasino. Įkalbinėjo ir pati Juknevičiūtė. Aš nepasidaviau. Ir užsis-

pyrimo priežasties nepasakiau. Pagaliau Grubevičius į mane numojo ranka. Taip skandalingai pabaigiau *artisto* karjerą.

Spektaklis buvo išpūdingas. Su tikromis dekoracijomis. Žinojome, kad Grubevičius gerai piešia. Manėme, kad tai jo dekoracijos. Tik šiais metais, rengdamas gimnazijos jubiliejinį leidinėlį, pamačiau Alytuje Valentino Kirlio režisuoto spektaklio „Jonukas ir Magdutė“ (1949) scenos su Ragana ir krosnimi fotografiją. Tokios pat dekoracijos buvo ir Nemunaityje. Ir Ragana (kostiumas, grimas, poza) 1:1. Arba Grubevičius pasiskolino iš Alytaus dekoracijas ir kostiumą, arba nupiešė pats pagal alytiškių eskizus. Šio spektaklio premjerai Grubevičius buvo nupiešęs (ar nukopijavęs) įdomių afišų.

Moksleivių spektakliai padrašino Nemunaičio miestelio ir kaimo jaunimą. Grubevičius su jaunimu 1951 m. rudenį pastatė Žemaitės „Marčią“. Šiame spektaklyje jis atliko Vingių Jono vaidmenį. Nusiėmęs akinius jis apskritai atitiko šio personažo įvaizdį. Mums pasakojo, kad Alytuje jie statė „Marčią“. Sakė, kas kokius vaidmenis turėjo, kaip atrode, kokių nuotykių pasitaisydavę. Nemunaityje „Marčios“ pastatymas buvo jo pasididžiavimas.

1952 m. pradžioje Grubevičius dar mėgino mokinių jėgomis pastatyti kažkokią tuolaikinę tarybinę pjesę. Repeticijos vykusios pilnu tempu, bet dėl kažko staiga užgeso ir premjera neįvyko.

Grubevičius pats sakėsi jokių režisūros mokslų, teorijos neragavęs, o dirbęs nusižiūrėjęs į kitus. Dabar aišku, kad jis sekė ir imitavo kitados Alytuje garsėjusį Kirli. Manėčiau, kad saviveiklinio/mėgėjiško teatro režisierius jis buvo kur kas geresnis nei mokytojas. Grubevičius pagrįstai laikytinas mėgėjiško teatro Nemunaityje atkūrėju. Taip jis atsistoja į vieną gretą su tokio teatro kūrėju XX a. pradžioje kun. Baltuška ir jo darbo tęsėjais ketvirtame dešimtmetyje – Nemunaičio būrio šauliais.

SPORTAS

Daugelis to meto moksleivių prisimena, kad Grubevičiaus vedamos pamokos normaliai vykdavusios tik žiemą ar šiaip blogu oru. Kitu metu, kai mokykloje nebūdavę direktoriaus, jis su mokiniais išsisas pamokas žaisdavęs kvadrata, tinklinį, mėgindavęs žaisti krepšinių. Ir klasėje buvęs labai palankus savo bendražygiams sportiniuose žaidimuose. Kai kas prisimena, kad 1950–1951 m. daugiau kamuolių mušdavę, nei mokydavęsi.

Grubevičius nuo pat 1950 m. pavasario entuziastingai ėmėsi organizuoti sportinius žaidimus. Įrengė, kiek tai įmanoma smėlėtoje dirvoje, dvi kvadrato aikšteles (bent jau išmatavo, pažymėjo ribas ir išlygino). Vieną po mokyklos langais, o kitą tolėliau. Leisdavęs žaisti iki valios ir stebėdavęs žaidėjus. Greitai atrinko stip-

riausius ir perspektyviausius. Iš jų sudarė mokyklos komandą. Ji žaisdavusi aikštelėje po langais. Svarbiausi žaidėjai buvo vyresnieji: pusbroliai Vitkauskai, Tocionis, Susmara, Slavinskas, Sakalauskas, Vaitulionytė, Ona Mažeikaitė, Kirvelevičiūtė, gal dar kažkas. Mokytojas juos vadino meistrais. Tuo pat metu kiti norintieji galėdavę žaisti tolesnėje aikštelėje. Mokytojas sakydavęs, kad iš jų atrinksiąs komandos atsarginius, taip pat sudarysiąs *kirstuko* komandą. Praktiškai susiformavo dvi kvadrato komandos: vyresniųjų ir jaunesniųjų.

Už tvoros, miške įrengė tinklinio aikštelę. Kirstuką, kvadratą visi buvo žaidę pradžios mokykloje. Tinklinis buvo naujiena. Visą klasę suskirstė į dvi dalis, sustatė abipus tinklo ir iš pradžių kamuolį mušė visi. Čia pat atrinko tuos, kurie vikriau reagavo į kamuolį ir jį valdė. Ten pateko ir visi kvadrato meistrai. Iš atrinktųjų sudarė dvi komandas (vaikinių ir mergaičių). Jas treniravo paprastai: leisdavo tarpusavyje žaisti, mokė judesiu, teisėjavo, aiškino klaidas. Sudarė ir tinklinio rinktinę – jungtinę merginų bei vaikinių komandą. Greitai tinklinis nukonkuravo kvadratą. Pastarąjį žaisdavę tik tie, kurie nepateko į tinklinio komandas. Grubevičius taip išitraukdavęs į žaidimą, kad neužtekdavę ne tik pertraukos, bet ir po to sekusios pamokos.

Mokė žaisti krepšinių 1951 m. pavasarį įrengtoje aikštelėje už kvadrato aikštelių. Krepšinis neišpopuliarėjo. Gal ir dėl to, kad aikštelė buvo klampiamame smėlyne, o nuo tokio smėlio sunkiai ir neprognozuojamai atšokdavęs kamuolys. Toje aikštelėje neretai tik kitų klasių mažesnieji mėgindavę mėtyti kamuolį į krepšį. Per fizinio lavinimo pamokas visus iš eilės iki nukritimo va-

rydavęs šokinėti į aukštį ir toli. Mėgdavęs demonstruoti šuolius į aukštį su kartimi. Šuolius pakeisdavęs 60 ir 100 m bėgimas, rečiau bėgimas su kliūtimis. Geresnius bėgikus atskirai gainiojo estafetėje 4x100 m (tai nebuvo treniruotės, o paprasčiausias gainiojimas, bet šitai ugdė ištvermę).

PUSBERNIŲ MAIŠTAS

Mokytojas Grubevičius, kartais ir pamokų sąskaita praleisdamas daug laiko sporto aikštelėse su augsniais mano bendraklasiais, nejučia peržengė ribą, skiriančią mokytoją nuo mokinių, kas pagal anų laikų papročius laikyta nedovanotina klaida. Augesnieji kasdieniai jo žaidimų bendrai pradėjo leisti sau nesiskaityti su mokytoju, laidyti mokiniams nepritinkančias replikas. Tai itin išryškėjo bebaigiant šeštą klasę, kai jau panosėje buvo paskutiniai mokslo metai Nemunaityje – po vasaros atostogų visi sugrįšime užsiauginę ilgus plaukus. Toji būsima seniai laukiama vyriška šukuosena labai sustiprino mūsų pusbernių savimone. Jie jau pasijusdavę ereliais. Gegužę tarp kai kurių pusbernių ir mokytojo Grubevičiaus žaidimų aikštelėje kilo kažkoks konfliktas. Lyg abi pusės apsižodžiauvosios.

Susirinkus į klasę eilinei pamokai, mokytojas mėgino su labiausiai įkyrėjusiais aiškintis konfliktinę padėtį, reikalaujamas viešų pasiaiškinimų. Tai konfliktą dar daugiau paaštrino ir pagilino. Abu pusbroliai Vitkauskai ir Tocionis viešai aiškintis nepanoro. Mokytojo įvardytieji ir pakviestieji netgi neatsistojo suole, kaip tada buvę privaloma. Gal net replikas laidė. Mokyto-

jui pareikalavus, kad jie išeitų iš klasės, pusberniai nutilo, bet iš vietos nepajudėjo. Perpykęs mokytojas liepė jiems eiti namo ir be tėvų į mokyklą neateiti. Visi trys susirinko savo knygas ir iškeltomis galvomis narsiai išėjo iš klasės. Po pamokų mokytojas parašė raštelius prasi-kaltėlių tėvams, kviesdamas rytoj pat atvykti pas mokyklos direktorių aiškintis dėl sūnų elgesio. Pagal tų laikų nuostatas, visi jie buvo peraugę ir septynmetis mokslas jiems buvo neprivalomas. Juos be didesnių ceremonijų buvo galima pašalinti iš mo-

Nemunaitis. Lurdo grotas bažnyčios šventoriuje visai šalia mokyklos. 2002. Rasos Weiss nuotr.

kyklos, netgi neleidus užbaigti šeštos klasės. Šitą suvokė ir prasikaltėliai. Mačiusieji pasakojo, kad tą kilometrą miestelio gatve eidami prasikaltėliai garsiai piktinosi, skeryčiojosi. Išėję iš miestelio ir sugulę ant kalvelės netoli vieškelio atvėso, suprasdami savo padėties keblumą. Laukė kitų, einančių iš mokyklos, vis dar gal tikėdamiesi, kad mokytojas atšauks savo sprendimą dėl tėvų iššaukimo aiškintis.

Raštelius Vitkauskų tėvams su kvietimu atvykti pas direktorių mokytojas įteikė man. Ir dar davė du lapelius, kur Vitkauskai turėjo pasirašyti gavę kvietimus. Kvietimą Tocionio tėvui mokytojas tikriausiai įteikė Susmarai. Prasižengėliai, pamatę mus einančius iš mokyklos, pasišaukė pas save. Aš labai nenoriai pasukau iš kelio, tikėdamasis kokio nors akibrokšto, bet nepaklusti nedrįsau. Būgštavimai pasitvirtino. Iš manęs pareikalavo atiduoti jų tėvams nešamus raštelius. Aš muisčiausi, norėdamas išsisukti. Tuomet užtikrino, kad tik paskaitysią ir gražinsią. Neturėjau kur dėtis ir padaviau tuos nelemtuosius lapelius. Ten nebuvo jokių komentarų, tik kvietimas tėvams rytoj atvykti pas direktorių su sūnumis dėl pastarųjų elgesio. Perskaitė, tylėdami suplėšė į smulkius skutelius ir užkasė smėlyje, prisakę man nesirodyti pas jų tėvus. Esą jie patys viską papasakosią tėvams.

Kitą dieną Vitkauskai į mokyklą nėjo. Mokykloje nepasirodė ir jų tėvai. Tikriausiai per pirmą pamoką mokytojas paprašė, kad aš jam atiduočiau raštelius su Vlado ir Petro Vitkauskų parašais. Išlemenau, kas man vakar atsitiko, einant namo po pamokų. Mokytojas labai supyko, nuščiuvusioje klasėje viešai apšaukė, išvadino žiopliu, netikša ir dar kažkuo. Parašė naujus kvietimus Vitkauskams, įdavė man, liepė skubiai nešti į Vabalius ir iki pamokų pabaigos sugrįžti atgal su Vitkauskų parašais, kad jie gavo kvietimus. Knygas liepė palikti klasėje. Išskubėjau. Visas kelias iki Vabalių sodžiaus kryžkelės buvo nuoseklus kilimas į aukštumą. Eiti kur kas sunkiau nei į Nemunaitį. Algimanto tėvas Petras Vitkauskas nebuvo iš komunikabiliųjų mūsų krašto kaimiečių. Uždaras. Vis dėlto jį geriau pažinojau, nes buvo kaimynas, ribojosi mūsų laukai, jo sodyboje ketverius metus lankiau pradžios mokyklą. Pirmiausia užėjau pas jį. Raštelį paėmė, perskaitė ir į erdvę mestelėjo maždaug taip: *Perkūnžin*, ką jūs ten padarėte mokykloje, dabar trukdykis, metęs visus darbus! Už jį gerokai vyrėlesnis brolis Vladas, apskritai nelabai noriai bendravęs su tolimesniais kaimynais, nepratarė nė žodžio. Perskaitė, pasirašė pridėta kitą lapelį, kurį gražino man. Tekinas išskubėjau atgal į Nemunaitį. Suspėjau gal tik į paskutinę pamoką. Vos parsivilkau namo. Tą dieną dėl mokytojo užgaidų sukuriau beveik 30 km, – nukentėjau daugiau nei tie Vitkauskai. Koks tą vakarą galėjo būti pamokų ruošimas! Kitą rytą į mokyklą vėl išėjau vienas, neužsukdamas pas

Vitkauskus. Beveik pusiaukelyje, jau Kastriskėse, pavijo Vitkauskų vežimas. Jame abu broliai ir jų sūnūs. Pasisveikinau sustojęs šalikelėje, o jie nuvažiavo tolyn, net neurbtelėję. Vežime dar būtų užtekę vietos ne tik man. Abu Vitkauskai kelias dienas su manimi nesikalbėjo. Į Nemunaitį ir namo eidavau vienas. Nueidavau anksčiau už juos. Likau lyg ir kaltas dėl to pusbernių konflikto su mokytoju.

PAVAKARIO VARPAI

Naujųjų 1950 m. pirmą ar antrą dieną kažko reikėjo popiečiu ateiti į mokyklą. Gal ne visiems, Vitkauskai nėjo. Ėjau artimesniu keliu – Čigonakeliu. Diena buvo niūri. Būdamas ant Nemunaičio kaimo (kolonijų) laukų, prie Stoniakalnio, išgirdau iš slėnio sklindančius dus-

1950–1952 m. laidos moksleivių grupelė Nemunaityje. Iš kairės į dešinę autorius, Joana Jarmalaitė, Motiejus Vaclovas Vaitulionis, Gražina Kirvelevičiūtė, Romualdas Dilijonas. 2006-05-27. Jurgio Kochansko nuotr.

lius Nemunaičio bažnyčios abiejų varpų dūžius. Varpais skambino ilgai. Kas tai? Vakarinėms pamaldoms dar anksti. Be to, joms skambindavo trumpai – vos keletas dūžių. Ir tik vienu varpu. Panašu į laidotuves. Iki mūsų buvo atsiritęs gandas, kad Nemunaityje šiomis dienomis sušaudyti keli vyrai. Nakvojau pas Paulinką savo kampe. Čia sužinojau, kad gruodžio 28 d. naktį Nemunaityje partizanai sušaudė tris jaunos miestelio vyrus. Už miestelio nuošalyje netoli miško stovėjusioje mažytėje Jono Bieliūno pirkelėje šeimininko akivaizdoje ir ant jo lovos buvo susodinti ir automatu sušaudyti iš miestelio atsivesti Vytautas Česynas, Juozas Kanišauskas ir Jonas Sventickas. Gal tik prieš porą metų sužinojau, kad ten buvo atvestas ir ketvirtas vyras – Antanas Burzdikas, bet jį partizanai palikę gyvą. Išeitų, kad taip norėta jį perspėti? Egzekucijos vykdymas ne lauke, ne vieno iš pasmerkusių namuose, o Bieliūno pirkelėje

taip pat turėjo kažkokią prasmę. Taigi šaudyta ne be atodairos. Tuo metu Bieliūnas sunkiai vertėsi, ypač žiemą. Darbo neturėjo, kaip daugelis nemunaitiškių. Netgi daržo neturėjo, nes jo paveldėta pirkutė stovėjo ant svetimos žemės. Taisydavo batus, bet stigo užsakymų, nes būta konkurentų. Sušaudytieji vertėsi ne lengviau.

Nemunaičio apylinkėse 1949 m. vis dažniau tyliai sklidė šnabždesiai, kad naktimis ūkininkus aplankydavę nežinomi negirdėti partizanai, kurie tiesiog plėšikavę. Netgi pasakota, kad kai kurių veidus dengę lyg iš avikailio padarytos kaukės. Žmonės įtarinėjo kažką negera. Toji grupė toliau nuo miestelio esančiuose kaimuose nesirodė. Rudeniop tie šnabždesiai sustiprėjo. Tuo metu Nemunaičio pašonėje, Vangelonyse, lindėjo buvęs partizanas nuo 1944 m. vasaros, bet vėliau nuklydęs kitais keliais ir už plėšimus bei nekaltų žmonių žudymą 1949 m. birželį partizanų karo lauko teismo pasmerktas myriop Alfonsas Bucevičius – *Studentas*. Daugiškiais vadinti Juliaus Makarevičiaus – *Varpo* vadovaujami Geležinio Vilko grupės partizanai, kurių veikimo erdvėje 1949 m. atsidūrė Nemunaičio apylinkės, rudenį per ryšininkus išsiviliojo *Studentą* iš jo slaptavietės ir Užupių kaimo pakraštyje, Alovės upelio pašlaitėse, įvykdė partizanų teismo nuosprendį. Apie paskutinę egzekuciją Nemunaitėje ši bei tą pasakojo *Varpo* vyrai, anų Naujųjų Metų išvakarėse parą kitą glaudęsi mano gimtajame Vabalių kaime.

Kas galėtų paneigti šią partizanų akciją Nemunaitėje buvus nuosprendžio *Studentui* vykdymo tąsa, t. y. kad tie partizanus kompromitavę nemunaitiškieji būvę *Studento* parankiniais ir jų pavardės sužinotos per priešmirtinį *Studento* tardymą. Tikriausiai neatsitiktinai ir nuosprendis nemunaitiškiams įvykdytas dviejų jaunų vyrų akivaizdoje. Pašnibždomis kalbėta, jog vienas kitas apylinkės jaunas vyras tuomet tyliai dingęs iš namų ir *užsitrynęs* dideliuose miestuose, kad išvengtų anų trijų likimo... Gal tą plėšikų gaują kontroliavo MGB?

Istorinis ekskursas: kiek į šalį nuo Bieliūno pirkelės, pamiškėje žydų kapinių link, 1919 m. sausį parapijos sueigos nutarimu, išsirikiavusi 30 vyrų grandinė sušaudė žmogžudžius Vinčą Būtėną, Petrą Salduką (Liesuką?) ir Kazį Zaviliauską. Stasys Baranauskas nusišovė nelaukdamas, kol jį suims įtūžę vyrai. Taip buvo likviduota plačioje apylinkėje veikusi plėšikų ir galvažudžių gauja. Tik plėšikavusius, bet nedalyvavusius žudynėse užsistojo klebonas. Jie buvo palikti gyvi, bet gerokai primušti ir kitaip pažeminti kaimynų akivaizdoje.

KELIONĖS Į LANKAS

Tai mažytis viensėdis (senoviškai – užsienis) paneunėje. Ten buvo keturios sodybos. Gyveno Jasioniai,

Kucevičiai, Rageliai ir į žentus atėjusio Paulinkos brolio Antano Jeglevičiaus šeima. Nežinau, kam priklausė tos Lankos, Nemunaičiui ar Vangelonims. Nuo abiejų šių gyvenviečių Lankas skyrė miškas. Kaimelis buvo išikūręs kitados Nemunaičio miesteliui priklausiusiuose laukuose bei lankose. Nuo miestelio pakraščio – už bažnyčios ir kapinių – iki Lankų buvo apie 2 km mišku. Ten vedė paprastas, bet platokas miško kelelis. Jis ėjo per gražų, retą, augusį pušyną. Tame lygiame miške ant purios žalių samanų paklotės driekėsi daugybė pataisų.

Besislapstęs nuo tremties Antanas Jeglevičius 1950 m. pavasariop legalizavosi ir apsigyveno savo sodyboje. Tais metais mane Paulinka bent trejetą kartų siuntė pas brolių. Porą kartų liepė pasakyti kažką tokio buitiško. Abu kartus vienodai. Jo sodyba stovėjo arčiausiai Nemunaičio. Tik perėjus mišką, dešinėje, pušų apsuptyje driekėsi nemaža aptverta sodyba. Nauja, tik prieš pat karą statyta pušinių rąstų pirkia su tuomet plitusiai trijų skilčių langais tiesiog švietė naujumu. Kitos Lankų sodybos stovėjo atokiau, atviroje erdvėje link Nemuno. Priartėjus prie sodybos, kieme sulėjo pririštas didelis šuo. Sustojau. Iš pirkios išėjo patsai sodybos šeimininkas. Į vidų nepakvietė, nors mane pažinojo. Pasikalbėjome prie vartelių. Paulinkos siunčiamas paskutinį kartą ėjau tą pačią 1950 m. gal lapkričio pradžioje. Tą kartą nešiau sulankstyta raštelį, kurio kraštas buvo užlipdytas popieriaus juoste. Kaip paprastai, pradėjus loti šuniui iš pirkios prie vartelių išėjo šeimininkas. Einant šeimininkui kažkaip nejučia pakėliau akis ir akimirksniu pamačiau, kaip kažkas atsargiai pažvelgė pro langą. Tai buvo vyriškio galva. Antanas gyveno vienas, ruošėsi važiuoti pas žmoną į Sibirą. Supratau, kad namuose esama svetimų žmonių, kurie nenori, kad aš juos matyčiau. Apie pastebėtą pirkioje žmogų neprasitariau nei šeimininkui, nei Paulinkai.

Prasitariau apie tai tik šiame tekste beveik po 60 metų. Praturtintas vėlesnio žinojimo, dabar esu įsitikinęs, kad ten buvo Geležinio Vilko grupės vadas *Varpas* – Julius Makarevičius – su savo vyrais. Jis dar ne taip seniai buvo apvalęs Nemunaitį ir apylinkę. Jeglevičiaus sodyba Lankose išsiskiria dar ir tuo, kad 1942 m. pabaigoje pagal pėdsakus sniege girininkas Baleika su eiguliais aptiko tris besislapstančius ginkluotus jaunus Nemunaičio žydus, kurie iš pradžių atsišaudė, o paskui pasidavė, bet vedami į Nemunaitį tarsi mėgino bėgti ir buvo iššaudyti. Retsykiais apylinkėje plėšikaujančių trijų ginkluotų žydų seniai ieškota. Kas galėtų paneigti ir sodybos šeimininką prisidėjus prie to, kad būtų užtikti tie pėdsakai. ❧

Deleguotas gerumas

GUODA AZGURIDIENĖ

Šiais laikais populiariu nežiūrėti į labdarą rimtai. Ne tik Lietuvoje, praktiškai visose Europos Sąjungos valstybėse. Ne tik buitškai, bet ir iš esmės. Jei svarstant visuomenei aktualią temą – sveikatos apsaugos, švietimo, skurdo prevencijos, viešųjų erdvių tvarkos – pasiūloma vieną ar kitą problemą (pvz., reabilitacijos finansavimo, bran- gaus gydymo, talentų ugdymo ir pan.) palikti spęsti pačiai visuomenei, organizuojant ir finansuojant šį spren- dimą labdaros keliu, tai šitai net nesvarstoma. Toks pasiūlymas laikomas nerimtu, nemoksliniu (nepagrįstu) ir, svarbiausia, nepatikimu.

Pasiaiškinkime, kas gi yra toji lab- dara. Labdara yra žmogaus ar žmonių grupės savanoriška veikla, teikianti naudą kitiems žmonėms arba jų gru- pėms. Kitaip sakant, tai yra veikla arba lėšos, kurių žmogus neprivalo skirti tam tikslui (to neverčia įstaty- mas ar darbiniai įsipareigojimai), bet skiria savo sprendimu.

Prieš nusprenddami, ar tai patikima, turėtume išsiaiškinti priežastis, kodėl žmonės vis dėlto labdarą teikia. Min- tis tarp eilučių, kuria remiamasi tei- giant, jog labdara yra nepatikimas institutas tvarkytis visuomenės gyve- nimą, yra manymas, kad daryti gera nesą racionalu. Ypač šiuolaikinėje, va- dinamosiomis ekonominėmis vertybė- mis besiremiančioje visuomenėje. Esą žmogus daro tik tai, kas jam patinka (naudinga) arba ką daryti jis privalo. Tiesa, esama pasitikinčiųjų tik tais veiksmais, kuriuos žmogus daro ver- čiamas įstatymo, nes veiksmo nauda galinti nesutapti su visuomenės nau- da ir apskritai gali kisti. Ir jei tik lei- si žmogui rinktis, tai jis būtinai pasi- rinks ką nors bloga – ne tą suvalgys,

per daug išgers, ne tą žiūrės ir skai- tys, ne taip dirbs ir ilsės. Toks ma- štymas veda į totalitarinę visuomenę, kurioje vietos labdarai apskritai nėra, nes nėra vietos jokiam žmogaus sava- noriškam veiksmui ar minčiai. Sma- gu, kad šiandien toks požiūris nevy- rauja, bet pravartu prisiminti, kad esama ne tiek jau mažai taip galvo- jančių žmonių.

Grįžkime prie naudos. Ar labdarą daryti gali būti naudinga? Ne, aš ne apie mokesčių lengvatas labdaros ir paramos teikėjams, ne apie viešuosius ryšius, socialinės verslo atsakomybės madą ir amžiną gavėjų dėkingumą.

Klausimas yra apie žmogaus pri- gimtį ir racionalumo sąvokos teisingą interpretaciją. Dauguma ekonomikos teorijų remiasi prielaida, kad žmogus yra racionalus, tačiau skirtingos teo- rijos skirtingai tą racionalumą trak- tuoja. Materialistinės mokyklos asme- ninės naudos sąvoką susiaurina iki materialios naudos ir paverčia ją kari- katūra: tai išeina, kad racionalus žmo- gus nuolat skaičiuoja pinigus (tikriaus-iai tam visur nešiojasi kompiuterį su bevieliu ryšiu) ir daro tik tai, kas jam naudinga materialiai. Toks žmogus veikiausiai nedovanoja dovanų drau- gams per šventes (nebent potencia- liai naudingiems), nelanko susirgusių artimųjų, niekuomet neperka jokių daiktų, kurie yra tiesiog gražūs; ne- leidžia savo laiko šne- kėdamas apie nieką, turėtų net į vakarė- lius nevaikščioti (nes juk vieni nuostoliai). Žinia, tokių žmonių esti, tačiau ne tiek jau daug, kad pagal juos spręstume apie visuo-

menės elgesį. Esama ir visiškų sava- naudžių, kurie greta to, kas naudinga, dar daro tai, kas jiems labai smagu. Pavyzdžiui, leidžia pinigus pasilinks- minimams, nors šeima skursta. Ta- čiau jie taip pat nėra kriterijus.

Normalus žmogus negali būti pa- tenkintas gyvenimu, turėdamas tik pinigų ir malonumų. Jam dar reikia gerų santykių su artimaisiais, draugų dėmesio, kolegų pripažinimo, bendru- mo jausmo, galų gale vidinio pajau- timo, kad prasmingai gyveni. Netgi materialistai pripažįsta, kad žmogui tokie poreikiai yra būdingi. Taigi išei- tų, kad labdarą daryti gali būti nau- dinga ir, esant tam tikroms sąlygoms, visiškai racionalu. Tuomet kodėl ma- nymas, kad žmogus darys gera, yra laikomas nepagrįstu? Ar kažkas yra moksliskai įrodęs, kad žmogui iš pri- gimties būdinga daryti bloga? Neteko girdėti. Lieka versija, kad kokios nors problemos sprendimas labdaros keliu yra nepatikimas. Mat mes iš anksto nežinome (negalime tiksliai apskai- čiuoti), kiek žmonių išreikš savo gerų darbų poreikį būtent šiuo būdu.

Žmogaus noras daryti gera ir realūs veiksmi labai dažnai skiriasi. Sako- me, giliai širdyje žmogus yra puikus, tik elgiasi priešingai, antai yra šykš- tus. Tas, kuriam pasiseka tą savo vadinį puikumą atskleisti, jaučia- si laimingas, o kuriam nepavyksta – jaučiasi blogai, bet išlieka potencialiai geras. Be abe- jo, šis gebėjimas atsiskleis- ti labiausiai priklauso nuo konkretaus žmogaus bran- dos, valios ir išminties. Ta- čiau neabejotinai tam įta- kos turi ir visuomenės sąranga bei vertybės. Tai

galime stebėti lygindami aukojimo kultūrą skirtingose šalyse. Kadangi visos didžiosios pasaulio religijos skelbia žmogaus gerumą esant jo esmine savybe, o meilę artimui – didžiule dorybe, religijų skirtumai čia gerokai mažiau svarbūs negu socialiniai skirtumai. Valstybėse, kuriose labiau pasitikima labdara, ši kultūra yra gerokai brandesnė. Tokiose šalyse kaip JAV ar Indija yra daugybė organizacijų, išsilaukančių iš privačių aukotojų lėšų. Tos organizacijos ne tik rūpinasi skurdžiais, ligoniais, mokymu ar kultūriniais renginiais. Savanoriškos bendruomenės, draugijos, asociacijos bei paskiri asmenys atlieka įvairiausias funkcijas visuomenėje – nuo socialinės rūpybos, paramos verslumui iki mokslo plėtojimo. Tuo tarpu Europoje labdaros arba aukojimo kultūra yra marginalinė, – taigi nepatikimas reikalas.

Europiečiai yra atpratę nuo poreikio duoti ir gauti savanoriškais pagrindais. Labdara europietiškoje kultūroje šiandien asocijuojasi su dalijimu to, kas lieka esant progai arba davimu tiems, kuriems valstybė kažkodėl nedavė (nors turėtų) arba iš principo negali duoti (pavyzdžiui, našlaičiams – tėvų). Labdara Europoje ir Lietuvoje ypač dažnai teikiama remiantis emocija, kuri mus sugraudina, ypatingai paliečia. Todėl surinkti lėšas Lietuvoje yra daug lengviau vaikams negu seneliams, medicinos prietaisams, o ne juos aptarnaujantiems žmonėms. Nors ir būdama labai žmogiška, labdara, kuri kyla iš emocijos, negali būti nei patikima, nei ilgalaikė. Labdara, galinti atlikti savo funkciją, t. y. leisti žmonėms patiems spręsti kažkokią problemą, turi būti paremta išsąmoninta atsakomybe. Kasdiene, ne progine. Už save, savo vaikus, tėvus, artimuosius ir visą visuomenę.

Ar mes turime pagrindo sakyti, kad europiečiai yra kitokie žmonės, t. y. šykštesni, egoistiškesni? Vargu. O gal jie turi mažiau pinigų (nei kokie amerikiečiai)? Tikrai ne, ypač jei lyginsi-

me ne su JAV, o su Indija. Kuo šiuo atžvilgiu išsiskiria europiečiai? Jie turi savo gerovės valstybes. Gerovės valstybė tam ir yra gerovės, kad pasirūpintų. Visais: ligoniais, skurdžiais, našlaičiais, talentais, sodais, teatrais, dviračių takais, benamiais gyvūnais ir t. t. Iš piliečių reikalaujama tik mokėti mokesčius, o visi geri darbai už juos padaromi valstybės. Gali pagaltoti, kad tai visai neblogas variantas. Centralizuotai surinkus lėšas galima padaryti daugiau „gero“, paskirstyti lėšas visiems jų trokštantiems, o atskiram žmogui dėl to nebereikia sukėti galvos. Vartotojo rojus. Pavyzdžiui, sendamas turkas, indas ar kinas žino, kad senatvėje jam reikės būti išlaikomam savo vaikų, o jei jų nėra arba jie to nedarys, tai reikės eiti elgetauti – būti priklausomam nuo žmonių gerumo. Europietis žino, kad gauti pensiją yra jo teisė, nepriklausoma nuo jo vaikų pajamų, ir jei ji bus sumažinta, pavyzdžiui, dėl ekonominės krizės, tai galima bus eiti streikuoti, o gal net nuversti vyriausybę. Savo teises aš žinau (išmokė ta pati gerovės valstybė ir vadinamasis nevyriausybinis sektorius), o kitų teisės manęs nejaudina – tam yra politikai, kad visų teisėmis pasirūpintų. Ar tai visada teisinga kitų atžvilgiu, europietis jau nebegalvoja. Jis juk moka mokesčius. Kadangi mokesčiai didžiuliai, mainais už juos irgi nori daug – antai nežinoti, kokio dydžio pasidarė valstybės „gerumo“ išpareigojimai, gulantys ant jų vaikų pečių, arba kad didelė dalis šelpiamųjų gyvena geriau už šelpiančiuosius. O maloniausia – pamiršti būti atsakingam ne tik už kitus, bet ir už save.

Taip nebuvo visada – vos prieš šimtą metų dar nebuvo delegavę savo gerumo valstybei. Kaip ir visas pasaulis, Europa užaugo iš privačių mecenatų lėšų, kurie statydino universitetus ir bažnyčias, išlaikė našlaičių prieglaudas ir talentų mokyklas.

Kai valstybė tampa gerovės, jos piliečiams vis mažiau lieka progų parodyti savo gerumą. Gyvenimas jo

nebeprovokuoja. Jis gerumą pasiūlo patogiai nusipirkti – pavyzdžiui, pirkti ženkliuku pažymėtus gaminius prekybos centre (galiu pirkti ir tuos, skirtumas juk nedidelis) arba nusiųsti žinutę mobiliuoju telefonu bežiūrint TV. Be to, kiekviename žingsnyje sutinkame žmogų, kuriam atlikti gerą darbą yra jo apmokama veikla: socialiniai darbuotojai mokykloje, didesniame kolektyve, savivaldybėje, ligoninėje; socialinė policija paguos pasimetusį, sutaikys susipykusį, pagelbės neįgaliajam, senam ar skurstančiam. Jei ką nors panašaus pradės daryti šiaip žmogus, ne iš profesinės, o iš žmogiškosios pareigos, jis bus ne tik neskatinamas, bet baudžiamas. Jei kokioje Švedijoje padėsi senutei sutvarkyti butą, tai turėsi apie tai pranešti vietiniai valdžiai ir susimokėti pajamų mokesčių (jei gavai už darbą kokį nors atlygį). Jei nesi medikas ir matai gatvėje apalpusį žmogų, nors galvoji, kad gali jam padėti, vis dėlto negali. Todėl nenuostabu, kad kitą kartą nebebandai, dar kitą kartą jau ir nebenori. O jei dar namie nemuši vaikų, nerūkai, visada gatvėje praleidi pėsčiuosius ir kartą per metus prieš šv. Kalėdas paaukoji labdaros akcijai, tai imi laikyti save tiesiog idealiai doru žmogumi.

Girdėjau per TV reportažą. Žmogus pasakojo, kokių bebras pridaras jo sodyboje eibių ir kuo rimčiausiai tvirtino, kad kažkas už tai turi būti atsakingas! Pagalvojau, kad ta absurdo nata reportažas ir baigsis. Pasirodo ne – atrado ir atsakingą. Vietinio medžiotojų būrelio vadovas nerišliai teisinosi, kodėl jie to bebro nenušovė. Būtų juokinga, jei nebūtų graudu. Jeigu yra institucijos, atsakingos už nuverstus medžius prie mano prūdo, už kurmrausius mano kieme, tai kodėl man turėtų rūpėti gaisras mano kaimyno sodyboje? Gal ir patogų gyventi, tačiau klausimas iškyla kitas – kuo žmogus skiriasi nuo to bebro? Ar tik tuo, kad jo negali nušauti medžiotojų būrelis? ❧

Bažnytinio paveldo muziejus

GIEDRĖ JANKEVIČIŪTĖ

Oriai ir iškilmingai, dalyvaujant ne tik steigėjams – Vilniaus arkivyskupijai ir Vilniaus savivaldybei – atstovaujantiems kardinolui Audriui Juozui Bačkui ir miesto merui Viliui Navickui, bet ir iškiliems svečiams – Kelno arkivyskupui kardinolui Joachimui Meisneriui, Lietuvos Respublikos prezidentei Daliai Grybauskaitei, Seimo pirmininkei Irenai Degutienei – 2009 m. spalio 18 d. per dailininkų globėjo šv. Luko šventę Vilniuje buvo atidarytas Bažnytinio paveldo muziejus (BPM).

Įsikūrė jis restauruotoje Šv. Mykolo bažnyčioje – vienoje gražiausių Vilniaus šventovių, kuri keletą dešimtmečių buvo tarsi iškritusi iš miesto kultūrinio peizažo, nors ir nebuvo uždaryta. Nuo 1964 m. čia veikė architektūros muziejus. Keistas muziejus. Įdomus beveik išimtinai profesionalams, labai retai praveriantiems sunkias bažnyčios duris. Ne ką dažniau nei architektai ar jų studentai čia užsukdavo architektūros istorija susidomėję tyrinėtojai. Tiesa, apsilankydavo vienas kitas ypač smalsus

turistas arba entuziastingas Vilniaus mylėtojas, troškęs savo akimis išvysti puošnų šventovės skliautą, garsųjį Leono Sapiegos ir jo žmonų Dorotėjos Firlėjūtės bei Elzbietos Radvilaitės antkapį, Teodoros Kristinos Tarnovskos-Sapiegienės bei anksti mirusio Leono Sapiegos sūnaus Kristupo antkapines lentas.

Taigi bažnyčia buvo atvira lankytojams, bet atrodė liūdnei. Nykūs architektūros muziejaus stendai su pablukusiais XX a. pastatų planais ir nuotraukomis kliudė aprėpti vidaus erdvę. Ne tik įranga, bet ir patys eksponatai disonavo su autentiška architektūra. Pastatą buvo sunku suvokti ir kaip muziejų, ir kaip šventovę, ir kaip Sapiegų mauzoliejų, nors antkapiai stebuklingai išliko per visus bažnyčios niokojimo etapus. Pirmą kartą Šv. Mykolo bažnyčia stipriai nukentėjo XIX a. pabaigoje uždarius bažnyčios

Bažnytinio paveldo muziejaus ekspozicija restauruotoje Šv. Mykolo bažnyčioje. 2009. Kęstučio Stoškaus nuotr.

ir greta buvusio vienuolyno kompleksą. Tarpukario metais bažnyčia buvo aptvarkyta, vėl veikė. Dar kartą visų kilnojamųjų religinio meno vertybių – paveikslų, relikvijorių, liturginių reikmenų – ji neteko Antrojo pasaulinio karo pabaigoje. 1951 m. buvo išgriauti XVIII a. interjero įrenginiai: barokiniai stiuko altoriai, sakykla, išmontuoti ir Tauragės bažnyčiai perduoti vargonai, nors sprendimas čia atidaryti architektūros muziejų buvo priimtas 1948 m.

Dabartinis muziejinis statusas padėjo grąžinti šventovei dalį jos tapatybės. Rengiantis BPM įkurtuvėms, atstatytos silikatinėmis plytomis užmūrytos langų angos, išgriautos sovietmečiu įrengtos pertvaros prie bažnyčios prisišliėjusiame vienuolyno koridoriuje, remiantis Jano Bulhako nuotraukomis, atkurta tvorelė vargonų balkone. Architektūrinius pertvarkymus lydėjo pastangos kiek

Bažnytinio paveldo muziejaus ekspozicijos fragmentas restauruotoje Šv. Mykolo bažnyčioje. 2009. Kęstučio Stoškaus nuotr.

įmanoma atstatyti buvusius dekoro elementus. Muziejaus atidarymo proga į Šv. Mykolo bažnyčią sugrįžo šios šventovės didžiojo altoriaus paveiks-lai ir šoninius altorius kadaise puošę

šv. Mykolo ir šv. Klaros atvaizdai. Vėl suskambėjo bažnyčios varpinėje pakabinti trys restauruoti XVIII a. varpai. Jų skambesys, skelbiantis, kad šventovė vėl gyva, kiek suerzino prie nebylaus bažnyčios buvimo pripratusius negausius kvartalo gyventojus, bet jiems turbūt teks pratintis prie šio tokio šurmulio, kuris paprastai liudija, kad muziejus įdomus ir sugeba sudominti lankytojus.

Kaip atrodo naujojo muziejaus ekspozicija?

Ekspozicijos architektės Ingrid Busenius pasiūlymu, lankytojams atvertas šoninis įėjimas, o tiesioginis įėjimas į bažnyčią, tiksliau priebažnytį, įstiklintas, paverčiant prieangį ekspozicijai tinkančia erdve. Papildomo ploto labai reikėjo, nes muziejaus eksponatams vietos mažoka: jiems skirtos navos, zakristija ir vargonų balkonas. Vienuolyno koridoriuje prie bažnyčios įrengta bilietų kasa ir knygnėlis, kelios kitos vienuolyno patalpos pritaikytos darbuotojų kabinetams bei saugykloms.

Kol kas gausiausia muziejaus kolekcijos dalis – bažnytiniai rūbai. Ypač gausus arnotų rinkinys. Muziejaus direktorė Sigita Maslauskaitė, pristatydama artimiausius veiklos planus žadėjo, kad ekspozicija nuolat kis, sieks supažindinti visuomenę su visais muziejaus rinkinių turtais. Muziejaus rinkiniai buvo palyginti nemaži prieš išsikeliant į Šv. Mykolo bažnyčią, o po oficialaus atidarymo jie dar labiau išaugo, nes Vilniaus arkivyskupijos bažnyčių administratoriai mielai atiduoda į muziejininkų rankas nebe-naudojamus liturginius reikmenis ir bažnytinio meno kūrinius, kurių prižiūrėti savo jėgomis neturi nei sąlygų, nei galimybių. Kunigų palankumą muziejui didina muziejininkų įsipareigojimas esant reikalui, pavyzdžiui, ypatingų iškilnių proga, skolinti eksponatus jų buvusiems savininkams, norintiems panaudoti šiuos dirbinius pagal pirminę paskirtį – liturgijai, bažnytinėms apeigoms.

Žinoma, kai kurie kūriniai iš muziejaus turbūt neiškelia ir į saugyklas

nebus dedami. Visų pirma tai galioja ekspozicijos branduolį sudarančioms vertybėms iš Vilniaus katedros lobyno – Goštautų monstrancijai, šv. Stanislovo relikvijoriui, XVI a. li-

Bažnytinio paveldo muziejaus ekspozicijos fragmentas restauruotoje Šv. Mykolo bažnyčioje. 2009. Kęstučio Stoškaus nuotr.

turginėms taurėms ir kitiems aukškalystės šedevrams, kuriais pagrįstai didžiuojamės kaip nacionaliniu turtu.

Katedros lobynas – ne tik istoriniu požiūriu įdomiausia muziejaus rinkinio dalis. Būtent lobyno sugražinimas Bažnyčiai paženklino realią meno vertybių restitucijos pradžią ir suteikė impulsą Vilniaus arkivyskupui kardinolui Audriui Juozui Bačkiui 2005 m. spalio 7 d. paskelbti dekretą dėl Bažnytinio paveldo muziejaus įsteigimo. Faktiškai lobynas perėjo teisėtiems savininkams 2006 m. kovą. Muziejus jau buvo įsteigtas juridiskai, ieškota jam tinkančios būstinės, tad kardinolo pažadas neslėpti atgautų turtų nuo visuomenės skambėjo iš tikrųjų svariai.

Po neilgų svarstymų buvo nutarta, kad tinkamiausia vieta muziejui – nuo pat pradžių memorialinę funkciją turėjusi Šv. Mykolo bažnyčia, iš kurios kaip tik buvo iškelti architektūros

muziejaus eksponatai. Kol bažnyčioje dirbo restauruotojai ir statybininkai, Lietuvos nacionaliniame muziejuje buvo repetuojama būsimoji BPM ekspozicija. Surengtos net penkios parodos, skirtos bažnytinio meno paveldui pristatyti. Pirmoji, simboliškai pavadinta „muziejaus inauguracine“ paroda, buvo atidaryta 2006 m. kovo 8 d. Kitais metais įvyko paroda, skirta Vilniaus vyskupui palaimintajam Jurgiui Matulaičiui (1871–1927). Ją sekė šiuolaikinės Lietuvos dailininkės Salvinijos Giedrimienės bažnytinės tekstilės pristatymas, po jos – paroda „Lietuvos jėzuitų provincijai – 400 metų“. Ciklą užbaigė vizualiai ypač patraukli, intriguojamai pateikta ekspozicija „Neišekvojamiems dangaus turtams pašvęsta“, skirta Trakų paprinės bažnyčios 600 metų sukakčiai paminėti. Ši paroda priartino lankytojus prie Lietuvos christianizacijos ištakų.

Lietuvos nacionalinis muziejus ne tik supažindino visuomenę su būsimosios BPM vertybėmis. Gilias tradicijas turinčios muziejinės institucijos darbuotojai padėjo mažiau patyrusiems kolegoms nuolatinėmis konsultacijomis, taip pat teikė praktinę pagalbą konservuojant ir restauruojant eksponatus. O kur dar moralinis palaikymas! Nacionalinio muziejaus darbuotojus, o pirmiausia jo direktorę Birutę Kulnytę dera laikyti naujojo muziejaus krikštatėviais ir krikštomotėmis.

Rengiantis įkurtuvėms, pasinaudota ir užsienio specialistų patirtimi: Vilniaus katedros lobynas nuo 2008 m. liepos 2 d. iki 2009 m. sausio buvo rodomas Lenkijoje: pirmiausia Varšuvos Karalių pilyje, vėliau Krokuvos Vavelyje. Pasirodymo Lenkijoje proga, bendradarbiaujant Lietuvos ir Lenkijos dailės istorikams bei muziejininkams, išleistas gana išsamus ka-

talogas (*Skarbiec Katedry Wileńskie*: Katalog, opracowali Dariusz Nowacki, Anna Saratowicz-Dudyńska, Warszawa, 2008), padėjęs gerokai praplėsti ir patikslinti anksčiau skelbtus duomenis apie BPM perduotus saugoti auksakalystės dirbinius. Šį leidinį, jei neskaičiuosime Maslauskaitės mokslinių tyrimų, skirtų šv. Kazimiero atvaizdų istorijai, galima laikyti pirmuoju naujojo muziejaus indėliu į Lietuvos bažnytinio paveldo tyrinėjimus.

Tarptautinio bendradarbiavimo patirtį muziejaus kūrėjai pasitelkė ir sprenddami vieną svarbiausių uždavinių: ką ir kaip rodyti inauguraciniėje parodoje. Muziejaus kūrimo grupei vadovavo dailės istorikas iš Kelno Martinas Seidleris, projektuoti ekspoziciją patikėta architektėi Busse-nius, įrengusiai Kelno ir Miunsterio katedrų lobynų ekspozicijas. Vokiečių specialistai, atidžiai susipažinę su rinkiniu ir jo istorija, suformavo este-

Bažnytinio paveldo muziejaus ekspozicija restauruotoje Šv. Mykolo bažnyčioje. 2009. Kęstučio Stoškaus nuotr.

tiniu ir istoriniu požiūriu išraiškinga, kompaktiška, bet kartu įvairia ir turtingą ekspoziciją, leidžiančią bažnytinio meno ir Bažnyčios istorijoje šiek tiek praprususiam lankytojui susidaryti pakankamai aiškų išpūdį apie Vilniaus arkivyskupijoje buvusius turtus.

Atidarius muziejų prasidėjo įtemptos darbo dienos. Puikiai suprasdami, kad estetiška ekspozicija savaime dar nėra pakankama vertybė lankytojui, ateinančiam susipažinti su bažnytiniu menu, liturgijos reikmenimis, jų funkcija ir simbolika, taip pat ir Katalikų Bažnyčios istorija Lietuvoje, muziejaus darbuotojai nuo pirmųjų dienų plėtoja įvairialypę edukacinę veiklą.

Rengiamos ekskursijos, visiems norintiems sudaryta galimybė pasižūrėti Lietuvos dailės istorikų draugijos narių, žinomų bažnytinio meno specialistų sukurtus dokumentinius filmus apie Lietuvos vienuolynus. Planuojami mišių liturgija ir jos metu naudojamus reikmenis komentuojantys edukaciniai užsiėmimai, ketinama kurti filmukus, iliustruojančius liturginių indų ir drabužių naudojimą, atskleidžiančius jų kilmę ir simboliką. Muziejaus darbuotojai neabejoja: tik būdamas gyvu tarpininku tarp Bažnyčios ir jai nepriklausančių žmonių, muziejus taps žinomas, įdomus ir patrauklus, tik taip jo eksponatai išgis prasmę ne vien žinovams, eliti-

nei publikai, bet visiems, besidomintiems Lietuvos praeitimi ir Katalikų Bažnyčia.

Šiandien jau galima pasakyti, kad naujasis muziejus, gražinės ilgus metus apleistai Šv. Mykolo bažnyčiai reikšmingą jos tapatybės dalį, padėjo atkurti vadinamąjį „Vilniaus Senamiesčio ansamblį“, kurį sudaro trys šventovės – Šv. Mykolas, Šv. Ona ir Bernardinai. Norėtusi tikėtis, kad muziejus, pristatantis autentiškas vertybes, įvaizdinančias Bažnyčios, valstybės ir visuomenės istoriją, atliks ir dar vieną svarbų darbą – padės sumažinti skirtį tarp Katalikų Bažnyčios ir žmonių, kurie jos gyvenime nedalyvauja, tačiau nori ją arčiau pažinti. ❧

Bažnytinio paveldo muziejaus ekspozicija restauruotoje Šv. Mykolo bažnyčioje. 2009. Kęstučio Stoškaus nuotr.

Apgauti augalo „ausį“ Šaltojo karo programa Nacionalinėje dailės galerijoje

TOMAS VAISETA

Sovietų Lietuvos mokslininkai buvo įsitraukę į kosmoso lenktynes. Maskva jiems buvo patikėjusi išsiaiškinti, ar įmanoma nesvarumo sąlygomis auginti augalus ir kaip jie vystosi. Pirmiausia etape mokslininkai dar Žemėje sukūrė aparatus, kurie besisukdami imituodavo nesvarumo būseną ir apgaudavo vidun įdėto augalo „ausį“, priimančią gravitacinės jėgos signalus. Augalui atrodydavo, kad žemės trauka dinga.

Apie šį eksperimentinį epizodą iš sovietų ir amerikiečių kosminių varžytuvių ir lietuvių dalyvavimą jose pasakojo Botanikos instituto Gravitacinės fiziologijos sektoriaus vadovė Danguolė Raklevičienė, pati prisidėjusi prie augalo „ausies“ (tai jos pavartota metafora, kad mokslininkai neišspręse klausytojai suprastų) apgavystės. Tačiau šiuo atveju mums svarbi ne tiek eksperimento sėkmė, kiek mokslinės metaforos universalumas: visą Šaltąjį karą galėtume suprasti kaip dviejuose skirtinguose aparatuose sugrūstų augalų „ausies“ apgaudinėjimą, kai eliminuojamas natūralus žemės traukos pojūtis (sakytume, blaivus protas) ir primetamos dirbtinės sąlygos savo tiesai įrodyti.

Nacionalinėje dailės galerijoje spalio 2 d. – gruodžio 6 d. apgaudinėtos augalo „ausies“ istorijai papasakoti buvo sukurta ištisa programa: pagrindinis akcentas ir programos priežastis buvo paroda „Šaltojo karo metų modernizmas. Menas ir dizainas: 1945–1970“, o

ją papildė penkių filmų vakarai ir dvi diskusijos – „Šaltasis karas ir modernėjanti Lietuva: Mokslas, technika ir kultūra“ ir „Informaciniai karai“.

Paroda apie ideologinį konfliktą virtuvėje

Šių metų rudenį visos Europos ir Jungtinių Amerikos Valstijų viešoji erdvė buvo sklidina Šaltojo karo tematikos. Atrodė, kad Berlyno sienos griūties dvidešimtmetis paskatino pažvelgti ir permąstyti XX a. antros pusės patirtį kone visus – nuo rimtų mokslininkų iki popkultūros atstovų. Pastarųjų veiksmus, žinoma, sunku būtų pavadinti refleksija, veikiau tik jos atšvaitais. Vis dėlto net nūdienos popikona Lady GaGa itališkajai *Variety* žurnalo versijai nusifotografavo *à la* sovietinės šeiminkės stiliumi (tiesa, vargu bau bent viena buvusi sovietinė šeiminkė save atpažintų). Todėl Viktorijos ir Alberto muziejaus (Londonas) paroda apie Šaltojo karo modernizmą į Lietuvą atvežta pačiu laiku.

Daugiau nei 250 dizaino, tapybos, skulptūros, architektūros ir kitų meno kūrinių pasakoja, kaip po Antrojo pasaulinio karo išplieskęs ideologinis konfliktas tarp JAV ir Sovietų Sąjungos paveikė techniką, mokslą, kultūrą ir gyventojų kasdienę aplinką, gyvenseną bei vaizduotę šiapus ir anapus „geležinės uždangos“. Mūsų šalyje dar retai pasitaikantys kultūri-

nei prieigai prie politizuotos praeities lietuviškoji žiniasklaida faktiškai liko abejinga, todėl verta supažindinti su pora įdomesnių britų spaudos publikacijų. Čia mūsų gidais po ekspoziciją tapo dienraščio *The Guardian* apžvalgininkas Francesas Stonoras Saundersas¹ ir *The Times* žurnalistas Tomas Dyckhoffas².

Dauguma pokario dizaino istorijų pristatomos taip, tarsi dizaineriai kūrė uždaruose burbuluose, neturėdami jokio ryšio su politika ir visuomene, ignoruodami dramblį kambaryje – Šaltasis karas buvęs didysis tų laikų naratyvas ir lėmęs viską: nuo skrudintuvo dizaino iki globalios politikos. Ši paroda kitokia. Ji atskleidžia, kaip varžėsi dvi modernybės vizijos. Kuri siūlo geresnį gyvenimo būdą? Abi pusės išleido milijonus propagandai – nuo plakatų iki prekybos mugių, tokių kaip Briuselio Expo – įrodyti, kad jų kuriamoje ateityje išsipildys daugiau lūkesčių.

Sovietai, puikiai išmanantys, kaip kultūrą paversti politikos įrankiu, daug spėjo nuveikti jau pirmaisiais pokario metais. Ekonominė galia atsilikdami nuo JAV, jie susitelkė prie uždavinio užkariauti žmonių protus. Tuo tarpu Amerika tarptautinio *Kulturkampf* prasme vis dar buvo skaisti. Bet ši nekaltybė greitai buvo iškeista į, kaip sakė vienas aukštas JAV strategas, „didžiausią galios poliarizaciją Žemėje“ nuo Romos ir Kartaginos laikų. „Mes privalome išoriniam pasauliui parodyti, kad turime kultūrinį gyvenimą ir jis mums rūpi“, – Niujorko Moderniojo meno muziejuje susirinkusiai publikai pareiškė diplomatas George'as Kennanas.

Kol Europa kilo iš pelenų, dvi supergalybės ėmė kurti keistai įmantrų kultūrinį gyvenimą. Jau 1945 m., kol Berlyno griuvėsiuose vis dar voliojosi lavonai, rusai pastatė nuostabius spektaklius Valstybinėje operoje, kur

¹ Frances Stonor Saunders, „We too have such things“, in: *The Guardian*, 2008-09-06. Prieiga per internetą: <http://www.guardian.co.uk/ar->

[artanddesign/2008/sep/06/design.coldwar](http://www.guardian.co.uk/artanddesign/2008/sep/06/design.coldwar).

² Tomas Dyckhoff, „Cold War Modern at the V & A Museum“, in: *The Times*, 2008-

09-22. Prieiga per internetą: http://entertainment.timesonline.co.uk/tol/arts_and_entertainment/visual_arts/article4788906.ece

pomada išsitepę generolai klausėsi Christopho Willibaldo Glucko „Orfėjo“, o ant jų krūtininių skimbčiojantys medaliai akomponavo muzikai. Amerikiečiai atsakė atidarydami patogiai baldais apstatytus ir apšildytus „Amerikos namus“, siūlančius pažiūrėti filmų, meno parodų, pasiklausyti koncertų ir diskusijų. O visų renginių akcentas – Amerika. Per kelerius metus tokių kultūrinių ginklų arsenalas apėmė literatūros žurnalus, paveikslus, skulptūras, komiksų knygas, motociklus, madą, šachmatus, sportą, architektūrą, dizainą. Iš tiesų – viską, netgi virtuvės čiaupus.

Virtuvę kaip ideologinio konflikto vietą įkūnijo per Amerikos nacionalinę parodą Maskvoje 1959 m. įvykęs „virtuvės ginčas“ tarp JAV viceprezidento Richardo Nixono ir Sovietų Sąjungos vadovo Nikitos Chruščiovo. Prie eksponuojamo *General Electric* sukurto citrinų spalvos virtuvės komplekto įvyko netikėta kaktomūša, – šis nutikimas iki šiol laikomas simbolišku Šaltojo karo epizodu. „Ar nebūtų geriau varžytis tokiais nuopelnais kaip skalbyklės nei raketos? Ar tokios konkurencijos jūs norite?“ – Nixonas paklausė Chruščiovo. „Mes irgi turime tokių daiktų“, – atsikirsdamas pasigyrė Chruščiovas, nors nepaminėjo, kad „mes“ anaiptol nereiškia visų gyventojų.

Nixono ir Chruščiovo apsižodžiamas iškelė klausimą, ar virtuvės rakandai tebėra vien namų apyvokos reikmenys, ar daugiau kultūriniai balistinių raketų atitikmenys – ideologinio karo puolamieji ginklai. Amerikos nacionalinė paroda atskleidė, jog virtuvė nebėra tik virtuvė, o veikiau tikras enklavas, kur „laisvė ir laimės troškimas“ gali išsipildyti per skalbyklę ar elektrinį atliekų smulkintuvą. Todėl čia buvo mestos milžiniškos investicijos. Tokios kompanijos kaip *General Electric* kūrė skrudintuvą „Amerikos svajonė“, o sovietų architektai projektavo naują monumentalų komunistinį kraštovaizdį.

Davido Crowley ir Jane Pavitt kurta paroda „Šaltojo karo metų mo-

dernizmas“ atskleidžia būtent tokią rafinuotesnę visiems gerai žinomo dviejų supergalybių lenktyniavimo pusę. Po Amerikos nacionalinės parodos Maskvoje už ją atsakingi amerikiečiai pranešė apie „neįtikėtiną sėkmę“. Tačiau parodos lankytojų knygoje, pasak dizaino istorikės Susan Reid, galime rasti visiškai priešingą nuomonę: „Ir tai yra viena iš didžiausių tautų? Man gaila amerikiečių... Ar tikrai jūsų gyvenimas susideda tik iš virtuvių?“ Taigi į Vilnių atvežta paroda sufleruoja mintį, kad žmonijos sąmonėje įvyko fundamentalus poslinkis, pakeitęs geografijos, politikos ir trijų dimensijų erdvės suvokimą. Ir nė viena kultūros dalis – nuo Supermeno ir Stanley Kubricko iki kibernetikos įkvėptos aukštosios mados – šito poslinkio neišvengė.

Ekspozicija nenuslepia tamsiausių Šaltojo karo dizaino pusių, kad architektūros ir dizaino laimėjimai dažniausiai buvo pasiekiami dėl jų naudos karo pramonei. Pavyzdžiui, Italijos pasididžiavimas motoroleris *Vespa* tėra adaptuotas karinis „skuteris“, kuri naudojo JAV parašiuotiniai. Amerika finansavo *Vespa* gamybą, nes norėjo buvusią fašistų tautą pripratinti prie vartojimo įpročių. Eames ir Eero Saarinen pokario baldų eksperimentus su fanera, stiklo vata, o vėliau ir plastmase perėmė tiesiai iš karinių lėktuvų gamybos Antrojo pasaulinio karo metais. Buckminsterio Fullerio ir Konrado Wachsmanno pradėti kurti lengvasvariai pastatų komponentai, vėliau pritaikyti stadionų, dangoraižių ir prekybos centrų statybai, taip pat buvo finansuoti JAV kariuomenės, kuri norėjo turėti didžiulius, lengvai surenkamus, mobilius angarus.

Vis dėlto Chruščiovo „atšilimas“ reišė ir ne tokią griežtą kultūros kontrolę. Socialistinis realizmas prarado viešpataujantį oficialaus meno vaidmenį. Todėl parodoje socrealizmo labai nedaug. Chruščiovo įtaka architektūrai nuvainikavo Stalino eros estetika. Daugiau nebebuvo statomos asmens kulto katedros su kla-

sikinėmis atbrailomis, sąramomis ir ornamentuotais portikais (Varšuvos Kultūros ir mokslo rūmai yra tokio statinio pavyzdys *par excellence*). Stalino kultūros prievaizdas Andrejus Ždanovas smerkė modernistinę architektūrą kaip „beformes dėžutes“, išreiškiančias „monopolinio kapitalizmo badą“, kuris sunaikina bet kokius nacionalinius bruožus ir sugriauna vertingus istorinius kompleksus. O Chruščiovas sankcionavo tokio stiliaus sugrįžimą. Mažiau, sakė jis, yra daugiau, ir įsakė architektams sukurti įperkamus, funkcionalius gyvenamuosius namus, vertus sovietinės utopijos gyventojų. Taip nusidriekė nesibaigiantys standartinių namų, pilkų daugiaaukščių blokų prospektai. Masinėje gyvenamųjų namų statyboje įgyvendintas Šaltojo karo modernizmas iš tiesų reišė „daugiau modernizmo“ – tik jo palikimas buvo apgailėtinas.

Tačiau Šaltojo karo modernizmas sukūrė ir architektūrinių stebuklų. Ostantino televizijos bokštas Maskvoje (1967–1969), pristatytas ir parodoje, simbolizuoja svaigančią, optimistinę viziją, technotopiją. Tokie telekomunikacijų bokštai, išdygę ir Rytuose, ir Vakaruose, technologinius burtus jungė su gravitaciją neigiančia inžinerija. Šaltojo karo varžytuvėms svarbūs statiniai turėjo dvejopą paskirtį – aukštųjų technologijų įrenginio (radijo, televizijos, palydovų signalams gaudyti ir kaimynams šnipinėti) ir vizualaus galios simbolio. Jie turėjo sužavėti publiką, todėl juose paprastai būdavo įrengiami apžvalgos ratai su restoranais ir viešbučiais. Kaip ir Eifelio bokštas, jie turėjo užburiančios galios, tapdavo svajonių ir kūniškų malonumų įsikūnijimu, todėl ir Ostantino bokšte, ir Rytų Berlyno *Fernsehturm* lankytojus pasitikdavo stiuardėsės, apsirengusios sintetinėmis uniformomis (pagrindinis akcentas – trumpi sijonai).

Parodoje eksponuojamas dirbtinis Žemės palydovas *Sputnik*, 1957 m. paskelbęs apie sovietų pirmavimą kosmoso lenktynėse, taip pat reišė to,

ką Marchallas McLuhanas pavadino „globaliu kaimu“, pradžia – pasaulis būsias sujungtas komunikacinių technologijų „kosminiu tinklu“. Technologijų plėtra, daugiausia nulemta lenktyniavimo karo pramonės srityje, abi Šaltojo karo stovyklas aptraukė tarsi viena nematoma membrana. Tačiau Žemę ir erdvę aplink ją apraizgiusios technologijos primetė ir susiskaldymo ideologiją. Šis paradoksas kartu skatino ir optimizmą, ir neviltį. Filosofė Hannah Arendt 1958 m. pastebėjo, kad *Sputnik* signalizuoja modernų troškimą panaudoti žmogaus išradimą pabėgti iš mūsų žemiškų gyvenimo sąlygų. Kai vieni regėjo progresą, Arendt matė kelią į žemiškąjį susvetimėjimą.

Pabėgimas nuo ideologijos ir jos diktato, nuo branduolinio apšvitinimo grėsmės, nuo ekosistemos pramoninės perkrovos yra įrašytas į Šaltojo karo modernizmo genetinį kodą. Tai galime išvystyti daugumoje parodos eksponatų: architektų po žeme, po vandeniu ir kosmose projektuotos kriptos, olos ir bunkeriai, ieškant alternatyvios gyvenamosios vietos, architektų-dizainerio Fullerio nupieštas dalį Manheteno dengiantis kupolas (1962) arba projektas *Oasis 7* – ore pakibęs pripučiamas milžiniškas burbulas su mažu paplūdimiu ir palme (Vienos architektai iš „Haus Rucker Co“, 1972). Visa tai – nuoroda į pasaulio pabaigos baimę ir mėginimą išgyventi ar net prisijaukinti ją.

Du propagandiniai filmai – abu prieš Ameriką

„Šaltojo karo metų modernizmo“ programoje rodyti filmai daugiausia atspindėjo kosmoso lenktynes ir „atominio grybo“ baimę. Du iš jų kino mėgėjams labai gerai žinomi – Stanley Kubricko „Dr. Streindžlavas, arba Kaip aš nustojau jaudintis ir pamilau atominę bombą“ ir Andrejaus Tarkovskio „Soliaris“. Rodytas ir lietuviškas Domanto Vildžiūno ir Rimanto Pleikio dokumentinis filmas „Triukšmo imperija“. Vis dėlto

įdomiausi savo propagandine misija, t. y. siekiu apgauti augalo „ausį“, o teisingiau „akį“, buvo brolių Kevino ir Pierce'o Rafferty dokumentinis filmas „Atominė kavinė“ (1982) ir Grigorijaus Aleksandrovo ir Aleksejaus Utkino vaidybinis filmas „Susitikimas prie Elbės“ (1949). Keistas sutapimas, kad abu propagandiniai filmai nukreipti prieš Ameriką, tik vieną sukūrė amerikiečiai, o kitą – sovietai. Programos sudarytojų sąmokslu nereikėtų išvystyti, užtat potekstę galima perskaityti: vienoje karo stovykloje laisvas žodis egzistavo, kitoje – draudžiama apie tai net prasitarti.

„Atominės kavinės“ režisieriai sarkastišku ir net groteskišku stiliumi demaskuoja JAV vyriausybės žavėjimąsi atominiu ginklu. „Vienas gražiausių reginių, kokį tik žmogus yra matęs“, – atominės bombos sprogimą entuziastingai nusako JAV armijos kapelionas. Atsisakę bet kokios pre-

pašiepia būtent tokį entuziazmą, kai branduolinio ginklo panaudojimas teisinamas net Dievo pašaukimu. Tada dėl atominės bombos išbandymo ant eksperimento aukuro galima paaukoti nedidelės salelės gyventojus. O šie tik linkčioja galvas, džiaugdami, si galį pagelbėti pasaulio gelbėtojai Amerikai. Filmą suponuoją mintį, jog įgytas saugumo ir karinio pranašumo jausmas JAV vadovybei atperka (ne)kilusią savigraužą dėl per eksperimentinį sprogimą nudegusių salelės gyventojų odos ir į kūnus įsismelkusių radioaktyvių dalelių.

Lietuvių auditorijai filmą pristatęs Katalikiškojo Amerikos universiteto Vašingtone istorijos profesorius Michaelas Kimmage'as teigė, kad „Atominė kavinė“ oficialių JAV pareigūnų argumentus už branduolinį ginklą atgrėžė prieš juos pačius. Idant tai suprastume, istorikas siūlo prisiminti filmo sukūrimo (1982) istorinį kon-

Šaltojo karo programos ekspozicijos fragmentas Nacionalinėje dailės galerijoje. 2009. Vaidoto Aukštaičio nuotr.

tenzijos į objektyvumą, autoriai mėginėmės priemonėmis (užkadrinio pasakotojo atsisakymu, vaizdų montazu, šešto ir septinto dešimtmečio linksma ir sarkastišką prasmę įgaunančia muzika) ir ištraukomis iš ano meto mokomųjų filmų apie branduolinį ginklą

tekstą. Šaltasis karas vis dar tęsiasi, o Ronaldo Reagano prezidentavimas remiasi dvejomis prielaidomis: pirma, kad Jungtinės Valstijos atliko teigiamo herojaus vaidmenį Antrajame pasauliniame kare, antra, kad tokį pat teigiamą vaidmenį ji atlieka Šaltojo

karo metais – Amerika kaunasi su tironija, jai puikiai sekasi, o kai ateis pergalė, tai triumfuos demokratija. Anot Kimmage'o, pateikdamas tokią XX a. sampratą Reaganas vengdavo minėti atominį ginklą. Reagano Šalta-

čioje juostoje tipišką viduriniojo klasės atstovas ateina pas gydytoją ir šis jam diagnozuoja ligą „branduolinę“ (angl. *nuclearosis*), kurios pagrindinis simptomas – perdėtas jaudulys dėl atominio karo. Gydytojas pacientą

jamai šypsosi arkliškais baltais dantimis, įkūnydama veidmainystę), supu-
vęs bet kuris amerikietiško gyvenimo aspektas – jų valdomoje miesto dalyje verda palaidas naktinis gyvenimas (prie baro kabantis užrašas skelbia, kad į jį įleidžiamos visų tautybių moterys, tik reikia turėti pažymą, kad neserga jokia venerine liga), baltaodžiai kareiviai sumuša juodaodį, specialiosios tarnybos veikia klasta ir apgaule. Kontrastas jiems – tvarkingi, pasitempę ir lyg motinos paprastais miestiečiams rūpestingi sovietų kariai, kartojantys, jog jie – tik už taiką. Jie veikia pabrėžtinai sąžiningai ir laikydamiesi sovietinės moralės principų. Būtent jų nuoširdumas, kartu ir profesionalumas atskleidžia niekšingą amerikiečių klastą. Apskritai sovietai – pranašesni visur. Amerikiečių karininkas, pasinaudojęs žiūronais, giria vokišką kokybę ir išsižioja sužinojęs, kad tai sovietinis daiktas. O eiliniai amerikiečių kareivėliai, paragavę sovietinės degtinės, be skrupulų ima ją maukti tiesiai iš butelio. Taigi išryškinti savo pranašumą net kasdieniuose daiktuose rūpėjo nuo pat pirmosios ideologinio fronto atidarymo dienos.

Šaltojo karo programos ekspozicijos fragmentas Nacionalinėje dailės galerijoje. 2009. Vaidoto Aukštaičio nuotr.

sis karas turėjo būti moralus – jis kėlė moralinį klausimą apie demokratiją ir tironiją, o ne apie tai, kas nutiko Hirošimoje ir Nagasakyje.

Kimmage'o teigimu, „Atominė kavinė“ mėgina demaskuoti abi prielaidas: Antrasis pasaulinis karas baigėsi, kai JAV numetė atominės bombas ant Hirošimos ir Nagasakio, kur žuvo dešimtys tūkstančių civilių gyventojų. Antroji prielaida demaskuojama subtiliau – parodomas moralinis JAV nesugebėjimas įvertinti branduolinio karo keliamos grėsmės. Šio moralinio nesugebėjimo viena pusė – tai nerimtas požiūris į branduolinį ginklą, filme atskleidžiamas smagiomis populiariomis to meto dainelėmis apie atominę bombą. Kita pusė – tai pavojingas rimtumas, kai, manipuliuodama žmonių baime, vyriausybė galėjo užsitikrinti nekritišką lojalumą. Režisieriai ieškojo tokių valdžios propagandinių filmų pavyzdžių, kurie padėtų patys save demaskuoti. Vienoje tokioje apie branduolinio ginklo grėsmę kalban-

ramina teigdamas, kad kvaila 85% gyventojų jaudintis, kai per atominį karą žūtų tik 15%.

Ne mažiau komiška (ir bauginanti?) dabar skambančių absurdu galima aptikti iš proletkulto teatro atėjusio režisieriaus Aleksandrovo filme „Susitikimas prie Elbės“. Tik tai, kas dabar sukelia juoką, sovietinėje propagandoje traktuota rimčiau nei rimtai. Vieną tokį filmo epizodą, po kurio žiūrovai ėmė kikenti, galėtume net pavadinti ašiniu: amerikiečių ir sovietų padalytame Vokietijos mieste JAV pareigūnas klausia sovietinės miesto dalies komendanto: „O kodėl jūs neįvesite sovietų tvarkos mieste?“ „Kad ir dėl to, jog sovietų tvarką reikia užsistarnauti...“, – išmintingai šypsodamasis atsako šis.

Filmas „Susitikimas prie Elbės“ sovietinį žiūrovą turėjo įtikinti, kad supuvusi ne tik amerikiečių moralė (JAV armijos generolas cigaretės ir maistą maino į miestiečių atneštus meno kūrinius, o jo žmona nepaliau-

Filmą pristačiusi kino kritikė Živilė Pipinytė tai pavadino „specifiniu kiču“. Būtų galima pavadinti paprasčiau – pseudoromantiniu melu, gal net saviapgaulė. Regėti sovietus tokius, kokie jie niekada nebuvo ir nebus. Iškart prisimeni tragikomišką, bet visiškai teisingą posakį, kad tai, kuo Stalinas kaltina kitus, rengiasi įvykdyti pats. Finalinėse filmo scenose nuskambantis perspėjimas, kad amerikietiškas blogis gali supriešinti karo sąjungininkus, tėra simbolinis preliudas Berlyno sienos statybai. Pasak Pipinytės, šis aiškų politinį užsakymą turėjęs filmas vyresniosios kartos atmintyje iširėžęs kaip tam tikras fenomenas. Nuo 1947 m. Sovietų Sąjungoje atsiranda panašios stiliškos antiamerikietišku filmų kryptis, savaip žyminti Šaltojo karo pradžią. Atsiradęs poreikis sukurti kapitalistinio priešo įvaizdį pasireiškė ne tik kine.

Neatlėgęs apkurtimas

Lietuva taip pat išgyveno beveik penkiasdešimt metų veikiama šio priešo įvaizdžio. Apskritai Šaltojo karo dvasią lietuviai patyrė ne stebėdami išoriškai, o iš vidaus, kaip tikri galingame aparate išsukti augalėliai. Todėl į surengtą diskusiją „Šaltasis karas ir modernėjanti Lietuva: Mokslas, technika ir kultūra“ susirinkusieji turbūt tikėjosi išgirsti, kaip tas aparatas sukosi ir kaip jų „ausys“ buvo apgautos.

Maža to, tūnojimas sovietiniame kalėjime sukūrė specifinių tautinių Šaltojo karo įtampų tarp likusių šiaurės „geležinės uždangos“ ir spėjusių pasprukti anapus. Iš šios įtampos lėkusias žiezirbas gerai iliustruoja JAV prakutusio milijonieriaus Juozo Kazicko prisiminimas, kaip jis Paryžiuje sutiko čia besisvečiavusį sovietinės Lietuvos kino pažibą Vytautą Žalakevičių. Per juodviejų vakarienę jau po ne pirmos taurelės Kazickas pasiūlė režisieriui atskristi į Niujorką ir savo akimis pamatyti, „kaip iš tikrųjų gyvena ši šalis“. „Matau, kaip sustingsta kažkokį patiekalą kramtantys jo žandikauliai. Ir staiga jis kad užrinka: „Provokacija! Manęs nepapirkite!!!“ Riksmas klaukus. Net muzika prityla ir į mus atsigręžia visas restoranai. O režisierius tuo metu pašoka, griebia abiem rankomis už staltiesės kraštų ir su baisiausiu trenksmu visa, kas ant stalo, sviedžia žemėn“³.

Tačiau nieko panašaus į tokias žiezirbas ar jų reminiscencijas diskusijoje ar veikiau pokalbyje apie Šaltąjį

karą Lietuvoje nesutvisko. Labiausiai tuos laikus priminė keturių kalbėtojų kontrastas su moderatore: kuklūs, paprastai kalbantys, už savo patirties lauko nedrįstantys išlįsti sovietų Lietuvoje subrendę specialistai (išimtis – žurnalistas Rolandas Maskoliūnas) ir Geteborgo universiteto daktarė, vakarietiškas bendravimo manieras ir rafinuotos diskusijos taisyklės perpratusi Eglė Rindzevičiūtė. Toks derinys žadėjo gaisrą, bet pasibaigė tik žarijų kurstymu.

O ką sužinojome apie Šaltojo karo metų modernizmą Lietuvoje? Kad pirmasis fantastų būrelis Lietuvoje „šiek tiek“ patyrė padidintą saugumiečių dėmesį, nes tuo metu Rusijoje buvo išvaikyti geri fantastų klubai, mat jie pradėjo fantazuoti ne ta kryptimi, kaip reikėjo Komunistų partijai. Tiesa, lietuviai buvo atsargesni, fantazavo leistina kryptimi, todėl galiausiai jautėsi pakankamai laisvi fantazuoti ką nori (Maskoliūno pasakojimas). Kad kai Sovietų Sąjungai tarpžemyninių raketų kūrimui prirėkė kibernetikos, Vilniaus Kalvarijų gatvėje veikusi kasos aparatų gamykla buvo perorientuota į skaičiavimo mašinų gamyklą. Šios gamyklos padarytas pirmas kompiuteris buvo Šaltojo karo produktas – pagal nušvilptą IBM mašiną klonuota rusiška versija (Matematikos ir informatikos instituto profesoriaus Laimučio Telksnio pasakojimas). Kad Vilniuje 1954 m. įsteigti modelių namai turėjo kurti kanonizuotus drabužių modelius ir techninę dokumentaciją visoms Lietuvos įmonėms. 20% produkcijos

buvo kuriama „pakazuchai“, o visame pasaulyje pristatomus rūbelius buvo griežtai draudžiama parduoti (kosmose dizainerės Dalios Jurginienės pasakojimas).

Įdomiausią Botanikos instituto darbuotojos Raklevičienės pasakojimo dalį minėjome teksto pradžioje. Tiesa, būtent su jos pranešimu galėjo išsižiebtis viltinga diskusijų kibirkštis. Iš salės reagavusi moteris pastebėjo, kad visa augalų auginimo kosmose programa vargiai turėjo mokslinės vertės, o iš nuotraukų matyti, kad veikiausiai būta tam tikros rūšies meno. Be to, anot šios moters, šiai programai Lietuvoje vadovavęs akademikas Alfonsas Merkys buvęs tikras anų laikų Algirdas Brazauskas. Šiomis pastabomis pasipiktinusi Raklevičienė ne tik gynė augalų auginimo kosmose programos naudą, bet ir pareiškė, jog Merkys „ne buvo, o yra“ nuostabus žmogus, kuris net dabar, išėjęs į pensiją, užsuka į institutą ir viską pats apžiūri. Moteris iš salės paklausė, ar galėtų dar pridurti. Tačiau Raklevičienė atkirto už moderatore: „Ne, negalima“.

Taip diskusija baigėsi nė neprasidėjusi. Turbūt simboliškai. Kas nežino, kad sovietiniame aparate išsukto augalo „ausis“ iki šiol taip apkurtinta, jog išgirsti kitą žmogų – tiesiog neįmanoma. ❧

³ Laimonas Tapinas, *Laiškanešys, pasiklydęs dykumoje: Vytauto Žalakevičiaus gyvenimo ir kūrybos pėdsakais*, Vilnius: Alma littera, 2008, p. 428–429.

Artuma
Katalikiškas mėnraštis šeimai

Apie tai, kas svarbu gyvenantiems Dievo ir žmonių artumoje...

Artumą galima užsisakyti nuo kiekvieno numerio bet kuriame „Lietuvos pašto“ skyriuje, internetu (www.post.lt) arba redakcijoje (Rotušės a. 23, Kaunas, tel. 8-37 20 96 83).

Indeksas 5010.
1 mėn. prenumeratos kaina – 4 Lt.

www.artuma.lt

XXI amžiaus istorija

Europos Sąjunga po Lisabonos sumanymų

EGIDIJUS VAREIKIS

2009 m. pabaigoje ES įsigaliojo Lisabonos sutartis. Ji dar vadinama reformų sutartimi ar Europos Konstitucijos pakaitalu. Kad ir kaip ten pavadinasi, sutarties esmė yra ES artimiausios ateities tvarkos planas – taigi ir savita XXI a. Europos ateities vizija.

ES apologetai tvirtina, kad sąjunga iš esmės pasikeis, taps dinamiška ir veržli, skeptikai sako, kad pasikeitimai tik kosmetiški, o nauji ES vadovai parinkti taip, kad būtų politiškai korektiški, mokėtų gražiai šypsotis ir daryti viską, kad tik ES įvaizdis neblogėtų. Įvaizdis, o ne pati sąjunga, o skeptikams tai puiki proga juokauti apie senutės Europos plastinę operaciją.

Europos biurokratai, kuriems pareigos liepia būti racionaliems ir neutraliems, žvelgia dar toliau. Europos institucijose sklando vadinamosios ES strategijos iki 2020 m. projektas. Tad, baigiant mūsų metinį tekstų ciklą, verta panagrinėti, koks bendrasis gėris ir kokios problemos laukia ES (taip pat ir mūsų), kaip reikia jas, jei jų vis dar pasitaiko, spręsti?

Pavadinau tekstą Lisabonos sumanymais, idant pabrėžčiau skirtingus dokumentus, siejamus su Lisabonos vardu. Lisabonos sutartis – tai biurokratinio ES sutvarkymo planas, kurio sėkmės ar nesėkmės išryškės vėliau. Lisabonos strategija – tai ekonominės ir socialinės raidos planas, sumanytas amžiaus pradžioje ir turėjęs padaryti Europą ekonomiškai labiausiai pažengusia pasaulio vieta, konkurencinėje kovoje nugalėti Ameriką ir augančią Aziją, garantuoti ES piliečiams ne tik socialią gerovę, bet ir socialinę ramybę

bei asmeninį saugumą. Sutartis įsigaliojo neseniai, gi strategija įgyvendinama jau keletą metų.

Lisabonos strategija – komunizmo statybos plano analogas – kaip šandien matyti, baigėsi niekuo. 2010-ieji, orientacinis strategijos įgyvendinimo laikas, jau atėjo, o Amerika nepavyta, Europa skendi krizėje, Azija tikisi tapti dominuojančia gamybos ir prekybos galia. Gal ir verta susimąstyti, tačiau Briuselio biurokratai lieka savimi ir toliau prognozuoja optimistinę pasaulio raidą, kai dominuos BVP augimas ir jo sąlygojama gerovė, žinių ekonomika ir technologijų plėtra. Komisija mano, kad 2020 metų ES strategija turėtų būti sutelkta į pagrindines politikos sritis, kuriose ES ir valstybių narių bendradarbiavimas gali duoti geriausių rezultatų, ja taip pat turi būti siekiama užtikrinti geresnius rezultatus turimomis priemonėmis.

Naršant po dokumentus, galima rasti tokių „geležinių“ teiginių: „Krizės įveikimas turėtų būti žingsnis į naują tvarią socialinę rinkos ekonomiką, racialesnę ir ekologiškesnę ekonomiką, kurioje gerovė bus kuriama diegiant inovacijas ir geriau panaudojant išteklius ir kurioje žinios bus pagrindinė varomoji jėga. Šie nauji orientyrai turėtų padėti mums pasinaudoti naujais tvaraus augimo šaltiniais ir kurti naujas darbo vietas, kad galėtume spręsti didesnio nedarbo lygio problemą, su kuria mūsų visuomenės veikiausiai susidurs artimiausiais metais. Tačiau tai pasieksime, tik jeigu nustatysime ir įgyvendinsime

tvirtą politinį atsaką. Antraip galime neišvengti lėto augimo laikotarpio, per kurį Europai spręsti šiandienos sudėtingus uždavinius bus tik sunkiau. Nė viena valstybė narė viena šių uždavinių sėkmingai išspręsti negali. Ir ES politika nėra vien 27 valstybių narių vykdomos politikos suma“.

Įdėjau citatą, kad skaitytojas pajustų oficialiai rašomų strategijų dvasią. Konkretesnėse teksto dalyse teigiama, kad ES turinti kurti savo gerovę grįsdama augimą žiniomis, suteikdama daugiau galimybių žmonėms įtraukiose (įdomus žodis – *inclusive*) visuomenėse, kurdama konkurencingą, glaudžią ir ekologiškesnę ekonomiką.

Kritikams formaliai atsakoma, kad ES gyvuojanti, garantuojanti gana aukšto lygio gerovę, o norinčių įsijungti į ją nestinga. Galima pritarti ar nepritarti, juoktis ar verkti, tačiau aišku, jog ES, nepaisant nesėkmių, neprognozuoja ne tik krizių ir globalios politikos negandų, bet ir toliau laikosi Šaltojo karo pabaigos euforijos dvasios suformuotų pažiūrų. Klimato kaita atrodo išsprendžiama, saugumo problemų nebus, Europa priešų neturi, tad belieka spręsti, kada – keliais metais anksčiau ar vėliau – naujos ir naujaušios gerovės kūrimo idėjos taps kūnu.

Tačiau nesunku nujausti, kad ne viskas bus tik gražu. Apibendrinus įvairias politologų ir šiaip ekspertų nuomones apie artimiausią Europos ateitį, galima teigti, kad esama bent penkių politikos sričių, kuriose ES reikės rimtai apsispręsti ir imtis priemonių, nenumatytų nei Lisabonos sumanymuose, nei 2020-ųjų vizijose.

Pirmoji – globalus civilizacijų raidos suvokimas ir „norimo“ scenarijaus suderinimas su galimybėmis. Žinia, Šaltojo karo metais pasaulis buvo laikomas dvipoliu, sužlugus SSRS, jis tapo

vienpoliu (JAV – supervalstybė). Dabar globalios raidos hipotezės yra dvi, suponuojančios ir du galimus sprendimus. Ar toliau palaikyti bei stiprinti Amerikos dominavimą, prisidėti prie JAV sąjungininkų tei-

sėmis, palaikyti JAV mesianistinę idėją įgyvendinti pasaulinę demokratiją, visuotines žmogaus teises ir panašiai? Ar remtis kita hipoteze, kad pasaulis tampa daugiapoliu – be dominuojančios valstybės arba su keliomis pasaulio dominantėmis. Pastarasis scenarijus vis populiarėja, jam pritariama ne tik trečiajame pasaulyje, bet jau ir Europoje, jį palaiko Kinija, Rusija, net Indija, Brazilija ar Indonezija. Sukaupta gana daug argumentų, kad Amerikos saulėlydis jau prasidėjo. Nesutariama daugiausiai dėl to, kas tas daugiapolis pasaulis yra – naujų didžiųjų valstybių konsensusas, politikos koncertas, ar konkurencija, kurioje kada nors vėliau išryškės naujos supervalstybės. Ne paskutinėje vietoje ir ES kaip sąjungos apibrėžimas – kaip sąjunga ji gali bent jau norėti būti vienu pasaulio „polių“, tačiau neaišku, ar nori ir ar sugebėtų. Vien ekonominės galios ir gerai funkcionuojančios rinkos čia aiškiai nepakanka, reikia politinio apsisprendimo.

Tai jau antras Europai svarbus klausimas. Kaip minėta, atskiros Europos šalys nėra ir nebus didžiausios ir sprendžiančios pasaulio likimą. Kokia gi mūsų strategija – sutikti su tuo, kad būsime pasaulio provincija, ar ES, NATO ar kitais „formatais“ ginti Europos norą likti svarbiausius sprendimus priimančiu politikos subjektu. Todėl klausimas, ką mes kuriame – supervalstybę, federaciją ar konfederaciją – nėra jau toks nekaltai akademinis. Olandams ar švedams šiandien gal dar neatrodo, kad būdami švedais jie bus viso labo turtingi provincialai, turtingi, bet nesaugūs pasaulyje, kuriame vis mažiau teisingumo ir įstatymo valdžios. Daugiapolis pasaulis pagal apibrėžimą nėra europinių papročių pasaulis, tad ir

europinės (mums įprastos) teisės gali visai nelikti. Tada ir reikės rinktis.

Politologų teigimu, Europai reikia turėti galvoje dar vieną veiksnį – istorijos proceso nelinijškumą ir greitėjimą. Dėl greitėjimo nesutariama, tačiau nelinijškumas, ar, kitaip sakant, neprognozuojamumas – neginčijamas. Šiame kontekste turime susitarti, kas esame – aristokratai, belaukiantys tų, kurie mus garbins ir lauks mūsų „teisingų“ sprendimų, ar naujieji barbarai, kuriems reikia patiemis ieškoti strateginių partnerių ir pasaulinio užtarimo. Europa kol kas mano, kad barbarų epitetas jai netinka, bent jau dabar, tačiau kitos, vis labiau savo įtaką stiprinančios civilizacijos taip nemano. Tiesa, kad Europa sukūrė technologijas ir teisinę sistemą, tiesa, kad Europa atrado ir užkariavo visą pasaulį, tačiau istorija rodo, kad pasaulis nebūtinai buvo laimingas, tad europiečių pasiekimai didele dalimi gali būti laikomi ir istorinėmis klaidomis. Kad ir kiek ginčytųsi istorikai, svarbiausia yra visuomenės nuomonė, o ji pasaulyje toli gražu Europai, juo labiau euroatlantinei civilizacijai, nėra palanki.

Ketvirtoji sritis – saugumo politika ir jos įgyvendinimas. Europa šiandien yra ištis pavojingoje saugumo aplinkoje. ES neturi kariuomenės, gynybos plano ir net gynybos politikos. ES šiandien yra pasiruošusi visokioms krizėms, išskyrus tą, kuri realiai gali sunaikinti sąjungą. Europa visiškai nepasiruošusi elementariam gynybiniam karui ir gyvena iliuzija, kad karas nekils, kad potencialius barbarus ar užpuolikus bus galima įkalbėti nenaikinti žmonių ir medžiaginių vertybių. Bėda ir ta, kad apie Europos ginkluotąsias pajėgas kalbama jau dvidešimt metų, sukurta gausybė

planų turėti Europos armiją, naudoti NATO resursus, tačiau nė vienas planų neįgyvendintas. NATO teoriškai neturi ginti ES, nors praktiškai šiandien gal ir gintų. Sakau tariamąja nuosaka todėl, kad gynimas ar negynimas priklauso nuo politinio klimato, kuris, kaip jau sakyta, šiandien yra kaip niekad sunkiai prognozuojamas. Juk patys išsižadėjome Amerikos kaip didžiausio mūsų sargybinio, tad jį prisiskauti vėl bus kur kas sunkiau nei buvo išsižadėti.

Galiausiai penkta – ar tikrai esame verti, kad kas nors mus gintų, ar esame civilizacija, kuriai tiktų XXI a. vertybės epitetas? Tiesiog reikia susikurti savitą mesianistinę idėją, Europos mitą, kuris visam pasauliui bylotų, kad Europa yra tokia, kurią reikia saugoti, kurią reikia netgi puoselėti. Kol kas Europa neturi tokios sistemingos vertybių sistemos, – arba per daug gėrisi savimi dėl ekonomikos, arba mazochistiškai pergyvena dėl praeities, nutaiso racionalią miną, skirstydama pinigus ten, kur labiau reikia jausmo: atjautos, supratimo ar padrašsinimo. Sprendimai vis atidėliojami. Atidėliojami, nes jie nesimpatiški ir šiek tiek kainuoja, jie perkeliama vis vėlesniam laikui, vis slepiami po žodžių ir formuluočių ekvilibristika.

Tad kad ir kokia būtų Lisabonos sutartis – reforma ar kosmetika – Europa atrodo pasenusi ir atsibodusi, sprendimus priima be širdies ir be ateities vizijos. Lisabonos sutartis išigaliojo, o Europos reformos nuojautos nėra. Ir vis mažiau tikimasi, kad gražiai ir korektiškai parinkti vadovai galės ne tik šypsotis, bet ir dirbti.

Tad kas mūsų padangėje bus ryt-poryt? Ką apie mus rašys ateities knygos, besivadinančios XXI amžiaus istorija? ❧

KA PADĒSIME ANT STALO?

Istorija retai mums dovanoja ištisą dvidešimtmetį atvangos. Nepriklausomybės dvidešimtmetis turėtų priversti mus paklausti savęs, griežtai ir be išsisukinėjimų, kaip Paskutinio teismo diena – *ką padarei? Ką galime padėti ant stalo?*

Yra sričių ir veikų, kur šis tas nuveikta, kai kur gal ir nemažai, pavyzdžiui, apsaugant kraštą: vis dėlto pavyko išgyventi be svetimųjų ant sprando vienos kartos gyvenimą. Jei kas ir sėdėjo, tai savi. Tačiau yra viena sritis, kur padėtis turbūt nykiausia. Kad ir kaip keista, būtent ši sritis, kuri, atrodo, turėjo daugiausia galimybių, šiandien beveik neturi ką padėti ant jubiliejinio stalo. Tai – kultūra.

Per aną, prieškarį dvidešimtmetį lietuviškoji literatūra žengė milžinišką žingsnį – iš tautosakinės, nostalginės vygės, iš antanuko rytų, liūdnu pasakų, senųjų dvarų, mėlynųjų suknelių pasaulio į altorių šešėlių europinę erdvę. Čia pat, daug nesukdami galvos, galime išvardyti mažiausiai dešimt pavardžių, vertų klasiko vardo. O ką išspausių užblokuota mūsų atmintis iš šių laikų? Viena girtuoklio dainą, pavadintą „Tėvynė“? Stilistinių plagiatų dizenteriją? Pseudoorientalistinio turizmo išpūdzius?

Siaurinkime užduotį – imkime tai, kas vadinama žodžio menu. Ir dar siauriau – kultūros žurnalus.

Kultūros periodinių leidinių padėtis Lietuvoje, palyginus su kitais pokomunistiniais kraštais, turi savo ypatumų. Visų pirma Lietuvoje (kaip, atrodo, ir kitose Baltijos šalyse) beveik nebūta pagrindžio kultūros žurnalų – skirtingai nei, pavyzdžiui, Lenkijoje ar Čekijoje, kur leisti tokie solidūs žurnalai kaip *Revolver revju* (su kurio redaktorium Saša Vondra anais laikais teko bendrauti) ir kiti. Kelios išimtys (Pra-

no Mikalausko leistos „Katakombos“, 1978–1981 m. mūsų leista „Pastogė“, Edvardo Šiugždos redaguota „Viltis“) tik patvirtina šitai. Kodėl? – Sunkus klausimas, iš esmės iki šiol neatsakytas, juolab kad politinė pagrindžio spauda, ypač Lietuvoje, buvo stipri. Teigti galima tik tiek, kad atsakymas glūdi ne politinės situacijos ypatumuose, bet mentaliteto specifikoje ir ypač inteligentijos kolaboravimo laipsnyje, kurio pasekmės jaučiamos iki šiol.

Kokia padėtis dabar? Tradiciniai kultūros leidiniai (t. y. išlikę iš sovietinių laikų – „Metai“, buvusi „Pergalė“, „Nemunas“, „Kultūros barai“, „Literatūra ir menas“ bei kiti) gauna kuklias valstybines dotacijas ir, nors išgyvena, bet iš esmės vegetuoja. Pagrindinės priežastys – netekimas kultūrinės pseudoopozicijos auros, nesugebėjimas rasti naujų pasaulėžiūrinių atramos taškų, nemokėjimas išgyventi rinkos sąlygomis, taip pat ir dalinė bulvarizacija.

Finansine prasme skursta ir naujai gimę leidiniai, tačiau jų pasirodymas atgaivino kultūros peizažą tiek nauja, nebūta iki šiol tematika bei pasaulėžiūra, tiek naujais veidais.

„Naujųjų“ – pavadinkime taip – kultūros periodinių leidinių atsiradime yra ypatumų, kurių kitose postkomunistinėse šalyse, ko gero, nėra arba jie ne tokie ryškūs. Visų pirma tai gausa senųjų, atgaivintų prieškarį žurnalų, dažnai paliekant tuos pačius pavadinimus ir pasižadant tęsti priešokupacinių laikų liniją ar idėją. Tai „Naujasis Židinys“ (buvęs „Židinys“, katalikiškos akademinės krypties); „Naujoji Romuva“, buvusi irgi „Naujoji Romuva“, save vadinęs neokatalikiškos, dabar sakytume – liberalios krypties; atgaivinto Vytauto Didžiojo universiteto vėlgį „atgaivinti“ „Darbai ir dienos“ ir t. t. Šitai atitinka nepriklausomos Lietuvos, t. y. prieškarį laikų restitucijos idėją, labai stiprią

ne tik šiuolaikinės Lietuvos politikoje, kultūroje, bet ir apskritai mąstyme.

Kitas ypatumas – tai emigracijos kultūros leidinių bei struktūrų savanoriškas likvidavimasis, persikeliant į Lietuvą. Antai „Aidai“, rimtas katalikiškas kultūros žurnalas likvidavosi, perduodamas savo vardą ir prenumeratorius „Naujamam Židiniui“. Aiškinta jėgų (ir skaitytojų) stygiu, bet tikrosios priežastys – gilesnės; jas galima nusakyti kaip tam tikros sąmoninės, su blėstančia kultūrine veikla susijusios depresijos pasekmes.

Abu šiuos ypatumus, ypač antrąjį, kažin ar galima vertinti teigiamai. Pozityvia „naujųjų“ leidinių ypatybe laikytinas (subjektyviai, be abejo) gana sėkmingas katalikiškosios kultūros leidinių debiutas. Būtent katalikiška religinė kultūra ryškiausiai reprezentavosi Atgimimo metais – matyt, todėl, kad buvo labiausiai slopinama. Būtent čia rasime daugiausia naujų veidų ir vardų – tiksliau sakant, visi veidai yra nauji, ką ir kalbėti apie tematiką.

Būdinga, kad absoliuti dauguma šios krypties leidinių redaktorių yra atėję iš pagrindžio ar „pastoginės“ kultūros: „Naujojo Židinio“ – Petras Kimbrys, Vytautas Ališauskas, „Katalikų pasaulio“ – Aušvydas Belickas, Kastis Lukėnas, „Caritas“ – kun. Robertas Grigas, „XXI amžiaus“ – Edvardas Šiugžda, „Artumos“ – Darius Chmieliauskas; katalikiškoje spaudoje reiškiasi gyd. Donatas Stakišaitis („Rūpintojėlio“ bendradarbis) ir kt. Žmonės iš šios aplinkos darbuojasi ir kitose žodžio kultūros, nebūtinai katalikiškos, srityse – leidyboje, redakcijose, spaustuovėse ir kitur. Štai keliolika žinomesnių pavardžių, daugiausia lituanistų – Gema Bagdonavičiūtė, Ramutė Belickaitė, Liudvikas Gadeikis („Veidas“, „Fortuna privata“), Justinas Kubilius, Nijolė Šimelionytė. „Pastogės“ būrelis turėjo ryšį, atsir-

dusį kiek vėliau, apie 1984 m., su Dariaus Kuolio aplinka – Robertu Balčiu, Virgiu Gasiliūnu, Antanu Jurčiu, Gediminu Mikelaičiu, Valdu Papieviu (šis ryšys atsirado per Lolitą Kurklinskaitę, kaunietę, Dariaus Kuolio bendrakursę). Vėliau būtent šitoje terpėje gimė sąjūdinis „Sietynas“.

Atskirai reikia paminėti garsiojo Mokslų akademijos aspirantų bendrabučio „komandą“, pagadinusią daug nervų KGB 5-jam skyriui. „Strateginė“ šio bendrabučio padėtis buvo ypatinga – šalia sovietinio Aukščiausiojo Teismo, kur paprastai vykdavo disidentų teismai. Neišeidamas iš bendrabučio, galėdavai pro langą stebėti nervingą bruzdesį teismo priegose, kur zujo *legavyje* („skalikai“ – sekliai), tripinėjo kepures užsimaukšlinę *toptuny*, niekada, net patalpoje aukštų kailinių *šapkų* nenusiimantys komjaunimo aktyvistai. Galėjai matyti epizodą, kai prie *voronoko* (mašinos kaliniams vežti) prišoka Andrejus Sacharovas, ir, kumščiu būgnydamas skardinius *voronoko* „dublius“, šaukia: *Serioža, deržis!* (ten vežamas 7 metams už „LKB kroniką“ nuteistas Sergejus Kovaliovas). Čia pat, bendrabutyje, įsikurdavo „redakcinė kolegija“, buvo skubiai rašomi tekstai, kurie vienam Viešpačiui žinomais keliais atsidurdavo pagrindžio spaudoje, „Laisvojoje Europoje“ ir kitur... Bendrabučio painiuose koridoriuose pasimesdavo sekliai, taip ir nesuprasdami, kas pas ką renkasi, sportinio inventoriaus sandėliuke buvo įrengta pagrindžio spaudos slėptuvė, „kuruojama“ Vaciaus Panumio. Šitą „šubravcų šutvę“ sudarė daugiausia ne humanitarai – tai buvo fizikai, matematikai ir kitų mokslų aspirantai ar studentai, kurių kultūriniam ir pasaulėžiūriniam spektrui galėjo pavydėti ne vienas humanitaras. Tarp jų buvo žygeivių, Eucharistijos bičiulių, pusiau pagrindinio Dainos klubo, ypač siutinusio saugumą, narių. Tai Stepas Ašmantas, Sigitas Ališauskas, Birutė Burauskaitė, Ramunė Garšvienė, „Alfukas“ – Alfonsas Juška, Aldona Katkauskaitė – bendrabučio geroji

dvasia, Kostas Leinertas, „sibiriokas“, Romas Lenkaitis (kažkodėl visų vadintas „Bebru“), Jūratė Lenkaitienė, jau minėtas Vaclovas Panumis (baisus ateistas, bet juo katalikai pasitikėdavo kartais labiau už savus), Irena Sabonytė, ironiška sociologė, Algirdas Saudargas, Vanda Urbonaitė „iš pa Utenas“, Zitelė Žemaitytė (beje, „Alfukas“, Stepas, Kostas, Mečys „Romas“ Laurinkus, abu Algirdai – Patackas ir Saudargas – iš vieno kambario) ir kiti, kurių atmintis nebeatrenka. Zitelės ir Aldonos jau nebėra...

Bet grįžkime prie žurnalų. Dar vienas pozityvus reiškinys tarp „naujųjų“ – tai regioninių kultūros žurnalų pasirodymas. Jų būrelis vis gausėja ir stiprėja: „Šiaurės Lietuva“, „Anykščių kraštas“, „Baltija“, „Žemaitija“, „Žiemgala“ ir kt. Kai kurie jų išaugo iki svarbių visai Lietuvai, kaip antai „Voruta“, turbūt vienintelis istorijai skirtas periodinis leidinys. Kaip žinia, Lietuvos etniniai kultūriniai regionai smarkiai skiriasi, ir tokie daugiau ar mažiau periodiniai leidiniai, orientuoti į *tėviškės* skaitytoją, yra gerai, – nors esama ir diletantizmo, juose rasime sveikos provincijos dvasios, dažnai atsveriančios sostinių snobizmą.

Atskirai stovi per Nepriklausomybę užgimę, bet su pagrindžiu sąsajų beveik neturėję leidiniai, matyt, dėl šios priežasties telpantys po, santykinai pavadinime, liberalizmo skėčiu. Tai „Šiaurės Atėnai“, beveik pavirtę feminizmo ir kitokių postmodernistinių „izmų“ organu, apžvalginės „7 meno dienos“, iš dekadentiškų puošnybių, atrodo, besivaduojantys, bet vis retėjantys reprezentatyvūs „Krantai“. Kas dar? „Liaudies kultūra“ – geras, bet pavojingai į disertacinį akademizmą gravituojantis; sveikai suprovincialėjęs, į savitraščių virtęs „Nemunas“, nuobodoka, bet puikaus dizaino „Santara“... Numirė „Aušrinė“, „Proskyna“, dar kai kas. Liko nepaminti kultūriniai savitraščių priedai, aukštųjų mokyklų, atskirų meno rūšių leidiniai. Ir tai bus viskas, ką galima išvardinti neigrystant skaitytojui, o jei

kas užmiršta, tai užmiršta. Juk ne tai svarbiausia – vėl grįžtame prie ano, egzistencinio rūpesčio – ar turime ką padėti?

Neseniai buvau priverstas perversti senus „Naujojo Židinio-Aidų“ komplektus. Ir ką gi – nupūtus dulkes, laiko pelenuose kažkas vis dėlto žiba... Nepaseno Židinys, turi dar žarijų! Aišku, yra daugokai žvyro, prastai su beletristika (čia kiek asmeniška...). Pradžioje šiek tiek perkrautas monotoniškų žodinių luitų, vėliau, Sauliaus Drazdausko laikais, kiek palengvėjo, tačiau Petro Kimbrio ir Vytauto Ališausko pasirinkta „generalinė linija“ – neblizgėti, bet švytėti ir šviesiti – pasiteisino ir įvyko. Tas švitesys gal pašalinei akiai ir kiek blausokas, bet taip švyti perlas. Petro ir Vyto tandemas važiavo – Petro solidus enciklopedinis rambumas tramdė Vyto dekadencijas ir superintelektuales pirusetas, o svarbiausia, kad buvo sukurta mokykla, savotiška vilniakaučio peripatetikų brolija – buvo išugdyta pamaina. *Atvirai ir subjektyviai, be jokio noro įsiteikti – dedu ant Kovo 11-osios stalo „Naująjį Židinį-Aidus“*. Po šitiek metų jame vis dar yra ką skaityti, vis dar atrandi kai ką naujo, o ir seni tekstai dažnai vėl sužėri žiniųjų žarijomis. Žiūrėsime, kaip seksis veteranų išugdytam habilituotam mailiui, kuris kol kas, kaip atrodo, puikiausiai tvarkosi.

Ir paradoksas: Santara-Šviesa, višais kriterijais viršesnė – arogancija, adeptų gausa, nuosavu prezidentu, ginkluota fondais ir etatais – taip ir neturi savo leidinio, visas dujas išleisdama į kalbines tuštumas. O, kaip sakė Zaratrusta, didžiausia bausmė intelektui yra bergždumas...

Ir vis dėlto nebūna taip, kad nieko nebūtų... Želmuo prasimuša kad ir pro didžiausias puvesių krūvas. Mums, pastoginiams, šių naujųjų laikų klasikas yra Kęstutis Genys. Kiekviena bundanti tauta turi turėti tokį šauklį, savo kartos tribūną. Toks mums buvo Kęstutis Genys. „Pabudome ir kelki-

mės“ lygiai taip aidės lietuvių sieloje ir po šimto metų, ir, ko gero, lygiai taip pat bus reikalingi, o jo *Lietuva – tai sąžinė* yra gal giliausia žodžio trejybė mūsų savimonės istorijoje. Jo poezijoje žodžiai-luitai, paprasti kaip laukų akmenys, gula, liedinasi vienas prie kito tarsi savaimė, be jokio rišamojo skiedinio, ir guli kaip čia buvę:

iš nuodėmės į nuodėmę
į ją supanašėjome –
ir kai visai pajuodome
kai likom tik šešėliai jos,

per skaistyklas, per pragarus
iš nežinios į nežinią
mes pagaliau atradome
kad Lietuva – tai sąžinė

bedalėj savo žemėj
mes patys save niekinom
mes patys save žeminom
mes pasidarėm niekieno

pabudome bedvasėje
pabudome kaip elgetos
kodėl mes laisvės prašome?
argi laisvi taip elgiasi...?

...o jei manęs dar kas nors paklaustų, kas tau geriausias per šiuos dvidešimt metų mūsų poezijos padangtėje, tai atsakyčiau, kad yra toks. Kad tai beveik niekam nežinomas jaunas žmogus, jau miręs, absoliučiai nepoetiška pavarde, profesija ir biografija, nepriklausęs jokiam literatūriniam rateliui, kuriam gyvam esant buvo atsitiktinai išspausdintas tik vienas vienintelis eilėraštis, ir kuris taip rašė apie meilę, kaip niekas dar iki jo nerašė. Apie meilę, kurios nebuvo, nes negalėjo būti, kuri negalėjo išibūtinti, apie meilę drovia, sunkią meilę, beveik neištartą, bet kuri visa savo nereali-

zuota ir sprogdinančia galia yra verta amžinybės, nes yra stipresnė už mirtį, nes yra pati amžinybė... Kas jis?

Netikėk jei sakau nebeskauda
Jei sakau pavargau išeinu
Aš laikausi Tavęs tartum šiaudo
Tartum peilio melsvų ašmenų

Netikėk jei sakau nebeverta
Jei sakau visiškai nebaisu
Ir sugrįžk kaip viltis dar ne kartą
Saulės spinduliu paukščio balsu

Bangomis sužydėjusių pievų
Ten kur aš gyvenau kaip laive
Dievo užmirštas pirmas po Dievo
Susikūręs iš nieko Tave

Aš turbūt per vėlai supratau
kad obelis pražyduo po langu
ir pati tolimiausia žvaigždė
kad balsas atskriejęs vidurnakty
ir žaibo šešėlis ant sienos
kad palengva tirpstanti viltis
ir niekam nereikalingi žodžiai
taip atkakliai skaudėję tamsoj
kad visa tai kartu paėmus
iš tikrųjų ir buvo tuo vieninteliu
nepakartojamu mano gyvenimu...

(Tautvydas Buslevičius, *Kažkieno laikinoj atminty*, Kaunas, 1997)

Neįtikėtina, bet yra kas sieja šiuos du tokius skirtingus likimus – išvaizdų poetą ir prie vežimėlio prikaustyta, ankstyvai mirčiai pasmerktą invalidą (abu jie, beje, iš Žaliakalnio). Tai – Lietuva, tėvynė ir skaudi jos lemtis:

kas iškirto, kas išvartė tuos medžius / kas į širdį man sudejo tuos žodžius / gal iš pasakų sapnuota, gal tiktai dainoj dainuota – Lietuva / kur šiaurieji vėjai gaudžia, kur miškai tamsieji snaudžia – Lietuva / kur

iš ryto saulė teka, kur pilka žolė prie tako – Lietuva / kur žirgai už lango žvengia, kur baltai mergelė rengia – Lietuva / kur ant kalno vyrai aria, karčiamoj susėdę geria – Lietuva / kur motulei širdį maudžia, ten kur juoda skara audžia – Lietuva / kur kaip medžiai vyrai griūna, ir juodoj žemelėj pūna – Lietuva...

Tai irgi Tautvydo. Laikome Jį savu, pastoginiu, nes laikėsi pagrindinės mūsų nuostatos – ignoruoti sovietinę spaudą. O tas vienintelis išspausdintas eilėraštis išsruvo jam kaip kraujas iš žaizdos, kai Lietuva išdavė Sąjūdį – per 1992 m. rinkimus:

dabar parduodam Lietuvą. Parduodam. / Nuleiskim vėliavas, užpūskime žvakes [...] Pulsuojančia, alsuojančia, žaizdotą / Užpiltą bunkerių ir Sibiro žeme / sudužusią prie Soldino – parduodam! / su tais šventais su nešventais vardais / *šiandieną kertam Lietuvą lyg sodą / apsvaigusį viltim, o ne žiedais. / Dabar parduodam Lietuvą už frankus, už dolerius, už rusiškus rublius / sutraiškytą – o Viešpatie – po tankais / Parduodam Lietuvą. Sulenkime kelius.*

Pasvirusios eilutės – ar ne keistai ir baugiai šiuolaikiškos?..

Dvidešimt metų... Anoji Lietuva išgyveno dvidešimt dvejus. Ant slenksčio stovi nauja karta. Kas jie, ateinantys? Kas mes jiems, nueinantys? Ką jiems padėsime po kalėdine eglute? Ar turime ką, o jei neturime, tai ką daryti?

Algirdas Patackas

Žurnalo redakcija nuoširdžiai dėkoja visiems, šį sunkų ne tik kultūros žurnalams metų, užtarimu, malda, pinigine auka ar neatlyginamu darbu prisidėjusiems prie „Naujojo Židinio-Aidų“ išlikimo. Su Jūsų, mielieji, parama ir pagalba žurnalas tikisi ne tik išverti, bet ir veiksmingai gyvuoti toliau.

Gombrowicz, Witold, *Transatlantas*: Romanas, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė, (ser. „Baltų lankų“ rinktinė proza), Vilnius: Baltos lankos, 2009, 171 p.

Šios knygos autoriaus *NŽ-A* auditorijai pristatinėti nereikia – lenkų literatūros *enfant terrible* savo kūrinys „Transatlantas“ ir toliau balansuoja ant avangardinės literatūros ašmenų, aprašinėdamas lenkų rašytojo, Šūdžiaus ir Meistro Gombrowicziaus gyvenimą Buenos Airėse. Pastaroji siužetinė linija, paties autoriaus žodžiais, „humoristiniame romane“ yra tik pretekstas Gombrowiczui dar kartą suleisti dantis į tai, kuo jis visą gyvenimą bodėjosi ir bjaurėjosi: tautinius mitus, visuomenės stereotipus, etines klišes. Rašytojo (auto)ironija yra skaudi, į jo nugarą nuolat alsuoja vis tas pats klausimas: „Nejaugi niekad iš to tuščio karsto neišsivaduosiu?“ Atsakymo į pastarąjį klausimą viena ryškiausių XX a. lenkų literatūros asmenybių nenulsdama ieškojo visą gyvenimą tiek savo tekstuose, tiek ir asmeninės biografijos paraštėse. Žmones, kurie yra nuoseklūs tiek savo teisumu, tiek ir paklydimais, reikia gerbti, o jų knygas bent retsykiais atsiversti.

Aurimas Švedas

Koschorrek, Günter K., *Neužmiršk erškėčių meto: Vermachto kulkosvaidininko dienoraštis. Rytų frontas 1942–1945*, iš vokiečių k. vertė Mykolas Šilinis, Kaunas: Vox altera, 2009, 360 p., iliustr., 3000 egz.

Negirdėto pavadinimo leidyklos didžiuoju tiražu išleista, Lietuvoje kažin ar žinomo autoriaus vokiška (?) pavarde parašyta, visiškai nežinomo vertėjo išversta knyga apie Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo kasdienybę negali nesukelti išankstinio skepsio. Tačiau jau viršelį nuteikia viltingai, popie-

riaus ir iliustracijų kokybė bei make-tas – pradžiugina, o (iš tiesų – Gedimino Žuko) vertimas ir suvis nuteikia skaitymo malonumui. Iš tikrųjų: visi, kurie domisi minėtu karu *arba* mėgsta originalią *liudijimų* lektūrą, perskaitę nenusivils. Vermachto eilinio iš Rytprūsių pasakojimas – neskubrus, vaizdingas, daug kur akivaizdi dieno-raštinio stiliaus autentika, aiškiai jauti, kur fiksuojama fronto patirtis, kur išguldoma nūdienos (pirmas vokiškas leidimas – 1998 m.) refleksija (šia nepiktinaudžiaujama). Nentutylimas nei aukštosios karininkijos „atitrūkimas“ nuo tikrovės, nei nacių politikos (autoriumi palengva ryškėjantis) absurdas, nei tikroji eilinių motyvacija fronte, nei nužmogėjimo pavojai bei pavyzdžiai, nei – mums gal svarbiausia – ištis ypatinga *sovietinė* kariavimo praktika (kurios vaizdavimą knygoje iškart ėmė kvestionuoti politikorektiški vokiečių istorikai). Lauksime kitų *Vox altera* knygų (antroji anotuojama – apie Žiemos karą).

Nerijus Šepetyš

Oginskaitė, Rūta, *Nes nežinojau, kad tu nežinai: Knyga apie Vytautą Kernagį*, Vilnius: Tyto alba, 2009, 552 p.

Kaip Kernagiui visą gyvenimą teko įrodinėti, kad jo kūryba siekia toliau nei tik nuvalkiota estrada, taip Oginskaitės knygai skaitytoją reikės įtikinti, kad ją derėtų dėti į vieną lentyną su Laimono Tapino parašytomis biografijomis, o ne poros šimtų puslapių brošiūromis apie butkutes, karaliūnaites ir radžius. Nors perskaičiusiems knygą turėtų tapti aišku, kad net toks lyginimas yra absurdiškas. Iš tiesų teatro apžvalgininkės parašyta biografija pratęsia šią kernagišką kovą, nes knygoje daugiausia dėmesio skiriama artisto kūrybai ir jos kontekstui, paties Kernagio kurtą ir kartotą legendą apie „vienintelį ir nepakartojamą“ čia

mėginama pagrįsti faktais, pvz., kaip stingdančio marazmo apimtoje visuomenėje ėmė vaipytis kabaretas „Tarp girnų“. Pagrindinis veikėjas neišaukštintas tiek, kad atrodytų, jog visa aplinka ir laikas egzistuoja dėl jo ir jam. Priešingai – sovietinis laikas čia labai tirštas ir įkyrus, o menininkas kruta tiek, kiek gali, ribas laužydamas dažniausiai nesąmoningai. Kita vertus, tas pats laikas, arba distancijos tarp autorės ir jos herojaus nebuvimas, neleido sukurti kažko panašaus į istorinę biografiją. Tai – amžininkų liudijimas apie šalia gyvenusį žmogų, kartu ir save.

Tomas Vaiseta

Senn, Alfred Erich, *Lietuva 1940: Revoliucija iš viršaus*, iš anglų k. vertė Rita Truskauskaitė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009, 408 p.

Neginčytinai geriausio XX a. Lietuvos istorijos lūžių ir fenomenų tyrėjo 2007 m. pasirodęs veikalas jau susilaukė kolegų atgarsio Lietuvoje. Nesigilinant į prastoko vertimo brūzgynus, iškart griebtinasi jautis už ragų: ar tai *geriausia* istorinė studija apie Lietuvos subolševikinimą? Va, ir nežinau. Autorius tikrai buvo pajėgus parašyti tokią, ir pati knygos sąranga, panaudota medžiaga, gausybė netikėtų išvalgų bei elegantiškų interpretacijų tai patvirtina. Netrukdo nė apsiribojimas tuo, kas vyko Maskvos – Kauno – Vilniaus erdvėje. Tačiau kliūva bent du dalykai: pasirinktas „revoliucijos iš viršaus“ siužetas ir jam išskleisti pasitelktas istoriografinio tyrimo būdas. Siužetas – daugelio „nutąšytas“ ir ne visai adekvatus (buvo ne tik viršus, bet ir išorė) bei *reakcinis*. Juk pirmieji apie revoliuciją (iš apačios) paskelbė patys bolševikai, todėl pasirinkus tą patį vaizdinį, tenka kontratakuoti. Autorius savo pasirinkimą knygoje

sistemiškai aptarinėti sovietinius ar dabartinius rusų aiškinimus aiškina tokio požiūrio paplitimu Vakaruose. Tačiau tai mažai įtikina: nuobodus komunistinių klišių atpasakojimas (tegu po to jas ir atremiant) nelabai naudingas nei praeities supratimui, nei vėlesnių jos nesupratimui ar iškraipymų įveikai. Vis dėlto tai neeilinė knyga, verta ne tik istorijos profesionalų dėmesio.

Nerijus Šepetys

Užkalnis, Andrius, *Anglija: Apie tuos žmones ir jų šalį*, Vilnius: Baltos lankos, 2009, 248 p., iliustr., 2000 egz.

Iliustruotuose žurnaluose ne vėliau nei prieš metus publikuota autoriaus kelionių publicistika ir interneto dienraščiuose neįtikėtino „klikų“ skaičiaus sulaukiantys, kiaurai subjektyvūs („antilietuviški“) įrašai stilingo pavadinimo knygai bemaž garantuoja populiarumą. Pagrindinis (labai lengvai persiskaitančio) teksto privalumas – nuosekliai išlaikoma patyrisio, smalsaus ir įdėmaus stebėtojo pozicija, leidžianti matyti „tuos žmones ir jų šalį“ taip, kaip mato ją Anglijoje kvalifikuotą darbą ilgai dirbantis *europietis*. Iškart prašosi įvardijamas ir (nebūtinai labai rimtas) trūkumas: autorius tekste (kaip ir minėtuose interneto įrašuose) pasikartodamas auklėja ir prusina siauro intelekto ir prasto skonio masinį lietuvių uždarbiautoją Britų salose. Tačiau juk toks knygos nei pirkis anei (kitaip nei minėtų įrašų) skaitytys. Vidutiniškos vertės didaktiką iš esmės atperka kartais jau net beveik britiškas humoras. Pirmąkart susirengusiems kelionėn Albionan arba norintiems užmušti laiką laukiant (kelionės, darbo, vakaro, eilės etc.) pabaigos – parankus skaitalas.

Antanas Meilūnas

Valentino Saurmano laišakai imperatoriui Ferdinandui I iš Žygimanto Augusto Vilniaus dvaro (1561–1562), sudarė **Darius Antanavičius, Vilija Gerulaitienė, Jūratė Kiaupienė,**

parengė **Darius Antanavičius**, (ser. *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų studijos*, t. IV), Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2009, XLVI + 273 p., iliustr., 500 egz.

Ši knyga atverčia skaitytojui naujus XVI a. Lietuvos diplomatijos istorijos puslapius. Iš Vroclavo pirklių ir diplomatines tradicijas turinčios giminės kilęs Valentinas Saurmanas, Šv. Romos imperatoriaus Ferdinando I (1556–1564) pasiuntinys, 1561–1562 m. rezidavo Vilniuje, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto dvare. Knygoje publikuojami 36 (tiesa, tai ne visi laišakai, kuriuos pasiuntinys parašė būdamas Vilniuje, kiti nežinomuose archyvuose dar laukia, kol nuo jų bus nupūstos istorijos dulkės) pasiuntinio laišakai-pranešimai, siųsti imperatoriui iš Vilniaus, parašyti lotynų ir vokiečių kalbomis, taip pat pateikiami jų vertimai į lietuvių kalbą. Saurmano, akylaus to meto įvykių stebėtojo, vertintojo ir dalyvio laiškuose ryškėja ne tik sudėtingos politinės-karinės padėties, susiklosčiusios XVI a. vidurio Vidurio ir Rytų Europoje (Habsburgų ir Jogailaičių konkurencija dėl Čekijos, Vengrijos, Moldavijos sostų, Maskvos grėsmė, karai dėl Livonijos) bruožai bei didžiosios politikos intrigų užkulisiai, bet ir ypač įdomus Vilniaus dvaro kasdienis gyvenimas. Tai vertingas istorijos šaltinis, suteikiantis galimybę pažvelgti į Livonijos ir viso pietrytinio Baltijos regiono problemas iš Šv. Romos imperatoriaus pozicijų, taip pat puikus diplomatinės ano meto kalbos pavyzdys.

Živilė Nedzinskaitė

Zamiatin, Jevgenij, *Mes*, iš rusų k. vertė Irena Potašenko, Kaunas: Kitos knygos, 2009, 240 p.

Tik dabar išverstas ir Lietuvoje publikuotas romanas „Mes“ apie technokratiškai išstobulintą visuomenę be

meilės ir alkio, prirakintą laimės grandinėmis kiaurai perregimoje erdvėje, patyrė neatitaisomą skriaudą – gero, kai anksčiau lietuvių kalba pasirodė Orwello, Huxley ir Bradbury kūriniai atėmė malonumą suvokti šio rašytojo toliaregiškas nuojautas ir išvalgas. Dabar telieka srėbėti ataušusią sriubą: technologinis naivumas, nuspėjamas siužetas (ar distopijas apskritai įmanoma papasakoti be maištaujančio herojaus?), neišbaigtas, tik atskirais potėpiais pateiktas totalitarinio visuomenės modelio vaizdinys, dar tik užuomazga to, ką vėliau taip puikiai išskleis Orwellas. Skanų, bet šalantį viralą tešildo mintis, kad būtent Zamiatinas įkvėpė anuos autorius ir todėl besidomintiems distopijų geneze reikėtų jį paskaityti.

Tomas Vaiseta

Znamierowska-Prüfferowa, Maria, *Vilnius, miestas arčiausiai širdies*, iš lenkų k. vertė Viktorija Skliutaitė, Vilnius: Alma littera, 2009, 312 p., 900 egz.

Neatsitraukiamai skaitomas paskutinių tarpukario Vilniaus švenčių, papročių, dalies kasdienybės ir daugiau mažiau visų tikinčiųjų šventyklų ir kapinių aprašymas. Nors autorė yra mokslo, reikalaujančio objektyvumo ir tiesos, įgaliojtinė, knygoje nebandoma slėpti, jog tai giliai tikinčio, draugaus, lengvai susigraudinančio ir lenkakalbės bendruomenės atstovo žodžiai. Užrašyti sąmoningai, jau žinant, kad teks atsisveikinti su nualintu miestu. Labiausiai dėmesį traukia tai, kad, paliekant miestą lietuviams ir sovietams, atsisveikinama su pažįstamais šunimis, aklomis gėlininkėmis, geriausiais miesto vežikais. Ieškantys vaizdingumo, knygoje ras ir per 40 Sofijos Urbanavičiūtės-Subačiuvienės subombarduotos sostinės fotografijų. Leidėjui, neturinčiam daug patirties su istoriniais šaltiniais, turėtume atleisti už gana nesuprantamą anoniminio redaktoriaus darbą.

Juozapas Paškauskas

Pasivaikščiojimai su Jonu Jablonskiu

PALEMONAS DRAČIULA

I

Pas Joną Jablonskį į Mintaują buvo atvažiavęs iš Užnemunio daktaras Vincas Kudirka. Kaip brangus svečias, ilsėjosi bent savaitę. Jis ragino Jablonskį greičiau pagaminti lietuvišką gramatiką. Bet Jablonskis ir taip buvo apsikrovęs darbais. Žemaitė, nauja literatūros žvaigždė, siuntinėjo savo apysakėles Jablonskiui jos kalbą ištaisinėt. Sykį Jablonskis net padėjavo: Žemaitėi garbė, o mano darbo jai niekas nemato.

II

Sykį susėdo Jonas Jablonskis su Lozoraičiais po vakarienės sąmojų pasakoti. Jablonskis ir papasakojo: Klebonijoj, kunigams smagiai užkandžiaujant, atėjęs menkutis kunigėlis, nekviečiamas atsisėdęs prie stalo ant laisvos kėdės. Paskui atsiradęs puikus kunigas jėzuitas. Šis kreipėsis į aną kunigėlį: Koks skirtumas tarp žmogaus ir asilo? Drašus kunigėlis atsakęs: Žmogus valgas sėdėdamas, asilai ėdą stovėdami.

Kitądien atvyko kunigas vikaras Juozas Tumas, ir jam Jablonskis už stalo papasakojo tą patį sąmojų, ir abu gardžiai juokėsi, o Tumas pridėjo, kad jeigu kunigai turėtų ketverias kojas, tai jie irgi valgytų stovėdami.

III

Jono Jablonskio kabinete stovėjo didelė spinta su rusų beletristika: Puškino, Lermontovo, Nekrasovo, Turgenevo, Ostrovskio, Tolstojaus ir kitų veikalai. Mintaujos gimnazis-

tai noriai naudojosi šiuo Jablonskio knygynėliu. Dažniausiai ir vis po dvi knygi imdavo toks gimnazistas Antanas. Sykį sustabdė jį Jablonskis ir paklausė pavardės. Šis nesutrikęs atsakė: Smetona. Nepatenkintas, pagizusiu veidu Jablonskis išėjo iš kambario.

IV

Užgavėnių proga Jonas Jablonskis sugalvojo gimnazistų bendrąbūty suruošti vaidinimą Keturakio pjesės „Amerika pirtyje“. Bedrabučio didžiajam kambariui buvo įtaisyta scena ir publikai vieta sėdėti. Nupiešta net pirties krosnis. Jis ir aktorius vaidinimui parinko: Agota – Jablonskio žmona, Agotos motina – Jablonskio sesuo, Faibčikas – gimnazistas Smetona. Visi džiaugėsi, kad vaidinama lietuviškai. Juo labiau gėrėjosi dėl juokingos ir naudingos lietuviams pjesės turinio. Dėl Faibčiko žydo tarsenos ir gestų publika leipo juokais, gausiai Smetoniukui paplojo. Pasibaigus vaidinimui nuoširdžiai už suteiktą malonumą katučiais padėkojo. O Jablonskis priėjęs paplekšnojimo gimnazistą Smetoną ir pranašišškai pasakė: Faibčikas Smetona pradegė žiponą.

V

Sykį Jonas Jablonskis prisiminė, kad Mintaujoje, užmiesčio gražioje vietoje laikomi nesveikapročiai. Nutarė pasivaikščioti ir pažiūrėti, kas ten yra. Susitarė su Lozoraičiais ir sekmadienį po pietų

palengvėle nužingsniavo gatvelėmis į miesto pakraštį. Praėjo gatvele pro linksmųjų mergelių vienuolyną. Gerokai toliau pušinėly stovėjo nesveikapročių prieglauda. Lozoraitis prasitarė: Tokios dvi skirtingos įstaugos – ir taip artimos. Iš to vienuolyno mergelės pro langus šaipėsi, o pušyne slankiojo keli nesveikapročiai, pilkais chalatais apsisiautę. O Jablonskis, užvertęs galvą į pušies kepurę, sumurmėjo kažką apie marga genį ir pasaulį.

VI

Kai Jonas Jablonskis paliko Revelio gimnazijos mokytojo vietą, tai buvo Petro Vileišio pakviestas „Vilniaus žinių“ redaktoriumi. Kai buvo paruoštas spaudai pirmas numeris, jo pradžioje buvo įrašyta išleidimo diena – pėtnyčia. Redaktorius Jablonskis tą žodį perbraukė ir viršum parašė – penktadienis. Numerį jis nusiuntė leidejui Vileišiui. Tasai perbraukė penktadienį, parašė pėtnyčią ir numerį gražino redaktoriui. O šis vėl perbraukė pėtnyčią ir įrašė vėl penktadienį. Vileišis atstatė pėtnyčią, o Jablonskis nebespėjo, nes išaušo nauja diena. Laikraštis neišėjo, užtatai Jablonskis su Vileišiu baisesiausiai ginčydami išėjo subatvakario švęsti.

VII

Grįžęs po Čiurlionio muzikinio vakaro Jonas Jablonskis buvo labai suirzęs. Melodijos jam nepatikę, kažkaip ausiai

Iš tiesų... juokinga...

nelietuviškai skambėję. Kuomet štai panelė Šilingaitė pas jį svečiuodavusi, tai vikriai pralinksmindavusi: Ein davatkos į Krinčina-čud-ra-la-la-la, drožia skersai per beržyną-čud-ra-la-la-la. Tad nutarė Jablonskis į lietuvių kalbą natas pertaisyti. Ėmė skiemenuoti: Do-re-mi. Toliau: Fa-sol. Čia susimąstė: Fasol. Skamba bjauriai, slaviškai. O jeigu pabandžius taip: Pu-pa. Do-re-mi-pu-pa-le-si. Dar ilgai kankinosi Jablonskis, negalėdamas apsispręsti: natą „pa“ rašyti su nosine ar be.

VIII

Atvyko Jonas Jablonskis į Abezės lagerį tremtinių žodyno sutaisyti. Sėdi ant narų, pieštuką dantimis smailina, korteles priešais save dėlioja, stebisi panašiais sąskambiais: Inta kaip Inturkė, Vorkuta kaip Voruta, Kolyma kaip Kolainiai, Sachalinas kaip Sakalinė. Beveik kaip Ryga ir Rygiškiai. Tačiau atbėga barakan keli nušvitę lietuviai inteligentai ir ima viens per kitą šaukti: Kars avina! Kars avina! Labai susidomėjęs vietiniu kalniečių papročiu

išlenda Jablonskis laukan pasidairyti.

O tuo metu į lagerį konvojus atgabeno profesorių Karsaviną.

IX

Sykį Jonas Jablonskis užsuko į Kalvarijų turgų. Slampinėjo, čiupinėjo, uostinėjo, idėmiai klausėsi, tačiau nieko nesuprato, todėl įpykęs nutarė viską sukirčiuoti. Išsitraukė iš užančio tėvo ašutinį botagą ir visus kairiniais, dešininiais ir su ypatingu pasimėgavimu riestiniais botago kirčiais nučaižė. ❧

UŽSIPRENUMERUOKITE 2010 METAMS

vienintelį krikščionišką ir akademinį,
visuomenišką ir analitinį žurnalą Lietuvoje

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

Žurnalą „Naujasis Židinys-Aidai“
galima prenumeruoti redakcijoje (Didžioji g. 34, Vilnius),
internetu ir visuose „Lietuvos pašto“ skyriuose nuo kiekvieno numerio;
indeksas 5063

Prenumeratos kaina 57,60 Lt

**„Naujojo Židinio-Aidų“ prenumeratoriai
gauna „Knygų aidus“ nemokamai**

Užsienyje prenumeratos kaina metams oro paštu – 100 USD (65 EUR).

Čekius siųskite į redakciją adresu:
Didžioji g. 34, LT-01128, Vilnius, Lietuva/Lithuania